

DEMOKRASİ VE NÜKLEER SİLAHLAR: İRAN ÖRNEĞİ

Büşra CELEP

Yüksek Lisans Tezi

Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Hakan CAVLAK

2020

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜRESELLEŞME VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DEMOKRASİ VE NÜKLEER SİLAHLAR: İRAN ÖRNEĞİ

Büşra CELEP

KÜRESELLEŞME VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DANIŞMAN: Doç. Dr. Hakan CAVLAK

TEKİRDAĞ-2020
Her hakkı saklıdır.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin çalışmasının bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

17 /02 / 2021

Büşra CELEP

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜRESELLEŞME VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Büşra CELEP tarafından hazırlanan "Demokrasi ve Nükleer Silahlar: İran Örneği" konulu YÜKSEK LİSANS Tezinin Sınavı, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği uyarınca 17.02.2021 günü saat 15:00'da yapılmış olup, tezin kabul edilmesine OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Jüri Başkanı:	Doç.Dr. Hakan Cavlak	Kanaat:Olumlu	İmza:
Üye:	Doç.Dr. Müzehher Yamaç	Kanaat:Başarılı	İmza:
Üye:	Dr.Öğr.Üyesi Armağan Örki	Kanaat:Olumlu	İmza:

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu adına

...../...../20.....

Dr. Öğretim Üyesi Ali Faruk AÇIKGÖZ

Enstitü Müdürü V.

ÖZET

Kurum, Enstitü, : Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ABD : Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Tez Başlığı : Demokrasi ve Nükleer Silahlar: İran Örneği
Tez Yazarı : Büşra CELEP
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Hakan CAVLAK
Tez Türü, Yılı : Yüksek Lisans Tezi 2020
Sayfa Sayısı : 95

Demokrasi, toplumsal ve ekonomi durumu gözetmeksizin tüm vatandaşların eşit sayıldığı, halkın özgür ve adil seçimler yoluyla temsilcilerini seçme hakkına sahip olduğu barışçıl bir yönetim sistemidir. Uluslararası İlişkiler literatürüne 1980'lerden itibaren giren Demokratik Barış teorisi de bir ülkenin yönetim sisteminin dış politikasındaki davranışlarını belirlediğini dolayısıyla yönetim sistemi demokrasi olan ülkelerin dış politikalarında barışçıl yaklaşımlarda bulduklarını ve aralarındaki çıkan sorunları savaş ya da çatışma yöntemlerine başvurmadan çözmeye çalıştıklarını savunmaktadır. Tarihte çeşitli nedenlerden dolayı ülkelerarasında birçok anlaşmazlık yaşanmıştır. Ülkelerarasında yaşanan anlaşmazlıklardan biri de nükleer silahlanma yarışıdır. Tek bir hamleyle orduları, şehirleri hatta bölgeleri tamamıyla ortadan kaldıracak kapasitede olan nükleer silahlar, yok etme gücüyle tüm dünyanın korkulu bir rüyası haline gelirken diğer taraftan da askeri, siyasi, ekonomi, diplomasi gibi birçok alanda sağladığı avantajları elde etmek için ülkeleri peşinden sürüklemiştir. Nükleer silahların ülkeler arasında yayılması nükleer savaş tehlikesini arttıracığından dolayı uluslararası ortamda endişe oluşturmuştur. Bu noktada tez, bu endişelenmede demokrasinin rolünü, nükleer silahlar ile demokrasi arasındaki ilişkiyi İran nükleer programı üzerinden Demokratik Barış teorisi varsayımları çerçevesinde açıklamayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Nükleer Silahlar, Nükleer Silahsızlanma, Demokratik Barış Teorisi, İran

ABSTRACT

Institution, Institute, : Tekirdag Namık Kemal University, Institute of Social Sciences,

Department : Department of Globalization and International Relations

Thesis Title :Democracy And Nuclear Weapons: Case Of Iran

Thesis Author : Büşra CELEP

Thesis Adviser : Assoc. Prof. Hakan CAVLAK

Type of Thesis Year : Master Thesis 2020

Number of Pages : 95

Democracy is a peaceful government system in which all citizens are considered equal regardless of the social and economic situation, and the people have the right to elect their representatives through free and fair elections. The Democratic Peace approach, which has entered into the International Relations literature since the 1980s, also asserts that the administrative system of a country determines the behaviors in its foreign policy, therefore countries with democratic governance systems adopt a peaceful approach in their foreign policies and try to solve the problems between them without using war or conflict methods. There have been many conflicts between countries for various reasons in history. One of the disagreements between countries is the nuclear armament race. While nuclear weapons, which are capable of destroying armies, cities and even regions completely with a single move, have become a nightmare of the whole world with their destructive power, on the other hand, they have trailed countries in order to gain advantages in many areas such as military, political, economy and diplomacy. The spread of nuclear weapons among countries has raised concerns in the international environment, as it will increase the danger of nuclear war. At this point, the thesis aims to explain the role of democracy in this concern and the relationship between nuclear weapons and democracy within the framework of the assumptions of democratic peace through the Iranian nuclear program.

Key Words : Democracy, Nuclear Weapons, Nuclear Disarmament, Democratic Peace Theory, Iran.

ÖNSÖZ

Demokratik Barış teorisi üzerinden nükleer silahlar ile demokrasi arasındaki ilişkinin incelendiği bu tez çalışmasında konu seçiminden sonuçlanmasına kadar tez sürecinin her aşamasında destek ve yardımlarını esirgemeyen, bilgi ve tecrübesiyle yol gösteren değerli tez danışmanım Doç. Dr. Hakan CAVLAK hocama ve yüksek lisans eğitimim boyunca bilgisi ve desteğiyle beni aydınlatan değerli hocam Prof. Dr. Ensar NİŞANCI'ya sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca lisans ve yüksek lisans hayatım boyunca beni destekleyen bütün hocalarıma teşekkür ederim.

Kişisel ve mesleki yaşamımın her anında benden desteklerini esirgemeyen ve tez çalışmam boyunca gösterdikleri sabırdan dolayı sevgili aileme sonsuz sevgi ve şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM BEYANI	i
TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM.....	10
KURAMSAL ÇERÇEVE: DEMOKRATİK BARIŞ TEORİSİ	
1.1. Demokrasi, Savaş ve Barış Kavramları.....	10
1.2. Demokratik Barış Teorisi	16
1.3. Demokrasi ve İran	25
2. NÜKLEER SİLAHLARIN ULUSLARARASI İLİŞKİLERDEKİ ROLÜ.....	32
2.1. Nükleer Silahlanma.....	33
2.2. Ülkelerin Nükleer Silahlanma Çabalarının Nedenleri	36
2.3. Küba Füze Krizi ve Jüpiter Krizi	38
2.4. Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve Nükleer Silahsızlanma	42
2.5. Nükleer Silahsızlanma Konusunda Faaliyet Gösteren Kuruluşlar	44
2.5.1. Birleşmiş Milletler Örgütü (BM)	45
2.5.2. Uluslararası Atom Enerji Ajansı (UAEA)	47
2.5.3. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO - North Atlantic Treaty Organization).....	48
3. İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMI.....	51
3.1. İran'ın Nükleer Programının Tarihsel Gelişimi	51
3.2. İran'ın Nükleer Politikasının Nedenleri	54
3.3. Nükleer Krize Giden Süreç	57
4. BÖLÜM İRAN NÜKLEER KRİZİ VE P5+1 MÜZAKERELERİ....	60

4.1. İnan Nükleer Krizi.....	61
4.2. Nükleer Krizin Tırmanması ve İnan'a Uygulanan Yaptırımlar	64
4.3. P5+1 Müzakereleri ve ABD'nin Müzakerelerden �ekilmesi.....	71
4.4. Değerlendirme	74
SONUÇ	76
KAYNAKÇA	82

KISALTMALAR LİSTESİ

BM	:Birleşmiş Milletler
AB	:Avrupa Birliği
UAEA	:Uluslararası Atom Enerji Ajansı
NATO	:Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NPT	:Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması
KOEP	:Kapsamlı Ortak Eylem Planı
MEP	:Müşterek Eylem Planı

GİRİŞ

Demokrasi kavramı, neredeyse son dönemlerin en çok kullanılan ve üzerinde tartışılan kavramlarından biridir. En genel ifadeyle halkın kendi kendini yönetimi anlamına gelen demokrasi, Yunancada halk anlamına gelen "demos" ve güç anlamına gelen "kratos" sözcüklerinden oluşmuştur (Rummel, 2005: 49). Demokrasi kavramıyla ilgili bugüne kadar birçok farklı tanım yapılmıştır. Bu tanımlar dönemden döneme, ülkeden ülkeye göre de değişiklik göstermiştir. Yirminci yüzyıldan itibaren ise demokrasi, cinsiyet, din vb. farklılıklardan bağımsız olarak tüm vatandaşların özgür ve adil seçimler yoluyla yöneticilerini seçme hakkına sahip olduğu barışçıl bir yönetim sistemi olarak tanımlanmaya başlamıştır (Hussein, 2020: 9). Özgür ve adil seçimlerin yanında temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, bireylerin yasalar önünde eşit olması, açık ve sorumlu bir hükümet, siyasi çoğunluk, hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı demokrasinin önemli prensiplerindedir (Kozan, 2002: 25-27). Hukukun üstünlüğü ve güçler ayrılığı ilkesine dayanan demokratik ülkelerde, kararlar tek bir kişi tarafından alınmayarak karar alma sürecine birçok otorite dahil olmaktadır. Bu durum, sorunların uzlaşma yöntemleriyle çözülmesine ve demokratik ülkelerin aralarında barışın sağlanmasına yol açmaktadır (Tarzi, 2007: 39). 1980'li yıllarda Uluslararası İlişkiler literatürüne giren Demokratik Barış teorisi de demokratik ülkelerin demokratik olmayan ülkelere göre daha barışçıl olduklarını, bu ülkelerin aralarında çıkan anlaşmazlıkları savaş ya da çatışma yöntemlerine başvurmadan çözmeye çalıştıklarını savunmaktadır.

Demokratik Barış teorisinin temelleri Alman filozof Immanuel Kant'ın fikirleriyle atılmıştır. 1795 yılında kaleme aldığı "Perpetual Peace" isimli çalışmasında Kant, ülkelerin iç politikalarının dış politikalarına etkisine dikkat çekmeye çalışmıştır. Uluslararası ilişkiler alanında hem ülkelerarasında hem de ülkelerin iç yapılarında barışı sağlamanın bir yolunu bulmak açısından Kant'ın bu çalışması oldukça önemlidir (Russett, 1995: 165). Kant'a göre barış, savaşın tüm zorluklarını üstlenmeleri gerektiğinin farkında olan bireylerin, liderlerinin savaşa girmelerini engelleyerek ve uluslararası alanda demokrasiyi, serbest ticareti yayarak ülkelerarasında inşa edilebilir (Park, 2013: 178). Kant'ın Demokratik Barış teorisiyle

ilgili fikirlerinden yola çıkarak Rummel, "Libertarianism and International Violence" isimli makalesinde özgür ve adil seçimler yoluyla halkın, yöneticilerini seçtiği ülkelerin dış politikalarında şiddet kullanmaya daha az meyilli olduklarını, bu ülkelerin kendi aralarında savaşmalarının imkansızca yakın olduğunu, demokratik olmayan ülkelerle ise savaşa girme ihtimallerinin çok düşük olduğunu ifade etmiştir (Rummel, 1983: 28). Demokratik Barış teorisinin önde gelen savunucularından Jack Levy de "Domestic Politics and War" adlı eserinde, demokratik ülkelerin birbirleriyle savaşmadıklarını, aralarında çıkan sorunları barışçıl yollarla çözmeye çalıştıklarını ileri sürmüştür (Levy, 1988: 662). "Democratization and The Danger of War" adlı eserinde demokratik ülkelerin iç ve dış politikalarındaki davranışlarını inceleyen Mansfield ve Synder, demokrasilerin yapısal ve kurumsal kısıtlamaları göz önüne alındığında demokratik ülkelerin barışçıl politikalar izlediklerini ve birbirlerine karşı savaş başlatma ihtimalinin çok düşük olduğunu ileri sürmüşlerdir (Mansfield & Synder, 1995: 79). Yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda Demokratik Barış öz olarak, demokrasilerin yapısal ve kurumsal kısıtlamalarından dolayı demokratik ülkelerde savaşın en son düşünce olduğunu, bu ülkelerin hem iç hem de dış ilişkilerinde barışçıl politikalar izlediklerini, demokratik olmayan ülkelerde ise demokratik ülkelere göre savaş kararı almanın daha kolay olduğunu, demokratik bir ülke ile demokratik olmayan bir ülke arasında çıkan anlaşmazlıklarında tarafların birbirlerine karşı duydukları güvensizlikten dolayı farklı müdahaleler ve yaptırımlarla çözülmeye çalışıldığı görüşünü savunmaktadır.

Tarihte çeşitli nedenlerden dolayı ülkelerarasında birçok anlaşmazlık yaşanmıştır. Ülkelerarasında yaşanan anlaşmazlıklardan biri de nükleer silahlanma yarışıdır. İnsanlık tarihi açısından önemli bir buluş olan atomun parçalanması çalışmaları II. Dünya savaşı öncesinde başlamış ve savaşın devam ettiği dönemde de başarıya ulaşmıştır. ABD'nin 1945 tarihinde Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentlerine atom bombası atmasıyla dünya ilk defa nükleer silahlarla tanışmış ve insanlığın önemli sorunlarından biri haline gelecek olan süreçte beraberinde başlamıştır. Hiroşima ve Nagazaki kentlerine atılan atom bombaları çok sayıda kişinin ölümüne, sakat doğumlara ve rahatsızlıkların meydana gelmesine neden olmuştur. Atomun parçalanması ve birleşmesi sonucunda elde edilen nükleer silahlar,

umulanın aksine insanlık için en tehlikeli silah olarak ortaya çıkmıştır. Hiroşima ve Nagazaki'de ortaya koyduğu yıkım gücüyle bu silahlar, tek bir hamleyle orduları, şehirleri hatta bölgeleri tamamıyla ortadan kaldıracabilecek kapasitede olduklarını göstermişlerdir. Savaş ve savaşların stratejilerini değişimine sebep olan nükleer silahlar, yok etme gücüyle tüm dünyanın korkulu bir rüyası haline gelirken diğer taraftan da ülkelere bir saygınlık ve üstünlük aracı olarak kabul edilmiş ve caydırıcılığın en temel unsurlarından olmasının çekiciliğiyle ülkeleri peşinden sürüklemiştir. 1945 yılında ilk nükleer denemesini gerçekleştiren ABD'nin ardından Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve Çin de nükleer silahlara sahip olan ülkeler olarak ortaya çıkmışlardır (Köysüren, 2008: 3). Bu ülkelerin yanında Hindistan, Pakistan ve İsrail'in de nükleer teknolojiyi elde etmesiyle birlikte dünyanın neredeyse tüm bölgelerini ilgilendiren bir nükleer silah tehlikesi oluşmuştur. Nükleer silahların hızla yayılması uluslararası ortamlarda ve bu silahların buldukları bölgelerde var olan sorunların büyümesine, tarafların sorunların çözümünde daha uzlaşmaz olmalarına ve hem uluslararası alanda hem de bölgede barışın olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. Tezde vaka olarak seçilen İran da nükleer faaliyetlere karşı ilgisi olan ülkelere biri olmuştur.

Uluslararası dengeleri değiştirebilecek jeostratejik bir konuma sahip olan İran, bulunduğu bölgede İsrail'den sonra ikinci nükleer güç haline gelmek üzeredir (Keskin, 2013: 88). İran'ın nükleer programı da son dönemlerde gündemden hiç düşmeyen konular arasında yer almaktadır. Bu programın temelleri 1953 tarihinde ABD Başkanı Eisenhower'ın "Barış için Atom" projesine dayanmaktadır. Eisenhower'ın, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda açıkladığı projenin amacı, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımını yaygınlaşmasının önünü açmak ve Soğuk Savaş sırasında rakibi Sovyetler Birliği'ne karşı nükleer güç birliği kurmaktır (Mahmood, 2020: 1). Eisenhower, proje çerçevesinde İran ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik çalışmalarda bulunmuş ve Sovyetler Birliği'ni güneyden çevreleme politikasını uygulamasında önemli bir rol oynayan İran ile nükleer alanda işbirliği imzalamıştır (Kibaroglu, 2013: 2). ABD'nin desteğiyle nükleer çalışmalarına başlayan İran, 1959'da Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nin inşasını gerçekleştirmiş, 1967 yılında da ülkenin ilk nükleer araştırma reaktörünü faaliyete

geçirmiştir (Kutchesfahani, 2006: 11). İran, 1968'de ise Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyeleri öncülüğünde yapılan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı (NPT) imzalamıştır. 1970 yılında nükleer silahların yayılmasının önlemek, nükleer silahlara sahip olmak için faaliyetlerde bulunan ülkelerin oluşturduğu tehlikeleri ortadan kaldırmak amacıyla yürürlüğe giren Nükleer Silahların Yayılmasının Önleme Anlaşmasıyla (NPT) birlikte de anlaşmaya taraf olan her üye ülke gibi İran da nükleer silah üretmemesi karşılığında nükleer enerjiye sahip olmayı kabul etmiştir. İran, anlaşmayı imzalamasının ardından ABD, Fransa, Almanya gibi ülkelerin destekleriyle nükleer çalışmalarına hız vermiştir. Nükleer alanda gördüğü bu destek ise 1979 yılına kadar devam etmiştir. 1979 yılında ülkede İslami Devrimin gerçekleşmesiyle ABD destekli Şah Rıza Pevlevi yönetiminin devrilmesi yine aynı yıl yaşanan rehinelere krizi nükleer alanda müttefiki olan ABD ile ilişkilerinin gerilmesine ve ABD'nin İran'dan desteğini çekmesine neden olmuştur. Diğer taraftan Şah Rıza Pevlevi'nin yerine gelen Humeyni de, nükleer çalışmaları dinsel nedenlerden dolayı olumsuz bir gözle baktıklarını açıklayarak İran'ın nükleer programını durdurduklarını duyurmuştur (Mahmood, 2020: 1). Fakat devrimin hemen ardından 8 yıl sürecek olan İran-İrak Savaşı başlamıştır. İki ülke arasında çıkan savaşta Irak, İran'a karşı kitle imha silahı kullanmıştır. İran ise kitle imha silahı kullanan Irak'a karşılık verememiş ve savaştan sonra bölgesel güç, bölgede daha fazla söz sahibi olma arzusu ve nükleer ülkeler ile çevrili olmasının verdiği tedirginlikle caydırıcı etkisi yüksek olan nükleer çalışmalarına yeniden başlamıştır. Bu çerçevede İran, nükleer altyapısını geliştirmeye yönelik Sovyetler Birliği ve diğer birçok ülkeyle işbirliğine girişmiştir. Fakat İran'ın mevcut girişimleri, ABD başta olmak üzere Batı ülkelerinin tepkilerini beraberinde getirmiş ve bu ülkeler İran'ı nükleer silah üretmekle suçlamıştır (Atasoy, 2008: 12). 2002 yılında İran Ulusal Direniş Konseyi üyelerinden Ali Rıza Caferzade, Washington D.C.'de düzenlenen bir basın toplantısında İran'ın Natanz'da uranyum zenginleştirme tesisine ve Arak'ta ağır su reaktörüne sahip olduğuna dair açıklamalarda bulunarak İran'ın iki gizli nükleer projesini açığa çıkarmıştır (GlobalSecurity.org). Caferzade'nin açıklamaları ile İran ve ABD arasında uzun yıllar sürecek olan nükleer krizin fitili ateşlenmiştir. ABD, bu olayın ardından İran'a yönelik çok sert açıklamalarda bulunarak İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşmasını (NPT) ihlal

ettiğini vurgulamıştır (Köse, 2008: 13). İran ise ABD'nin suçlamalarını kabul etmeyerek nükleer çalışmalarını anlaşma kuralları çerçevesinde barışçıl yollarla sürdürdüklerini açıklamıştır. İran ile ABD arasındaki nükleer krize kısa bir sonra UAEA, Avrupa Birliği (AB), Birleşmiş Milletler, Rusya, Çin gibi önemli aktörler de dahil olmuştur.

2006 yılına gelindiğinde ise İran'a ilk defa Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından yaptırım uygulanmasına karar verilmiştir. İran, konseyin uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesine yönelik 1696 sayılı kararına oldukça sert bir tepki vererek konseyin yaptırım kararına uymamıştır. Konsey, 2010 yılına kadar İran'a çeşitli öneriler sunmuş ve yaptırım kararları almıştır. Fakat sonuç değişmemiştir. 2012'de ise İran ile ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa ve Almanya'dan oluşan P5+1 ülkeleri İstanbul müzakerelerini gerçekleştirmiştir. İran, P5+1 ülkeleri ile yürütülen müzakerelerde anlaşmaya istekli bir tavır sergilemiş ve görüşmeler olumlu geçmiştir. Fakat İstanbul müzakerelerine karşılık aynı yıl Bağdat'ta düzenlenen müzakerelerin olumsuz geçtiği gözlemlenmiştir (TRT Haber, 2015). Nükleer krizin çözümü konusunda 2013 yılına kadar anlaşma masasına oturmayan İran, 2013 yılında gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimleriyle Mahmud Ahmedinejad'ın yerine gelen Hasan Ruhani ile bu karardan vazgeçmiştir. Ahmedinejad yönetiminin aksine krizin çözümü konusunda daha ılımlı politikalar izleyen Ruhani yönetiminin konuyla ilgili yapmış olduğu yapıcı konuşmaları P5+1 ülkeleri ile İran'ın nükleer krizin çözümüne yönelik uzlaşma arayışına girmesine sebep olmuştur. Uzun yıllar süren müzakereler sonucunda 2015 yılında *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşması imzalanmış ve İran'ın nükleer faaliyetlerine sıkı bir denetim getirilerek nükleer programı belli bir süreliğine sınırlandırılmıştır. Nükleer programının sınırlandırılmasını kabul eden İran ise karşılığında uygulanan yaptırımların kaldırılmasını ve nükleer haklarının uluslararası alanda tanınmasını istemiştir. İran, bu anlaşmayla bozulan ekonomisini toparlama fırsatı elde etmiştir. Fakat Donald Trump'ın 2016 yılında ABD Başkanı seçilmesiyle birlikte anlaşma sonucunda elde ettiği kazanımları kaybetmeye başlamıştır. Trump, seçim süresi boyunca yaptığı konuşmalarda göreve gelir gelmez anlaşmayı feshedeceğini duyurmuştur. Göreve geldikten sonra 2018 yılında da P5+1 ülkeleri ve İran arasında

imzalanan *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşmasından çekildiklerini açıklamıştır. Trump'ın nükleer sorunun çözümünde fayda sağlayan anlaşmadan çekilme kararında ki gerekçelerden biri İran'a karşı duyduğu güvensizliktir. 10 yıl sonra İran'ın tekrar nükleer çalışmalara devam edebileceğini öne sürmektedir. ABD'nin çekilme kararına İran'dan da tepki gecikmemiş ve tam 1 yıl sonra anlaşmadan kısmen de olsa çekildiklerini açıklamıştır. Yaşanan gelişmeler taraflar arasında uzun yıllardır süren nükleer sorunun yeni bir dönemin habercisi olmuştur (Yeşiltaş, 2019: 3969).

Özellikle Soğuk Savaş sonrasında nükleer silahların ülkelerarasında hızla yayılması nükleer savaş tehlikesini arttıracığından dolayı endişe oluşturmuştur. Bu noktada tez, bu endişelenmede demokrasinin rolünü, nükleer silahlar ile demokrasi arasındaki ilişkiyi İran nükleer programı üzerinden Demokratik Barış teorisi varsayımları çerçevesinde açıklamayı amaçlamıştır.

Literatürde nükleer silahlar ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak nükleer silahlanmanın uluslararası ortamda oluşturduğu endişelenmede demokrasinin etkisi üzerinde fazla durulmadığı görülmüştür. Teze ilham veren en önemli husus literatürde görülen bu eksikliklerdir. İdeolojik ve güncel tartışmaların etkinden uzak, nesnel ve teorik bir bakış açısı kullanılarak ortaya koyulan bu tezin farklı bakış açıları sunacağı ve literatüre bu noktada katkı sunacağı temenni edilmektedir.

Tezin araştırma soruları ise şu şekildedir;

1. Demokrasi ile nükleer silahlar arasında nasıl bir ilişki vardır ?
2. Nükleer silahların ülkeler arasında hızla yayılmasından doğan endişelenmede demokrasinin rolü nedir ?

Araştırma sorularının kuramsal çerçeve ile anlaşılır olması ve bulgular, yorumlamalar ile tutarlı bir sonuca erişebilmek adına tezde nitel araştırma modellerinden yararlanılmış ve kapsamlı bir literatür taraması, doküman analizi ile vaka çalışması yöntemleri kullanılmıştır. Literatür taraması, araştırma yapılan konu ile ilgili yayınlanan eserlerin araştırılarak analiz edilmesi ve sentezlenmesi gibi çalışmaları içermektedir (Demirci, 2014: 73). Dolayısıyla tezin konusuyla ilgili farklı

bilgi ve bulguların elde edilmesi için yurt içi ve yurt dışı bilimsel dergiler, makaleler, kitaplar, haber kaynakları kapsamlı bir şekilde taranarak araştırma yapılmıştır. Literatür taraması ile ulaşılan kaynaklardan bilgilerin toplanması, konuyla ilgili bilimsel değere sahip kaynakların analiz edilip sentezlenmesi amacıyla doküman incelemesi yapılmıştır. Doküman incelemesi ile gözlem ya da görüşme yapmaya gerek kalmadan araştırma konusuyla ilgili ihtiyaç duyulan birçok bilgi bu yöntemle elde edilebilmektedir (Karataş, 2015: 72). Bu doğrultuda tezin bölümleri ayrı ayrı ele alınarak her bölümle ilgili ulusal ve uluslararası yayımlanan makaleler, kitaplar, sempozyum bildirileri, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin kararları, UAEA'nın raporları, haber kaynakları, basın açıklamaları gibi kaynaklar incelenip güvenilir veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

Demokratik Barış teorisi üzerinden nükleer silahlar ile demokrasi arasındaki ilişkinin incelendiği bu tezde vaka olarak İran nükleer programı seçilmiştir. Vaka analizi yöntemi, bir ya da daha fazla olayın anlaşılması ve açıklanması için detaylı bir şekilde inceleme imkanı vermektedir (Deveci & Deveci, 2018: 128). Tezde İran'ın vaka olarak seçilmesinin nedeni, İsfahan, Buşehr, Natanz, Arak, Fordo gibi önemli nükleer tesislere sahip olan İran'ın nükleer tesislerinin ve nükleer alandaki çalışmalarının uluslararası ortamda endişe oluşturan ve nükleer faaliyetleri sınırlandırılmaya çalışılan ülkelerden biri olmasıdır.

Tezin argümanı; yıkım gücü oldukça yüksek olan nükleer silahlar, bugüne kadar sadece iki kez insanlar üzerinde kullanılmış ve bıraktığı olumsuz etkiler endişe oluşturmuştur. Ancak günümüzde nükleer silahların kullanımını yasaklayan caydırıcı bir düzenleme bulunmamaktadır. Mevcut anlaşmalar ise nükleer silahlarla ilgili düzenlemelerde yeterli olmamaktadır. Bunun önemli sebeplerinden biride ülkelerin nükleer silahların kullanımının yasaklanması ya da yayılmasının önlenmesi noktasında samimi davranmamaları gelmektedir. Demokrasinin yapısal ve kurumsal kısıtlamalarının önemsenmediği demokratik olmayan ülkelerde bu durum daha da hissedilmektedir. Demokratik ülkelere göre güvenilirliği düşük olan bu ülkeler, nükleer silahlara sahip olduğu takdirde olası bir savaşta nükleer gücünü kullanması yüksek bir ihtimaldir.

Tez dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; kuramsal çerçeve olarak Demokratik Barış teorisi açıklanmaya çalışılacaktır. Demokratik Barış teorisini bir konuma oturtmak için öncelikle demokrasi, savaş ve barış kavramlarından bahsedilecektir. Ardından Demokratik Barış teorisinin temel hipotezleri, çeşitli yazarların teoriyle ilgili yapmış oldukları tanımlar ve Demokratik Barışa yönelik eleştiriler aktarılacaktır. Son alt başlıkta ise tezin araştırma sorularına objektif bir cevap sunabilmek için demokrasi ve İran ilişkisi analiz edilecektir.

Ülkelerin nükleer silahlanma ve nükleer silahsızlanma sürecinin ele alınacağı ikinci bölümde; ilk olarak ülkelerin nükleer silahlanma çabalarının nedenleri ve nükleer silahların ülkelere sağladığı avantajlar incelenecektir. Nükleer silahlanma süreci ele alındıktan sonra Küba Füze Krizi ve krizin çıkmasında en büyük etken olduğu kabul edilen Jüpiter Füze Krizinden yola çıkarak ülkelerin nükleer silahsızlanma süreci ve bu süreçte faaliyet gösteren önemli kuruluşlardan olan Birleşmiş Milletler Örgütü (BM) ve örgüte bağlı olarak kurulan Birleşmiş Milletler Silahsızlanma İşleri Ofisi (UNODA) ile Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) incelenecektir.

Üçüncü bölümde; İran'ın nükleer programının uluslararası ortamdan neden endişe oluşturduğu, nükleer faaliyetlerini sınırlandırmaya yönelik uygulanan yaptırımlara rağmen İran'ın neden nükleer çalışmalarından vazgeçmediği anlatılmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda öncelikle İran'ın nükleer programının tarihsel gelişimi ana hatlarıyla ortaya konulacaktır. Ardından İran'ın nükleer politikasının nedenleri incelenerek nükleer silahların İran'a sağladığı avantajlar ana hatlarıyla açıklanacaktır. Bölümün son alt başlığında ise İran'ın nükleer faaliyetlerinin endişe olarak görülmesinin nedenleri ana hatlarıyla incelenecektir.

Tezin dördüncü ve son bölümünde ise Demokratik Barış teorisinin temel çıkış noktaları üzerinden ABD ile İran arasındaki nükleer krize, krizin ortaya çıkış nedenine, kriz sürecinde tarafların izlediği politikalara ana hatlarıyla değinilecektir. Ardından nükleer krizin çözümü için P5+1 ülkeleri ile İran arasında gerçekleşen müzakereler, müzakereler sonucunda alınan kararlar ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır. Daha sonra uzun yıllar süren müzakerelerin sonunda taraflar arasında

imzalanan *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşması, anlaşmanın şartları ve önemine değinilerek 2018 yılında anlaşmadan çekilen Donald Trump'ın, anlaşmadan neden çekildiğine, gerekçelerine, Trump'ın kararının nükleer programa olan etkilerine ve İran'ın çekilme kararı sonrası izlediği politikalardan bahsedilerek tezin temel sorununa cevap aranmaya çalışılacaktır.

1.BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: DEMOKRATİK BARIŞ TEORİSİ

İçinde yaşadığımız dünyanın ülkeler arasındaki ilişkiler boyutunun anlaşılmasını ana çözümleme alanı tayin ederek ortaya çıkan Uluslararası İlişkiler disiplini (Ateş, 2008: 214) içerisinde birçok teorik yaklaşımı bulunduran oldukça zengin bir disiplindir. Teoriler, tarihte yaşanan olayları, ülkeler arasında meydana gelen anlaşmazlıkları, savaş ya da barışları analiz etme noktasında önemli bir rol oynamaktadır. Uluslararası İlişkiler disiplinin içerisinde bulunan teorilerden biri de 1980'li yıllarda ortaya çıkan Demokratik Barış teorisidir. Demokratik Barış, demokratik ülkelerin barış yanlısı ülkeler olduğunu, iki demokratik ülke arasında çıkan anlaşmazlıkların uzlaşma yöntemleriyle çözüldüğünü, demokratik olmayan ülkelerin ise demokrasinin ilkeleri doğrultusunda hareket etmedikleri için güven teşkil etmeyen ülkeler olduğunu ve anlaşmazlıkların da savaş ya da çatışma yöntemleriyle çözülmeye çalışıldığını, demokratik ülke ile demokratik olmayan ülke arasında çıkan anlaşmazlıkların ise tarafların birbirlerine karşı duydukları güvensizlikten dolayı farklı yöntemler ya da müdahalelerle çözüldüğü görüşünü savunmaktadır.

Demokratik Barış teorisinin değerlendirileceği tezin birinci bölümünde, öncelikle demokrasinin tanımı yapılacaktır. Ardından da Uluslararası İlişkiler alanındaki başlıca teorileri şekillendirdiği gibi Demokratik Barış teorisini de şekillendiren aynı zamanda demokrasi açısından da önemli olan savaş ve barış kavramları ana hatlarıyla açıklanacaktır. Demokrasi, savaş ve barış kavramları açıklandıktan sonra Demokratik Barış teorisinin temel hipotezleri, çeşitli yazarların teorisine ilgili yapmış oldukları tanımlar ve Demokratik Barışa yönelik eleştiriler aktarılacaktır. Ardından da tezde vaka olarak seçilen İran'ın demokrasi ile ilişkisi Demokratik Barış çerçevesinde incelenerek birinci bölüm tamamlanacaktır.

1.1. Demokrasi, Savaş ve Barış Kavramları

Demokratik Barış teorisini bir konuma oturtmak için öncelikle demokrasi, savaş ve barış kavramlarından bahsetmek gerekmektedir. Bu kavramlar Demokratik

Barış teorisini şekillendirdiği gibi Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde bulunan birçok teoriyi de şekillendiren önemli kavramlardır. Bu bölümde ilk olarak ana hatlarıyla demokrasinin tanımı yapılacaktır. Ardından savaş ve barış kavramları, demokrasi-barış ve demokrasi-savaş ilişkisi doğrultusunda incelenerek bölüm tamamlanacaktır.

Demokrasi, farklı dönemlerde ve toplumlardaki insanlar için farklı anlamlar ifade ettiğinden dolayı neredeyse 2500 yıldır her yönüyle tartışılan bir kavram olmuştur (Dahl, 2017: 9). Demokrasi ile ilgili en net tanımı ise ABD Başkanı Abraham Lincoln, Gettysburg Söylevinde yapmış ve demokrasiyi halkın halk tarafından halk için yönetimi olarak açıklamıştır (Lijphart, 1999: 1). Sözlük anlamı itibariyle demokrasi, halkın kendi kendini yönetme biçimi olarak tanımlanmaktadır (Ejder, 1996: 190). Demokrasi, halkın halk tarafından yönetilmesi, egemenliğin millete ya da halka ait olması şeklinde de açıklanmaktadır (Derdiman, 2006: 91). Leslie Lipson ise modern anlamda demokrasiyi tanımlarken hürriyet ve eşitlik kavramlarına başvurmuş ve bu kavramların demokratik devlet yönetimine can veren, diğer yönetim sistemlerinden ayıran seçkin değerler olduğunu ifade etmiştir. Lipson, demokrasiyi de vatandaşları için mümkün olduğunca fazla hürriyet ve eşitliği birleştiren bir devlet yönetimi şekli olarak açıklamıştır (Lipson, 1999: 17-18). What is Democracy ? adlı eserde Becker ve Raveloson, demokrasiyi halktan gelen, halk tarafından uygulanan ve bunu halk için yapan bir hükümet olarak tanımlamıştır (Becker & Raveloson, 2008: 4). Karl Popper'a göre ise demokrasi, kötü yöneticilerin kan dökülmeden ya da şiddet kullanılmadan yönetimden uzaklaştırılabilmesine imkan veren yönetim şeklidir (Popper, 1999: 27). Peter L. Berger'de demokrasiyi, iktidarda bulunanların seçimle işbaşından uzaklaştırılması şeklinde tanımlamıştır (Berger, 1999: 33). Giovanni Sartori ise demokrasinin ne olduğundan ziyade ne olmadığı sorusundan yola çıkmış ve demokrasiyi, hiç kimsenin kendi kendini seçemeyeceğini, kendi kendini yönetme yetkisi ile donatamayacağını dolayısıyla hiç kimsenin bağımsız ve koşulsuz bir iktidar iddiasında bulunamayacağı sistem olarak tanımlamıştır (Sartori, 1996: 224-226). Demokrasiyi yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkiyi düzenleyen eşsiz bir sistem olarak gören Schmitter ve Karl'a göre modern demokrasi, *"yönetenlerin, yaptıklarından dolayı, seçilmiş temsilcilerinin*

rekabeti ve işbirliği yoluyla dolaylı olarak hareket eden vatandaşlar tarafından, kamusal alanda sorumlu tutuldukları bir yönetim biçimidir" (Schmitter & Karl, 1991: 76). Demokrasi, ülkeleri var eden önemli yapı taşlarından olan halkın, kendi kendine yönetmesine, kendisini yönetecek olan yöneticilerin özgürce seçilmesine imkan veren barışçıl bir sistemdir.

Eric Hobsbawn demokrasiyi, hukukun egemenliği ile temel hakları güvence altına almaya söz veren, düzenli aralıklarla yapılan seçimlerde halkın sayısal çoğunluğuyla seçilmiş, temsili meclisleri de kapsayan organlarla yönetilen bir anayasal sistem olarak özetlemiştir (Hobsbawn, 2007: 100). Manfred G. Schmidt Demokrasi Kuramlarına Giriş adlı eserinde demokrasiyi düşünce, muhalefet ve koalisyon özgürlüğünün olduğu, halkın sağlıklı bir şekilde bilgi edinebildiği, partiler arasında rekabetin yaşandığı, özgür, eşit seçim hakkı ile yöneticilerin düzenli olarak seçimle gelme, seçimle gitme imkanına sahip olduğu bir yönetim biçimi olarak açıklamıştır (Schmidt, 2002: 21). Alain Touraine, bir sistemin demokrasi olarak tanımlanmasında sadece seçimlerin yetmeyeceğini, insan hakları, azınlıkların korunması, devletin ve ekonomik iktidar merkezlerinin iktidarının sınırlandırılması gerektiğini de belirtmiştir. Alain Touraine'e göre siyasal kurumlar bağlamında demokrasi de üç önemli ilke bulunmaktadır. İktidarın saygı duyması gerektiği temel hakların kabulü, yöneticiler ve siyasetlerin toplumsal temsiliyeti ve yurttaşlık (Touraine, 1992: 358-360). Beetham ve Boyle, Demokrasinin Temelleri isimli eserlerinde, demokrasiyi oluşturan dört ana ilkeyi belirlemişlerdir. Beetham ve Boyle'ye göre bu ilkeler, özgür ve adil seçimler, açık ve sorumlu hükümet, temel haklar ile sivil toplumdur (Beetham & Boyle, 1998: 32). Bu tanımlardan hareketle demokrasi, halkın siyasi, sosyal haklarını güvence altına almayı çalışan, düzenli aralıklarla yapılan seçimlerle halkın kendi kendini yönetme hakkını sağlayan anayasal bir sistem olarak açıklanabilir. Buna göre demokratik bir ülkenin iktidarının da barışı destekleyen politikalar izlemesi gerektiğini aksi takdirde demokratik yollarla yönetimden uzaklaştırılabileceğini söylemekte mümkündür.

Devletin güvenliğinin ve toplumsal kuralların, hukuk, gelenek ve kamuoyu tarafından sağlandığı bir düzen olarak kabul edilen barış, ülkelerarası ilişkiler bağlamında anlaşmanın eş anlamlısı olarak da kullanılmaktadır (Selsen & Akgül,

2015: 86-87). Rudolph Joseph Rummel, "Democracies Don't Fight Democracies" isimli çalışmasında demokratik ülkelerin aralarındaki anlaşmazlıkları demokrasinin esasları doğrultusunda müzakere ve uzlaşma yöntemleriyle çözdüklerini, birbirleri ile savaşmadıklarını ifade etmiş ve demokrasiyi, halkın özgür iradeleriyle hükümetlerini seçmesi, medeni özgürlükler ve insan hakları olarak tanımlanmıştır (Rummel, 1999). Bruce Russett tarafından 1993 yılında yapılan "Grasping the Democratic Peace" adlı ampirik çalışmasında Demokratik Barışı tekçi (monadic) ve ikici (dyadic) olmak üzere iki görüşe bağlı olarak incelemiştir (Russett, 1993: 35). Tekçi demokratik görüşü, üst düzeyde demokratik bir ülkenin karşısındaki ülke demokratik olsun ya da olmasın dış politikalarında savaş karşıtı bir tutum izleyerek barış yanlısı olacağını savunurken, İkici demokratik görüşü de demokratik bir ülkenin dış politikasında izleyeceği tutumu karşısındaki ülkenin demokratik olup olmaması belirleyeceğini savunmaktadır (Özkeçeci-Taner, 2019:2). Russett, demokratik ülkelerin birbirlerine karşı duydukları güvenin, karşı taraftaki ülkenin demokratik olduğuna inanmış bir demokrasinin, söz konusu ülkenin şiddete başvurmaktan kaçınacağına olan inancının tam olduğunu öne sürmektedir. Bu doğrultuda demokratik ülkelerin şiddete başvurma eğilimi, anlaşmazlığın yaşandığı diğer karşı taraftaki ülkenin yönetim biçiminin demokrasi olup olmadığına göre değişim göstermektedir. Demokratik ülkelerde siyasal uzlaşma taraflar arasında ortak bir nokta bulunma yöntemiyle sağlanır ve şiddet, amaçlara ulaşmak için bir yöntem olarak kabul edilmemektedir. Bu bağlamda demokratik ülkelerin yöneticileri aralarındaki sorunları barışçıl yollarla çözerken, demokratik olmayan ülkelerin yöneticileri ise sorunları şiddete başvurarak çözmeye meyilli olacakları düşünülmektedir. Bu bakımdan ikinci varsayım da demokratik bir ülke ile demokratik olmayan bir ülke karşı karşıya kaldığında demokratik olmayan ülkeye karşı duyulan güvensizlikten dolayı sorunun daha farklı yöntemlerle çözüldüğünü ileri sürmektedir (Durgut, 2017: 26). Barış imkanı çok daha kolay ve fazla olan demokratik ülkelerin herhangi bir anlaşmazlık dahilinde savaş kararı alması demokratik olmayan ülkelere göre oldukça zordur. Demokratik bir ülke ile demokratik olmayan bir ülke karşı karşıya kaldığında ise demokratik olmayan ülkenin demokrasinin kurallarını sahiplenmemesi ve şiddeti bir yöntem olarak içselleştirmesi sorunun çözümünü farklı yollarda aranmasına sebep olmaktadır.

Micheal Doyle, "Kant Liberal Legacies and Foreign Affairs part 1" adlı eserinde demokrasilerin aslında en az diğer yönetim sistemleri kadar savaşçı olmasına rağmen aralarında ayrı bir barış oluşturabilmelerini, anayasal kanunlar, kozmopolit kanunlar ve uluslararası kanunlar olmak üzere üç farklı kaynakla açıklamaktadır. Anayasal kanunları, demokratik ülkelerin kendi iç yapılarından kaynaklanan yetkilerin ayrılması ve ülkenin anayasal kurallarla sınırlandırılması gibi kısıtlamalarla uluslararası barışa katkı sağlamak olarak tanımlarken, uluslararası kanunları ise kendisine ve diğer ülkelere saygı gösteren demokratik ülkelerin bu teorisinin yaygınlaşmasını bir dış politika hedefi olarak benimseyerek ulusların bütünleşmesini sağlamak olarak tanımlamaktadır. Kozmopolit kanunlar ise demokrasilerin birbirlerine karşı barışçıl olmalarını ticari ve ekonomik menfaatler gibi maddi gerekçelere dayandırmak olarak tanımlamaktadır (Doyle, 1983: 228-232). Doyle'nin "Kant Liberal Legacies and Foreign Affairs part 1" adlı eserinde gruplandığı tüm bu üç kaynağının esasları bir araya getirildiğinde demokratik ülkelerin aralarında çıkan anlaşmazlıkları uzlaşma yöntemleriyle çözdüklerini ve bu ülkeler arasındaki barışı açıklamaktadır.

Savaş, tarihin en erken dönemlerinden itibaren halklar arasında olağan karşılanan ve süreklilik içeren davranış niteliği olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda devletlerin ve siyasi olarak tanımlanmış grupların, büyük çaplı şiddet hareketlerine verilen isim olarak da açıklanabilir (Kakışım, 2017: 29). Siyaset bilimciler Bruce Russett, James Lee Ray ve tarihçi Spencer Weart, demokrasilerin kendi aralarında savaşın olmadığı iddiasıyla bu ve diğer olası istisnaları yoğun bir şekilde incelemişler ve demokrasilerin barışçıl olduklarını, aralarında savaşın yaşanmayacağı kanısına varmışlardır (Rummel, 1999). "The Law of Peoples" adlı eserinde John Rawls, demokrasinin beş önemli kriterini sunmuştur. Rawls, eserinde eğitimde fırsat eşitliği, gelir ve refah dağılımı, sosyal ve sağlık güvencesi, politika konularında şeffaflık, seçimlerin kamusal finansman garantilerini sağlayan ülkelerin birbiri ile savaşmayacakları tezini savunmuştur (Rawls, 2001: 47-48). Demokrasileri, insanların her türlü alanda ihtiyaçlarının karşılandığı sistemler olarak gören Rawls, eğer demokratik bir ülke savaşa giriyorsa bunun tek sebebi insan haklarını korumak ve herhangi bir ihlal söz konusu olduğunda müdahale etmek amacıyla olduğunu

anlayışındadır (Özdemir, 2007: 214). İnsan hakları, bireylerin hürriyetini korumak, kurumsal, kanuni ve idari güvencelerle donatılmış hak ve özgürlükler olarak tanımlanmaktadır (Sur, 1993'den aktaran Hekimoğlu, 2003: 77). Demokratik ülkelerde, yönetim ile ilgili kararlar verilirken halkın söz sahibi olması gerektiği ve bununla birlikte insan haklarına dayanan bir yönetim anlayışının hakim olması gerekmektedir (Yavuz, 2019: 285). Demokrasinin ve barışın güvencesi olarak görülen insan hakları, insanlık tarihinin en önemli mücadelesi olarak kabul edilmektedir. İktidarlar, ülkesindeki toplum haklarını korumak durumunda karşı ülkeden gelecek insan haklarına saldırıları söz konusu olduğunda her türlü mücadeleyi vermesi gerekmektedir (Çoban, 2009: 122). Erhan Atiker, insan hakları meselesini bir demokratikleşme talebinden kaynaklandığını kuşku götürmez bir gerçek olarak açıklamaktadır (Atiker, 1999: 93). İnsan hakları ve demokrasi arasında kurulan söz konusu sıkı bağın oluşmasında demokrasilerin temel olarak bireylerin yönetimde söz sahibi olduğu ve iradesine dayalı bir yönetim anlayışını benimsemesi önemli bir etken olarak kabul edilmektedir (Yeşilçayır, 2019: 337-338). Demokratik ülkeler, her şeyden önce gerek bireylerin gerekse de toplumun düşüncelerine, özgürlüklerine saygı göstermekte iken demokratik olmayan ülkelerde yönetimin güçlüler ve siyasi elitlerin elinde olduğu anlayışı vardır (Bingöl, 2018:78). Bu bağlamda, demokrasilerin insanların ihtiyaçlarını esas alan önemli kriterleri bulunmaktadır. Bu kriterlere sahip olan ülkelerin birbirleri ile savaşmaları imkansız olarak kabul edilmektedir. Demokratik ülkeler ancak insan hakları ihlali söz konusu olduğunda bu hakları korumak için savaşa girebilir ya da farklı yöntemler izleyebilir.

Bu bölümde ilk olarak ana hatlarıyla demokrasi, savaş ve barış kavramlarının tanımı yapılarak demokrasi-barış ve demokrasi-savaş ilişkisi incelenmiştir. Konuyla ilgili yapılan açıklamalardan hareketle demokratik ülkelerin, demokrasinin yapısal ve kurumsal kısıtlamalarını dış politikalarında da uygulayarak barışçıl bir yol izlediklerini, aynı tutum ve davranışları karşı ülkeden de beklediklerini, eğer karşı ülkede demokratik bir ülkeyse sorunların savaş ya da çatışma yöntemlerine başvurmadan uzlaşma ile çözüldüğünü söylemek mümkündür.

Bir sonraki bölümde sonra Demokratik Barış teorisinin temel hipotezleri, çeşitli yazarların teoriyle ilgili yapmış oldukları tanımlar ve Demokratik Barışa yönelik eleştiriler aktarılacaktır.

1.2. Demokratik Barış Teorisi

Demokratik Barış, demokratik ülkelerin birbirleriyle savaşmayacakları tezi üzerine kurulmuştur (Kakışım, 2017: 36). 1980'lerde Uluslararası İlişkiler literatürüne giren Demokratik Barış teorisi de bir ülkenin yönetim sisteminin dış politikasındaki davranışlarını belirlediği dolayısıyla demokratik ülkelerin barışa daha yatkın olduğu ve birbirlerine karşı hemen hemen hiç savaş yapmadığı anlayışı hâkimdir (Büyükbaş & Atıcı, 2012: 2). Demokratik Barış, öz olarak demokratik ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerinde silahlı ve gücü daha az kullandıklarını ifade etmektedir (Ekmekçi, 2011: 108). Demokrasinin kurallarına göre demokratik ülkelerin paylaştıkları uzlaşma, müzakere, şeffaflık gibi normlar sadece ülkelerin iç politikalarında değil ülkelerarası ilişkilerde de olumlu yönde etkilediği kabul edilmektedir (Selcen & Akgül, 2015: 90). Bu bağlamda Demokratik Barış teorisi, demokratik ülkelerin, demokratik olmayan ülkelere göre daha barışçıl olduklarını ve iki demokratik ülke arasında yaşanan anlaşmazlıkların çatışma yöntemlerine başvurmadan uzlaşma yöntemi ile çözüme kavuşturulmasıdır.

Demokratik Barış düşüncesinin kökleri birkaç yüzyıl öncesine kadar uzanmaktadır. Alman filozof Immanuel Kant, 1795 yılında yazdığı "Perpetual Peace" adlı eseriyle Demokratik Barış fikrinin temellerini atmış ve sonrasında yapılacak çalışmalara da kaynak olmuştur.

Kant, eserinde ülke yönetiminde söz sahibi olan siyasilerin kendi menfaatlerini gerçekleştirmek uğruna savaş çıkardıklarını öne sürmüş ve millet ve toplumlar arasında barışı destekleyen üç mekanizma önermiştir. Bunlardan ilki cumhuriyetçi anayasa varlığıdır. İkincisi, hükümetin askeri güç kullanımına karar vermesinden önce onaylanması, üçüncüsü ise uluslararası politikadaki kanunsuzluğu aşmak için yakın ticaret ilişkileridir (Mello, 2014: 2). Ona göre savaşın getirdiği zorluklardan doğrudan etkilenen halk, savaşa girme konusunda daha dikkatli davranacaktır. Bundan hareketle savaş ve barış gibi konularda halkın

yetkilendirildiği takdirde barışın tarafında olacağı düşünülmektedir (Oneal & Russett, 1999: 1-37). Kant, bu nedenle demokrasilerin barışçıl olacağı iddiasındadır. Demokratik ülkelerde halkın rızasının esas olduğunu, halkın savaşa rıza göstermeyeceğinden bu ülkelerde savaş kararı almanın zorlaşacağını öne sürmüştür. Demokratik olmayan ülkelerde ise yöneticilerin, halkı dikkate almadan en küçük meselede bile kolaylıkla savaş kararı alabildikleri görülmüştür (Ekmekçi, 2011: 109). Kant, eserinde uluslararası kalıcı bir barışın nasıl sağlanabileceği sorusuna yanıt aramış ve barışın sağlanması için gerekli olan ön koşulları ve esas maddeleri incelemiştir. Ülkelerarası imzalanan barış antlaşmalarının içlerinde yeni bir savaşa sebep olacak herhangi bir maddenin olmamasını, devlet bağımsızlığının dokunulmazlığının sağlanmasını, varlığı diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanan ve onların da aynı tedbire başvurmasına sebep olan daimi ordular dağıtılmasını, devletlerin dış ilişkilerini yürütürken dış borca girmemesini, hiçbir devletin diğer devletin iç işlerine karışmamasını, devletlerin savaş sırasında gelecekteki barış halinde karşılıklı güveni zorlaştıracak yollara başvurmamasını Kant, "Perpetual Peace" adlı eserinde öne sürmüştür (Kant, 1983: 107-110). Kant, barışın sağlanması için gerekli ön koşulları ve esas maddeleri işlediği eserinde, ülkelerin demokrasi sistemini benimsemeleri gerektiğini savunmaktadır.

Ona göre cumhuriyet barışçıl bir sistemdir. Yönetim biçimi demokrasi olan bir ülke dış politikasında da demokrasi ilkeleriyle hareket edeceği için barışçıl olacağını ileri sürmektedir (Büyükbaş & Atıcı, 2012: 2-3). Kant, demokrasiyi benimseyen ülkelerin kendi aralarında bir güvenlik topluluğu oluşturacağını ve bu topluluğu korumak adına bazı zamanlarda güce başvurmak zorunda kalacaklarını öne sürmektedir (Doğan, 2004: 605). Söz konusu çalışmasında demokratik ülkelerin, barışçıl politikalar izlediğini, halkın rızasının esas olduğunu ve halkın çoğunluğunun savaşa rıza göstermeyeceğinden bu ülkelerde savaş kararı almanın zor olduğunu savunmaktadır.

Kant'ın görüşlerinden yola çıkarak temel tezler doğrultusunda 1963 yılında demokratik yöntemlerle seçilmiş hükümetler arasında herhangi bir savaşın yapıp yapılmadığını öğrenmek için anket uygulanarak bir savaş listesi ve bunlara katılan ülkeler için bir araştırma yapan Dean Babst, "Elective Governments A Force For

Peace" isimli ilk ampirik çalışmasında bağımsız ülkeler de demokratik bir seçimle yönetimine gelen hükümetlerin, bir anlaşmazlık dahilinde aralarında savaş yapmayacaklarını bunun yerine barışçıl dış politikalar izleyecekleri tezini ileri sürmüştür (Babst, 1964: 9-14). Babst'ın açıklamasına benzer bir açıklama yapan Ronald Regan, İngiliz Parlamentosu'na yaptığı konuşmada hükümetlerin bireysel politikalara saygı duyduğunu bu sebeple dış politikalarında barışçıl olduklarını, kanun önünde eşitlik, konuşma özgürlüğü ve diğer medeni özgürlükler, temsilcilerini seçme gibi bireysel haklar üzerine kurulan ülkelerin savaşa karşı olduklarını belirtmiştir (Reagan, 1982). Zeev Maoz ve Nesrin Abdülali de "Regime Types and International Conflict" adlı eserinde, 1816-1976 yılları arasındaki 1.666 ikili ilişki değerlendirmişlerdir. Demokrasi, anokrasi ve teokrasi olmak üzere üç farklı sistemin değerlendirildiği veriler de demokrasilerin birbiriyle savaşmadığı ve düşük düzeyli çatışmalara da nadiren girdiği sonucuna varmışlardır (Maoz ve Abdülali, 1989: 20-21). "Causes of Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations, 1885-1992" adlı eserde 1885-1992 dönemlerini inceleyen Oneal, Russett ve Berbaum da, yaptıkları incelemeler neticesinde iki demokratik ülke arasındaki savaş olasılığının taraflardan birinin sadece otokrasi olduğu ikililere göre % 86 daha az olduğunu belirtmektedir. Sayısal verilerden hareketle Oneal, Russett ve Berbaum, demokratik ülkelerin demokratik olmayan ülkelere göre daha barışçıl olduğunu savunmaktadır (Oneal & Russett & Berbaum, 2003: 29). Ülkelerin yönetim sistemleri oldukça önemlidir. İki ülke arasında yaşanan anlaşmazlığın çözüm biçimi ülkelerin yönetim sistemlerine göre değişim göstermektedir. Demokratik ülkeler, aralarındaki anlaşmazlıkları çatışmalardan uzak durarak barışçıl yöntemlerle çözüme kavuştururken demokratik olmayan ülkeler ise tam tersi bir yöntem izleyerek anlaşmazlıkları çözmeye çalışmaktadırlar. Bu bakımdan demokratik ülkelere savaş ihtimali demokratik olmayan ülkelere göre çok daha azdır.

Savaş İncelemeleri uzmanları olarak bilinen Melvin Small ve J. David Singer, 1816-1965 yıllarında gerçekleşen savaşları inceledikleri "The War Proneness of Democratic Regimes" adlı çalışmalarında söz konusu zaman zarfında demokratik ülkelerin birbirlerine karşı savaş yapmadıkları sonucunu elde etmişlerdir. Savaşın genellikle birbirlerine komşu ülkeler arasında yapıldığını, demokratik ülkelerin

coğrafi olarak birbirlerine uzak olmaları dolayısıyla komşu olmadıklarını ve birbirlerine karşı savaş eylemi içerisinde bulunmadıklarını gözlemlemişlerdir (Small ve Singer, 1976: 50-69). Liberalizmin temel savunularında demokrasilerin gelişmesi ile birlikte ülkelerin saldırganlıklarının azaldığı şöyle ifade edilmektedir: "Latin Amerika ülkelerinden Kosta Rika ile Panama, Peru ile Ekvator, ve Honduras ile El Salvador'un XX. yüzyılın ikinci yarısında sürekli savaş halinde olduğu dikkat çekilmektedir. Bunlardan biriside Arjantin'deki askeri yönetimin 1982'deki Falkland macerası olmuştur" (Arı, 2013: 318). Buradan hareketle, savaşların yaşandığı dönemde ülkelerin demokratik olmayan sistemler ile yönetildiğini, aynı dönem içerisinde demokratik olan ülkeler arasında ise savaşların yaşanmadığı görüşü ileri sürülmektedir. Sonuç olarak Batı Yarıküresinde 1980'lerde demokrasinin gelişmesi ve yaygınlaşması ile beraber çatışmalar azalmaya başlamış olup bu bölgelerde içselleştirilmiş savaşlar ortadan kalkmıştır. Günümüze gelindiğinde ABD ile Rusya, Fransa ile Almanya arasında bazı anlaşmazlıklar devam etmekteyse de bu anlaşmazlıklar uluslararası politikayı çatışmaya götürmeden uzlaşma yöntemiyle çözülmeye çalışılmaktadır.

Alman siyaset bilimci Peter Graf Kielmannsegg, Kant'ın düşüncelerini daha anlaşılır kılmak adına, sadece demokrasilerin edebi olarak barışçıl olabileceklerini, bir ülkenin barışçıl ve barışa yatkınlığıyla ilgili ülkenin siyasal sisteminin belirleyeceği hipotezini öne sürmüştür (Kielmannsegg, 2004'den aktaran Büyükbaş & Atıcı, 2012: 4). Bir ülkenin iç siyasal sistemi dış politikasını belirlemede etkisi fazladır. Dolayısıyla demokratik ülkelerin, demokratik olmayan ülkelere göre daha barışçıl olduklarından aralarında oluşan sorunları uzlaşma yöntemleriyle çözüme kavuşturmaktadırlar.

Barışı ve demokrasiyi aynı madalyonun iki yüzü olarak gören Micheal Doyle, "Liberalism and World Politics" adlı makalesinde, demokratik yöntemlerle yöneticilerin seçildiği ülkelerde savaşın tüm yükünü çekecek olan halkın savaşmayı tercih etmediklerini dolayısıyla bu ülkeler de barışın artacağını savunmuştur (Doyle, 1986: 1151). Doyle, açıklamalarında liberal ülkelerin uluslararası ilişkilerde savaş ve barış karşısındaki tutumlarını; Schumpeter'in liberal pasifizmi, Machiavelli'nin liberal emperyalizmi ve Kant'ın liberal uluslararası ilişkileri olmak üzere üç ana başlık

altında şekillendirmiştir (Arı, 2013: 316). Joseph Schumpeter, "Imperialism and Social Classes" adlı eserinde, liberal pasifizm ile ilgili savaşlardan yalnızca savaş vurguncularının ve askeri aristokratların kazançlı çıkacağını, hiçbir demokrasinin azınlıkların menfaatlerine giremeyeceği açıklamasında bulunmuştur (Schumpeter, 1955: 75-76). Schumpeter, demokrasilerin gelişmesi ile beraber savaş eğiliminin azalacağı ileri sürülmektedir. Çünkü insanların enerjilerinin üretime aktarılacağı, bu tür bir yaşamında insanları daha fazla hesap yapmak zorunda bırakacağı ve bunun sonucunda da bireyciliğın artacağı öne sürülerek kapitalizmin gelişmesinin emperyalizme ve savaşa engel olacağı fikri temellendirilmektedir (Arı, 2013: 317). Niccolo Machiavelli, cumhuriyetlerin pasifist olmadığını fakat emperyal genişleme için en iyi devlet şekli olduğunu savunmaktadır. Emperyal genişlemeye uygun bir cumhuriyet oluşturmak, bir devletin hayatta kalmasını garanti etmesinin en iyi yolu olduğunu savunmaktadır (Doyle, 1986: 1154). Machiavelli'nin cumhuriyeti klasik, karma bir cumhuriyettir. Bu bir demokrasi değildir, temel insan haklarının modern liberal görüşü üzerine kurulmamıştır. Ancak popüler özgürlük ve politik katılım ile karakterizedir. Krallar, senato devleti yöneten bir aristokrasi, mecliste halkın gücü kaynağı ile halkı temsil etmektedir (Doyle, 1986: 1154). Doyle'nin "Liberalism and World Politics" adlı makalesindeki görüşlerinden yola çıkarak demokrasi ile yönetilen ülkelerde halkın demokratik yöntemlerle seçtikleri iktidar üzerindeki etkisi savaşların bu ülkelerde yaşanmasını engellemekle beraber diğer yönetim sistemleriyle yönetilen ülkelere göre de daha fazla barış içinde olma hali gösterdiği anlayışı hakimdir.

Demokratik Barış teorisinin varsayımlarını destekleyen, demokratik normların uluslararası barışa hizmet ettiğini savunan önemli çalışmalar bulunmaktadır. Demokratik yönetimler ve ülkelerarası savaşlar arasındaki ilişki açısından ise farklı sonuçlar tespit edilmiş ve yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bazı çalışmalar demokratik ülkelerin savaşa girme eğilimi arasında ilişki olmadığını ileri sürerken bazı çalışmalarda demokrasilerin çatışmaya daha ender girdiğini ortaya koymaktadır. Demokratik ülkelerin kendi aralarında oluşan anlaşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulma ihtimali yüksekken, demokratik bir ülke ile

demokratik olmayan bir ülke arasında ortaya çıkan anlaşmazlığın da çatışmaya dönüşme ihtimalinde önemli ölçüde yüksektir.

Demokratik Barış teorisinin önden gelen savunucularından olan Bruce Russett, *Grasping the Democratic Peace* adlı çalışmasında, anlaşmazlıkların demokratik politik süreçler yoluyla çözülebilmesinin yönetim hakkı ile azınlık görüşünün hakları arasında bir denge oluşturulabilmesini demokrasilerin en temel değeri olarak vermektedir (Russett, 1993: 31). Russett'a göre, iç düzen anlayışında çoğulculuğa ve farklılıklara saygı duyarak aralarında dengeyi kuran bir sisteme sahip olan demokratik bir ülkenin diğer ülkelerle ilişkilerinde de uzlaşmayı şiddete karşı tercih etmesi beklenmektedir.

Kant'ın Demokratik Barış teorisini farklı bir yaklaşımla destekleyen Lars-Erik Cedermen, "Back to Kant: Reinterpreting the Democratic Peace as a Macrotistorical Learning Process" isimli eserinde sayısal veriler üzerinden 19. yüzyıldan bugüne kadar demokrasilerin arasında çatışma eğiliminin azaldığını vurgulamıştır. Lars-Erik Cedermen, demokrasilerin barışı sürdürmeyi zaman içerisinde öğrenmekte olup demokratik değerlerin yerleşmesiyle gerçekleşen bu etkin öğrenme süreci uluslararası barışa hizmet olduğunu ve demokratik iki ülkenin birbiriyle ilişkilerinde barışı koruma eğiliminin güçlenmekte olduğunu, demokrasilerin birbirine karşı çatışma ya da savaş yöntemlerine başvurma ihtimalinin ise düşmekte olup anlaşmazlıkları diplomatik yöntemlerle çözümlenmesine öncelik tanıdığını düşünmektedir (Cederman, 2001: 19, 23, 26). Lars-Erik Cedermen'in Demokratik Barış anlayışına göre, uluslararası kalıcı barış, ülkelere demokratik değerlerin yerleşmesiyle mümkündür. Böylelikle demokratik iki ülke, aralarındaki anlaşmazlıkları çatışarak değil de uzlaşma yöntemiyle çözümlenmesini öncelik tanıyarak demokratik iki ülkenin birbirleriyle etkileşiminde barışı koruma eğilimini güçlendirmektedir.

Rudolph J. Rummel, demokrasi ve şiddet arasındaki ilişkiyi inceleyen "Understanding Conflict and War" adlı beş ciltlik çalışmasında liberal ülkeler ile toplumlar arasında dayanışmacı ve barışçıl eğilimler de bulunduğunu tespit ederek demokratik ülkelerin daima diğer ülkelerden daha barışçıl oldukları tezini ileri

sürmüştür (Büyükbaş & Atıcı, 2012: 4). Rudolph J. Rummel'in "Understanding Conflict and War" adlı beş ciltlik eserindeki görüşlerinden hareketle demokratik ülkelerde saygı, anlayış, dayanışma gibi değerler ön planda olduklarından dolayı hem iç hem de dış politikalarında barışçıl oldukları öne sürülmektedir.

Demokratik Barış, Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde en çok tartışılan ve üzerinde çalışılan teorilerden birisi olarak kabul edilmektedir. Babst'ın demokratik seçimlerin yapıldığı ülkelerin herhangi bir sorun dahilinde kendi aralarında savaş yapmayacaklarını belirttiği makalesi, Small ve Singer'ın modern zamanlarda iki demokratik ülkenin birbirleriyle savaşmadıkları sonucuna vardıkları çalışmaları, Rummel'in demokratik ülkelerin diğer ülkelere göre daha barışçıl olduğunu belirttiği beş ciltlik eseri, Doyle'nin demokrasi ve barış arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmasından bu zamana kadar demokrasi ve barış arasındaki ilişkiyi araştıran, doğrulayan ya da eleştiren sayısız çalışma ortaya konulmuştur. Bu çalışmalardan çıkartılan ortak görüş ise demokratik ülkeler, aralarında çıkan anlaşmazlıkları demokrasinin getirdiği esaslar doğrultusunda barışçıl yöntemlerle çözerken, demokratik olmayan ülkelerle aralarında oluşan anlaşmazlıkları ise farklı müdahaleler ya da yöntemlerle çözülmeye çalışmaktadır. Güven, demokratik ülkelerin kendi aralarında barışçıl olmalarında önemli esaslardan biri olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu ülkeler kendi iç politikalarında olduğu gibi dış politikalarında da demokrasinin kuralları ile hareket etmek zorundadır. Dolayısıyla bu ülkeler barışa oldukça yatkındır. Fakat demokratik olmayan ülkelere bu yaklaşım çok fazla gözlemlenmemektedir. Tezde vaka olarak seçilen İran nükleer programı bu duruma örnek gösterilebilir. World Justice Project'in¹ 2019 yılında yayınlanan raporuna göre ülkeler arasında yapılan demokrasi sıralamasında sonlarda olan İran'a karşı duyulan güvensizlik uluslararası ortamda nükleer programının endişe oluşturmasına ve nükleer faaliyetlerinin sınırlandırılması adına çeşitli alanlarda yaptırımlar uygulanılmasına neden olmuştur.

¹ World Justice Project, 2019 yılında hükümet yetkilerindeki kısıtlamalar, yolsuzluğun olmaması, açık hükümet, temel haklar, düzen ve güvenlik, yasal yaptırım, medeni adalet, ceza adaleti faktörleri çerçevesinde 126 ülkeyi incelediği "Iran Ranked 102 Out Of 126 Countries On Rule Of Law, Dropping Sixteen Positions" raporunda İran'ın bu ülkeler arasında 102. sırada olduğunu, bölgesel sıralamada ise 8 ülke arasından 7. sırada olduğunu açıklamıştır (Geniş bilgi için bkz. World Justice Project).

Demokratik Barış teorisi üzerine araştırmalarda bulunan, varsayımlarını savunan düşünürlerin yanında teorinin öne sürdüğü varsayımları eleştiren ya da kabul etmeyen düşünürlerde bulunmaktadır.

Demokratik Barış, bazı yazarlar bakımından Uluslararası İlişkiler disiplinin en önemli bulgusu sayılırken bazı yazarlarda bunun tam tersini iddia ederek demokratik ülkelerin aralarında savaşın olduğunu ancak liberal teorisyenlerin bunu görmezden geldiklerini ileri sürmüşlerdir (Büyükbaş & Atıcı, 2012: 6). Demokratik Barış teorisine yönelik gelen eleştirilerden ilki demokrasinin tanımı ile ilgili ilgilidir. Demokrasi ile ilgili tanımlar ülkeden ülkeye göre değişiklik gösterdiği dikkate alındığında teorinin daha net bir tanıma ihtiyacı olduğu söylenmektedir. Bu yapılmadığı içinde demokrasiler arasındaki savaşlar göz ardı edilmektedir. Demokrasinin farklı tanımlarının olması demokrasi ile savaş arasındaki ilişkiyi de şüpheli hale getirmiştir (Özdemir, 2007: 216). Realistler, demokratik ülkeler arasında yaşanan barış halinin devletler arasında yürütölen rejimlerden kaynaklı olmadığını ortak tehdit algılamalarından çıkan ortak menfaatlere dayandığını ileri sürmüştür. Tarih boyunca iki demokratik ülkenin savaşsızlık halinin soğuk savaş dönemine mahsus olduğunu ve bunun Sovyet tehdidine karşılık NATO işbirliğinden kaynaklandığı vurgulanmıştır (Ekmekçi, 2011: 113). Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından geçen sürede Demokratik Barış, uluslararası ilişkiler üzerine çalışma yapan yazarların odak noktası haline dönmüştür. Demokratik Barış teorisi ile eski Sovyet topraklarında oluşan yeni ülkelere yol gösterilmesi amaçlanmıştır (Büyükbaş & Atıcı, 2012: 7). Bu teoriyi benimseyenler demokratik ülkelerin egemenlik biçiminin dış politikalarında belirleyici bir etki gösterdiğini dolayısıyla kendi aralarında barış eğilimi içinde olduğunu, demokratik olmayan bir ülke ile karşı karşıya geldiklerinde çatışma eğiliminde olabildiklerini kabul ederek araştırmalarında bu tezleri desteklemişlerdir (Büyükbaş & Atıcı, 2012: 7). Güç değişimi teorisi ve Marksizm'den esinlenen yapısalcı yaklaşımlar ise Demokratik Barış teorisini ortak menfaat ekseninde açıklayarak realistlerin aksine ortak menfaati Sovyet tehdidine indirgememişlerdir (Ekmekçi, 2011: 113).

Demokrasi ve savaş kavramlarının net bir şekilde tanımlanmamış olması Demokratik Barış teorisine yönelik yapılan eleştirilerden biridir. Bir görüşe göre

İkinci Dünya Savaşı öncesinde demokrasilerin sayıca azlığı, ülkelerin coğrafi anlamda birbirine yakın olmayışı bu ülkelerin savaş yapma ihtimallerini azaltmıştır. Demokrasilerin yaygınlaşması ile birlikte komşu olan demokratik ülkelerin sayılarının artmasından sonra geçen süre ise teorik bir genelleme yapabilmek için yeterli değildir. Dolayısıyla demokrasilerin birbiri ile savaşmamış olması kültürel yakınlık, ticari, ekonomik ilişkiler ya da güç politikasına ilişkin başka nedenlere bağlanacağı gibi tesadüfi de olabilmektedir (Özdemir, 2007: 217).

Alman filozof Immanuel Kant'ın 1795 yılında "Perpetual Peace" isimli çalışmasıyla temelleri atılan Demokratik Barış teorisi, 1980 yıllarında Uluslararası İlişkiler literatürüne girmiş olup üzerinde birçok çalışma yapılan ve tartışılan teorilerden biri olarak kabul edilmektedir. Demokratik ülkelerin demokrasinin getirdiği esaslar doğrultusunda birbirleriyle savaşmayacakları tezi üzerine kurulmuş olan Demokratik Barış ile ilgili başta Immanuel Kant olmak üzere Michael Doyle, Melvin Small, J. David Singer, Bruce Russett gibi birçok düşünür teoriyle ilgili araştırmalarda bulunmuştur. Uluslararası kalıcı bir barışın nasıl sağlanabileceği sorusuna yanıt arayan Kant, "Perpetual Peace" adlı eserinde barışın sağlanması için gerekli olan ön koşulları ve esas maddeleri işlemiştir. Ona göre demokrasi barışçıl bir sistemdir ve demokratik olan ülkelerde, demokratik olmayan ülkelere göre savaş kararı almak çok daha zordur. Kant, halkın rızasının esas olduğu demokratik ülkelerin aralarında çıkan anlaşmazlıkları barışçıl yöntemlerle çözdüklerini savunmaktadır. Bruce Russett ise demokratik ülkelerin demokrasinin izlerini dış politikalarında da yansıttıklarından dolayı aralarındaki anlaşmazlıkları şiddete başvurmadan barışçıl yöntemlerle çözdüklerini, demokratik olmayan ülkelerin ise saldırgan politikalar izleyebildiklerini bu sebeple de aralarında çıkan anlaşmazlıkları çözümünde şiddete başvurabildiklerini ileri sürmektedir. Micheal Doyle, demokratik ülkelerde bireyler hükümetlerini demokratik yöntemlerle seçmektedir. Halkın yönetimde söz sahibi olduğu bu ülkelerde dolayısıyla savaş kararı almanın oldukça zor olduğunu ifade etmiş ve ülkelerarası çıkan savaşların maddi manevi tüm yükünü halk çektiği için savaşmayı değil barışı tercih ettiği tezini öne sürmüştür. Demokratik Barış teorisini savunanlarla birlikte teoriyi eleştirenlerde bulunmaktadır. Demokrasinin henüz net tanımının olmaması, ülkeden ülkeye göre bu tanımın

değişmesi demokrasi ile savaş ve demokrasi ile barış kavramları arasındaki nedensel ilişkiyi şüpheli duruma düşürdükleri için bazı yazarlar Demokratik Barış teorisini bu yönleriyle eleştirmektedir.

Bu bölümde kuramsal çerçeve olarak Demokratik Barış teorisi açıklanmaya çalışılmıştır. Demokratik Barış teorisini bir konuma oturtmak için öncelikle demokrasi, savaş ve barış kavramlarından bahsedilmiştir. Ardından Demokratik Barış teorisinin temel hipotezleri, çeşitli yazarların teoriyle ilgili yapmış oldukları tanımlar ve Demokratik Barışa yönelik eleştiriler aktarılmıştır.

Bir sonraki bölümde ise tezin araştırma sorularına objektif bir cevap sunabilmek için Demokratik Barış teorisi perspektifinde İran'ın İslami Devrimin ardından değişen ve diğer demokratik ülkelerden farklı bir yönetim sistemi demokrasi ve ilkeleri doğrultusunda incelenerek neden demokratik bir ülke olmadığını ortaya konmaya çalışılacaktır.

1.3. Demokrasi ve İran

Demokratik Barış, halkın yönetimde söz sahibi olduğu demokratik ülkelerin, demokratik olmayan ülkelere göre daha barışçıl olduklarını, anlaşmazlıkları çatışma ya da savaş yöntemleriyle değil de demokrasinin esasları doğrultusunda uzlaşma yöntemiyle çözmeye çalıştıklarını savunmaktadır. Bu doğrultuda demokratik ülkelerin güvenilirliği yüksek ülkeler olduğunu, adil ve özgür bir seçim sistemine sahip olmayan, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini kısıtlayan, halkın iradesini geri planda tutan demokratik olmayan ülkelerin ise güvenilirliği düşük ülkeler olduğu söylenilebilir. Anayasası, seçim sistemi, halka tanınan temel hak ve özgürlükler gibi demokrasinin temel ilkelerini yönetiminde bulunduran ülkelere biri de İran'dır. Fakat Dini Lider ve Cumhurbaşkanı olmak üzere iki başlı yürütme gücüne sahip olan İran'ın Velayet-i Fakih teorisi çerçevesinde oluşturulan yönetim sistemi diğer demokratik yönetim sistemlerinden farklıdır. Bu bölümde 1979 yılında gerçekleşen İslami Devrimin ardından yeniden kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasal sisteminde demokrasi anlayışı ortaya konularak neden diğer demokratik yönetim sistemlerinden farklı bir yönetim sistemine sahip olduğu ve neden demokratik bir ülke olmadığı açıklanacaktır.

Orta Asya, Hazar Havzası ve Orta Doğu üçgeninin merkezinde yer alan, kendine has tarihi ve kültürel yapısı, zengin yeraltı kaynakları ile bölgenin önemli aktörlerinden biri olan İran'ın yönetim sistemi ise demokratik ülkelerin yönetim sistemlerine göre farklı işlemektedir (Ekren, 2017: 147). 1979 yılında gerçekleşen devrim sonucunda kurulan İran İslam Cumhuriyeti, demokrasi-teokrasi karışımı bir siyasi sistemi olan ülkedir. Bu yönetim başında ise bizzat ulemadan olan, İslam'ın ve İran'ın menfaatlerini anayasa çerçevesinde korumaya çalışan Dini Lider yer almaktadır (Gündoğan, 2011: 97). İran, İslam hukuku prensipleriyle yönetilen bir ülke olduğunu 2'nci, 7'nci, 8'inci ve 151'inci maddeleri² gibi anayasasının birçok maddesinde Kuran'dan ayetler ile başlayarak ve anayasasının giriş kısmında da İslam hukukuna dayalı bir devlet kurmanın gerekli olduğunu anlatarak göstermiştir (Kılınç, 2008: 917). Evrenin ve insanın mutlak egemenliğin Allah'a ait olduğunu anlatan anayasasının 56'ncı maddesi, Yasama, Yürütme, Yargı güçlerinin birbirinden bağımsız olduğunu, Dini Liderin egemenliği altında olduğunu anlatan 57'nci maddesi, Dini Lider'in yetkilerinin anlatıldığı 110'uncu maddesi ve Anayasayı Koruyucu Konseyinin yetkilerini ve çalışma alanlarını belirleyen 91. ve 99. maddesi ile de İran'daki egemenliğin tam anlamıyla halka ait olmadığı, batılı ülkelerin demokrasilerinden farklı bir model ile halkı değil de kutsal kaynakları esas aldığı görülmektedir (İran Anayasası, 1989). İran siyasal sisteminin üzerinde durulması gereken ve Dini Liderin makamını da somutlaştıran en önemli kurum, Velayet-i Fakih kurumudur (Okyar, 2014: 142). Dünyada Şiiliği resmi devlet mezhebi olarak kabul eden tek ülke İran'dır. Şii inancına dayanarak ortaya çıkan Velayet-i Fakih teorisi de on ikinci imam olarak kabul edilen ve çocuk yaşta kaybolan Mehdi'nin bozulan düzeni yeniden kurmak amacıyla tekrar gelene kadar yüksek derecedeki fakih tarafından devletin ve halkın koruyucusu sıfatıyla koyulan ilahi kural olarak açıklanmaktadır (Tabari & Özkan, 2014: 921). İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası 1979-1980'de çoğunluğu Humeyni'nin kurmaylarından oluşan Uzmanlar Meclisi tarafından Şii İslam'daki egemenlik anlayışı ve Velayet-i Fakih teorisi çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu iki esasa göre düzenlenen İran yönetiminin de insan iradesinin geri

² Detaylı bilgi için bkz. İran Anayasası, 1989

planda bırakıldığı ve ulusal egemenliğinde Velayet-i Fakih ile özdeşleştirildiği görülmüştür (Poorbagher, 2007: 96-97).

Demokrasileri diğer yönetim sistemlerinden ayıran temel ilkelerinden birisi özgür ve adil seçimlerdir. Demokrasilerde, iktidarı elinde bulunduranların işbaşına gelmeleri özgür ve adil bir seçimle gerçekleştiği oranda sistemin demokratik olduğu söylenebilmektedir (Aliefendioğlu, 1999: 95). Özgür ve adil seçimler, seçim sistemi ve seçim prosedürü olmak üzere iki kriterden oluşmaktadır. Hangi makamlara seçimle gelineceği, kimlerin aday olabileceği, kimlerin oy kullanacağı, seçimlerin ne zaman yapılacağı, kazananların tespiti için oyların nasıl açılıp değerlendirileceği belirlenmesi ve seçimlerin pratikte nasıl gerçekleştirileceği süreci özgür ve adil seçimlerin yapılmasında gerekli olan unsurlar arasında yer almaktadır (Beetham & Boyle, 1998: 30). Bu doğrultuda bir siyasal sistemin demokrasi olarak adlandırılabilmesi için ilk olarak iktidarın, doğrudan ya da dolaylı olarak halk tarafından belirlenmesi gerekmektedir. 1989 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile Dini Lider ve Cumhurbaşkanı olmak üzere iki başlı yürütme gücüne gidilen İran'da da işler seçimler yolu ile ve genel oya dayandırılarak yürütülmektedir. Cumhurbaşkanı, İran İslam Parlamentosu temsilcileri, konsey üyeleri ve benzer heyetlerin üyeleri halk tarafından seçilmektedir (İran Anayasası, 1989: Madde 6). Cumhurbaşkanlığı seçimleri her dört yılda bir halkın doğrudan oyu ile yapılır ve Cumhurbaşkanı, ikinci bir dönem için sadece bir kez yeniden seçilebilir (İran Anayasası, 1989: Madde 114). Cumhurbaşkanı adayının İran asıllı, İran vatandaşı, idari ve problem çözme becerilerine sahip, iyi geçmişi, güvenilir ve takva sahibi, Caferi mezhebi mensubu olması ve ülkenin temel ilkelerine inanması gerekmektedir (İran Anayasası, 1989: Madde 115). Anayasanın 117. maddesine göre Cumhurbaşkanı, seçmenlerin salt çoğunluğu ile seçilir. İlk turda adayların hiçbiri bu çoğunluğu elde edemezse en çok oyu alan iki aday arasında sonraki haftanın Cuma günü ikinci tur oylama yapılır (İran Anayasası, 1989: Madde 117). Seçilen Cumhurbaşkanı, İran İslam Parlamentosu'nun bir oturumunda Yargı Erki Başkanı ve Koruyucu Şura Meclis üyelerinin huzurunda yemin ederek görevine başlar (İran Anayasası, 1989: Madde 121). Anayasa ile olağan yasalar tarafından kendisine verilen yetki ve sorumluluklar dahilinde Cumhurbaşkanı, halka, Lider'e ve İran İslam

Parlamentosuna karşı sorumludur (İran Anayasası, 1989: 122). Meclisin, hükümet üzerindeki denetimini sağlayan hukuki bir araç olan gensoru Anayasanın 89'uncu Maddesi ile meclisin yetkilerine dahil edilmiştir. Bu maddeye göre, Milletvekilleri gerekli gördükleri konularda Bakanlar Kuruluna ya da bakanlardan herhangi birine gensoru yöneltebilir. Gensoru önergesi en az on milletvekili tarafından imzalanıp meclise sunulduğunda görüşmeler masaya yatırılabilir. Cumhurbaşkanı, milletvekillerinin 2/3 güvenoyunu alamazsa Lider tarafından azledilebilir (İran Anayasası, 1989: Madde 89). Politikaların belirlenmesi ve denetlenmesi, Anayasa Koruyucu Konseyi hukukçuları, yargı başkanı, radyo ve televizyon şebekesi başkanı, ortak personelin şefi, silahlı kuvvetlerin ve kolluk kuvvetlerinin komutanları görevlerinin atanması, görevden alınması ve kabulü, ordunun başkomutanı, temel konularda uzlaştırıcı gibi yetkileri ile Dini Lider, İran devleti içinde en üst yetki ve sorumluluklara sahip olan kişidir (İran Anayasası, 1989: Madde 110). 1989 Anayasa değişikliğiyle Başbakanlık makamı kaldırılmış ve Cumhurbaşkanı yürütme görevini üstlenmiştir fakat anayasal hükümlerde de görüldüğü üzere Cumhurbaşkanının yürütme ile yetkileri Dini Liderin doğrudan yetkisine bırakılan hususlar dışındadır. Tüm bunlarla birlikte ülkenin genel siyasetinin belirlenmesinde yetkili olan makam da Dini Liderlik makamı olarak belirlenmiştir (Sinkaya, 2011: 24). Buradan hareketle İran Cumhurbaşkanının yetkileri parlamenter hükümet sistemlerindeki ile benzerlik gösterse de Dini Lider'in sistemdeki konumu itibariyle demokratik sistemlerden ayrılmaktadır (Okyar, 2013: 105). Bunların yanında Anayasanın 6. Maddesi ile İran halkına Cumhurbaşkanı, İran İslam Parlamentosu temsilcileri, konsey üyeleri ve benzer heyetlerin üyelerini seçme hakkını tanınmıştır. Fakat halk tarafından seçilen mecliste alınan kararları İran inanç esaslarına ve Anayasaya uygun olup olmadığını denetlemek amacıyla Dini Lider tarafından atanan din adamları ile Parlamento tarafından seçilen hukukçulardan kurulan Anayasayı Koruyucu Konseyi kurulmuştur. Bu durum İran'ın seçim ve atama ile görev yapan kurumların birbirini denetlediği karma bir yönetim sistemine sahip olduğunu göstermektedir.

Ülkedeki en yüksek yetki sahibi olan Dini Lider'i göreve getirme ve Dini Lider'in kendisinde olması gereken şartları yitirdiğinde ya da anayasal görevleri yerine getirmediği takdirde görevden alma yetkisine (İran Anayasası, 1989: Madde

111) sahip olan Uzmanlar Meclis üyeleri de halk tarafından seçilmektedir (İran Anayasası, 1989: Madde 107). Her ne kadar Uzmanlar Meclisi üyeleri halk tarafından seçilse bile meclisine aday üyeler öncelikle Anayasayı Koruyucu Konseyinin onayından geçer daha sonra halka sunulur ve atanır. Üyelerin yeterlilikleri de Anayasayı Koruyucu Konseyi tarafından denetlenmektedir (Okyar, 2013: 102). Halk tarafından seçilemeyen Dini Lider'in Uzmanlar Meclisi tarafından seçilmesi demokrasi açısından bir çelişki oluşturmaktadır (Dilek, 2011: 23).

Demokrasileri diğer yönetim sistemlerinden ayıran bir diğer ilke ise halka tanınan temel hak ve özgürlüklerdir. Samuel P. Huntington, demokrasinin varlığından ve sürekliliğinden söz edebilmek için temel hak ve özgürlükleri olmazsa olmaz bir koşul olarak görmektedir (Huntington, 1993: 9). Kongar'da demokrasiyi başta ifade özgürlüğü olmak üzere temel hak ve özgürlüklerle anlamlandırmıştır. Ona göre demokrasi bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı ve bu hak ve özgürlüklerin çoğunluğun dahi engelleme yetkisinin olmadığı bir yönetim şeklidir (Kongar, 1997: 64). Demokrasinin yapı taşlarından biri olarak kabul edilen temel hak ve özgürlükler, aynı zamanda demokratik bir ülkeyi demokratik olmayan bir ülkeden ayıran önemli ölçütlerden biri olarak kabul edilmektedir. Anayasasında, tüm insanların din, dil, ırk, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin eşit haklara sahip olduğunu (19. Madde), halkın parti, dernek, sendika kurma hakkının olduğunu (26. Madde), halka açık toplantı ve yürüyüşlerin yapılabileceğini (27. Madde), basın, yayın ve ifade özgürlüğü (24. Madde), din ve vicdan özgürlüğü (13. Madde) gibi önemli temel hak ve özgürlüklere yer veren ülkelerden biri de İran'dır. Bu bakımdan İran'ın demokratik ülkeler arasında yer aldığı söylenilebilir. Fakat İran'ın Anayasasında bu maddelerle çelişen ve demokrasinin esaslarına ters düşen bazı ayrıntıların da bulunduğu gözlemlenmiştir. Anayasanın 24'üncü Maddesi bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir. 24'üncü Maddeye göre yayınlar ve basın, İran inanç esaslarına veya halkın haklarına zarar vermediği ve ayrıntıların kanunla belirleneceği durumlar dışında ifade özgürlüğüne sahiptir (İran Anayasası, 1989: Madde 24). İfade özgürlüğü ve medya bağımsızlığının sınırlı olduğu İran da yayın şirketleri devletin sıkı bir denetimi altındadır ve haberler devlet kontrolü ile yayınlanmaktadır. Gazeteler ve dergilerde de hangi konuların nasıl ele alınacağı yetkililerin kararları ile

belirlenmektedir (İran Civil Liberties, Freedom of Expression and Belief). Bu maddede de görüldüğü gibi inanç esaslarına uygun olmak şartıyla basın özgürlüğü garanti edilse de bireylerin ifade özgürlüğü garanti edilmemektedir (Curtis & Hooglund, 2008: xxxiv). Yine aynı şekilde halkın dini dernekler, parti, sendika kurma özgürlüğünün olduğunu ve halka açık toplantı ve yürüyüşlerin yapılabileceği belirtilen maddelerde de inanç esaslarına zarar vermeme koşulu aranmıştır. Şartları yerine getirmeyen bireyler bu haklarından yararlanamamaktadırlar. Temel hak ve özgürlüklerde sınırlandırılmaların yaşanması, halkın Anayasada görüldüğü gibi bu haklara ve özgürlüklere sahip olamaması demokrasinin tanımına ve ilkelerine ters düşmektedir.

Demokratik ülkeleri, demokratik olmayan ülkelere ayıran bazı temel ilkelerin olduğunu demokrasi ile ilgili yapılan tanımlamalardan hareketle söylemek mümkündür. Halkın, iktidarı özgür ve adil seçimler ile seçebilme hakkına sahip olması bu temel ilkelerden biridir. Ülke yöneticilerinin seçiminde ve alınan kararlarda halkın söz sahibi olması demokrasi açısından oldukça büyük öneme sahiptir. Velayet-i Fakih teorisi ile yönetilen ve Anayasasını da bu teori çerçevesinde oluşturan İran da halk, özgür ve adil seçimler ile Cumhurbaşkanı, İran İslam Parlamentosu temsilcilerini, konsey üyelerini ve benzer heyetlerin üyelerini seçmektedir. Fakat politikaların belirlenmesi ve denetlenmesi, Anayasa Koruyucu Konseyi hukukçuları, yargı başkanı, radyo ve televizyon şebekesi başkanı, ortak personelin şefi, silahlı kuvvetlerin ve kolluk kuvvetlerinin komutanları görevlerinin atanması, görevden alınması ve kabulü, ordunun başkomutanı, temel konularda uzlaştırıcı gibi önemli yetki ve sorumlulukları olan Dini Lider'i halk seçmemektedir. Halkın ülkenin en yetkili ve söz sahibi olan makamını seçme hakkına sahip olmaması demokrasinin yapı taşlarından olan özgür ve adil seçimler ilkesine ters düşmektedir.

Ülkede Dini Lider ve Cumhurbaşkanı olmak üzere çift başlı yönetimin olması, kurumlar arasında tezatlıkların yaşanması ve anayasada demokrasinin esaslarına ters düşen ayrıntıların İran hükümetine karşı bir güvensizlik oluşmasına neden olmaktadır. İran'a karşı duyulan güvensizlik ülkeye ekonomi, askeri, siyasal, uluslararası ilişkiler gibi alanlarda çok ciddi zararlar vermektedir. İran'ın zarar

gördüğü alanlardan biri de nükleer programıdır. Ortaya koyduğu yıkım gücüyle caydırıcılığın önemli unsurlarından olan nükleer silahlara demokrasinin yapısal ve kurumsal kısıtlamalarının etkili olmadığı İran'ın sahip olma ve sahip olduğu takdirde çıkan savaşta bu gücünü kullanma ihtimali endişe oluşturmuş ve nükleer faaliyetleri sınırlandırılmaya çalışılmıştır. İran'ın nükleer programının uluslararası ortamda endişe olarak görülmesinde ve İran'a karşı bir güvensizliğin yaşanmasında İran'ın demokratik bir ülke olmamasının etkisi ise büyüktür.

Tezin araştırma sorularına objektif bir cevap sunabilmek amacıyla demokrasi ve İran arasındaki ilişkinin analiz edildiği bu bölümde 1979 yılında gerçekleşen İslami Devrimin ardından yeniden kurulan İran İslam Cumhuriyetinin siyasi sisteminde demokrasi anlayışı ortaya konulmaya çalışılmış ve İran yönetim sisteminin neden diğer demokratik yönetim sistemlerinden farklı olduğunu ve İran'ın neden demokratik bir ülke olmadığı açıklanmaya çalışılmıştır. Bir sonraki bölümde nükleer silahların tarihsel gelişimden ana hatlarıyla bahsedilerek, ülkelerin nükleer silahlanma ve nükleer silahsızlanma süreci ele alınacaktır.

2. BÖLÜM

NÜKLEER SİLAHLARIN ULUSLARARASI İLİŞKİLERDEKİ ROLÜ

Nükleer silahlar, tarihte ilk defa ABD'nin 1945 yılında Japonya'yı vurmasıyla tanınmıştır. ABD'nin ardından 1949'da Sovyetler Birliği, 1952'de İngiltere, 1960'ta Fransa, 1964'te de Çin ilk nükleer denemelerini gerçekleştirerek dünyaya nükleer silah gücüne sahip olduklarını ispat etmişlerdir (NTV Haber, 2010). Nükleer silahları ilk defa Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentlerinde kullanan ABD, olayın ardından bu silahların sadece kullanıldığı kentlerde değil, çevre ülkelerde de meydana getirdiği zararları görmüş ve nükleer silah üretiminin önüne geçmek için çalışmalara başlamıştır. Fakat ABD'nin bu çalışmaları dünyanın nükleerleşmesinin önüne geçememiştir. Birçok ülke özellikle Soğuk Savaş'ın ardından güç, güvenlik faktörlerinin yanında caydırıcılık etkisi yüksek olan bu silahlara sahip olabilmek için birbirleriyle yarışa girmişlerdir. Ancak nükleer silahların ülkeler arasında yayılması uluslararası ortamda endişe oluşturmuştur.

Tezde vaka olarak seçilen İran da nükleer programı uluslararası alanda endişe oluşturan ve nükleer faaliyetleri sınırlandırılmaya çalışılan ülkelerden biridir. İran'ın nükleer silahlara sahip olma noktasında neden endişe oluşturduğunu, nükleer faaliyetlerinin neden durdurulmak istendiğinin ve uygulanan yaptırımlara rağmen İran'ın nükleer çalışmalarından neden vazgeçmediğini anlamak amacıyla öncelikle nükleer silahların uluslararası ilişkiler alanındaki rolünü incelemek gerekmektedir. Ülkelerin nükleer silahlanma ve nükleer silahsızlanma sürecinin ele alınacağı bu bölümde ilk olarak ülkelerin nükleer silahlanma çabalarının nedenleri ve nükleer silahların ülkelere sağladığı avantajlar incelenecektir. Nükleer silahlanma süreci ele alındıktan sonra Küba Füze Krizi ve krizin çıkmasında en büyük etken olduğu kabul edilen Jüpiter Füze Krizinden yola çıkarak ülkelerin nükleer silahsızlanma süreci ve bu süreçte faaliyet gösteren önemli kuruluşlardan olan Birleşmiş Milletler Örgütü (BM) ve örgüte bağlı olarak kurulan Birleşmiş Milletler Silahsızlanma İşleri Ofisi (UNODA) ile Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) incelenerek bölüm tamamlanacaktır.

2.1. Nükleer Silahlanma

Atomların parçalanması ve birleşmesi ile ortaya çıkan yüksek miktardaki nükleer enerjiden faydalanılarak üretilen nükleer silahlar, kullanıldıkları zaman patlama etkisi, ısı ve ışık etkisinin yanında yaydıkları radyasyon etkisiyle uzun yıllar kalıcı sakatlıklara, hastalıklara hatta toplu ölümlere sebep olduğu görülmektedir (Tütüncü, 2004: 10). Nükleer silahların yıkıcı etkisinden dolayı insanlık tarihi boyunca üretilen ve savaşlarda kullanılan silahlardan daha tehlikeli olduğu kabul edilmektedir. Bu silahların kontrolü sağlanmadığı takdirde ciddi tehditlere yol açabileceği düşüncesi ise uluslararası alanda en büyük tartışma konusu olmuştur. Soğuk Savaşın sona ermesiyle nükleer silahların hızla yayılmaya başlaması nükleer silahlanma konusunda büyük bir sorun haline geldiği görülmüştür. Ülkelerin neden nükleer silah sahibi olmak istediklerine değinmeden önce nükleer silahlanma çabalarının oluşmasındaki etkenler üzerinde durmakta fayda vardır. Bu bölümde nükleer silahların tarihsel gelişiminden yola çıkarak ülkelerin nükleer silahlanma çabalarının oluşmasındaki nedenlerden bahsedilecektir.

Nükleer silahlar, enerjisini atom çekirdeğinden alan, patlama etkisinin yanında ısı, basınç ve radyasyon gibi ölümcül sonuçlarıyla birlikte etkisinin uzun yıllar boyunca süreceği, oldukça güçlü bir silah çeşidi olarak da kabul edilmektedir (Oğulbalı, 2017: 18-19). Nükleer silahların, kitlesel tahrip gücüne sahip olmaları, uluslararası politikayı ve ülkelerin iç politikalarında gösterdiği etkiyi daha önce hiçbir silahın gösteremediği anlamına geldiği anlayışı vardır (Heywood, 2018: 382). "The Atomic Bomb and American Society" isimli makalesinde nükleer silahların etkilerine değinen Bernard Brodie, nükleer silahların savaşlarda meydana getirdiği asıl değişikliğin savaşların sürelerini kısaltması olduğunu ifade etmiştir. Nitekim önceleri dünyanın 4-5 yıl sürmesini beklediği savaşların nükleer silahların gücü ile bir kaç günde sona erecek seviyeye ulaştığını savunmaktadır (Brodie, 1989: 67). Birleşmiş Milletlerin nükleer silahlarla ilgili açıklamalarına göre tüm şehri yıkıp potansiyel olarak milyonlarca öldürülebileceği, yıkıcı etkisi doğal çevreyi gelecek nesillerin yaşamlarını tehlikeye koyduklarıyla nükleer silahlar dünyadaki en tehlikeli silahlar olarak kabul edilmektedir (Birleşmiş Milletler Silahsızlanma İşleri Ofisi).

Nükleer silahlar, atom çekirdeğinin parçalanması ve birleşmesi sonucunda özel olarak elde edilmekte olup, patlama etkisiyle beraber yaydıkları radyasyonla uzun yıllar, kalıcı hastalıklara, sakatlıklara ve hatta ölümlere sebep olduğundan hem ülkelerin iç politikalarında hem de uluslararası politikalarda oldukça etkili bir silah çeşidi olarak kabul edilmektedir.

Nükleer silahlar ile ilgili araştırmalar, 1939 yılında atomun iki ya da daha fazla elemente bölünebilmesiyle ve bu tip bir bölünmenin ortaya çıkaracağı sonsuz enerjinin keşfedilmesine dayanmaktadır (Denk, 2011: 98). Yapılan araştırmaların ardından ülkeler birbirleriyle yarışa girmişler ve bu yarışın ilk aktörü de Almanya olmuştur. Bütün dünyanın savaşa hazırlandığı 1938 tarihinde nükleer çalışmaları gerçekleştirebilmek için gerekli her türlü adımı atan Almanya, Otto Han'ın yaptığı deneyler sırasında elde ettiği günümüzde "atomun babası" olarak da bilinen buluşun savaş alanlarında bir silah olarak kullanılabileceğini değerlendirerek çalışmalarını gizli tutmaya çalışmış fakat çalışma arkadaşları bu buluşu gizli tutamamışlardır (Goldberg ve Powers, 1992: 34). Albert Einstein'a kadar uzanan bu buluşun sırları, ABD Başkanı Roosevelt'e, yine Einstein tarafından yazılan mektup ile haberdar edilmiş ve bu konuyla ilgili bilim adamlarının çalışmaları için mali yardım istenmiştir. ABD Başkanı Roosevelt, mektubun ardından nükleer çalışmalar için mali yardımda bulunmuş olup projeye başlanması için iki milyon dolar yatırım yapılmıştır. Sonra da senatoya sorulmadan bütçeden yeni ek ödemeler çıkarılmaya başlanmıştır. (Abazlıoğlu, 2019: 19-20). Bu projenin başına geçen fizikçi Enrico Fermi, 2 Aralık 1942 tarihinde Chicago Üniversitesinde ilk zincirleme tepkimeyi gerçekleştirmiş ve atom bombasının yapımında da önemli bir rol üstlenmiştir (Tekin, 2013: 42).

Trinity Testi olarak adlandırılan ilk atom bombası denemesi ise 16 Temmuz 1945 tarihinde, New Mexico'nun güneyindeki Alamogordo hava üssünde bir alanda yapılmıştır (Akay & Naçacı, 2019: 216). İkinci uranyumlu atom bombası denemesi dahi yapılmadan 6 Ağustos 1945 yılında Japonya'nın Hiroşima kentine kullanılmıştır. Atılan uranyumlu atom bombası, kentin nüfusunun yarısının ölümüne ve kaybolmasına neden olmuştur. Hiroşima'ya atılan bombanın ardından üç gün sonra denemesi yapılmış olan plütonyumlu atom bombası Japonya'nın Nagazaki kentine

atılmış ve Hiroşima'dakine benzer bir yıkım daha yaşanmıştır (Özgür, 2006: 22). Japonya'ya karşı kullanılan nükleer silahlar, ülkede ölüm, kalıcı hastalıklar gibi çok büyük hasarlar oluşturmuşlardır.

ABD tarafından Japonya'ya ilk atom bombasının atıldığı 1945 yılından bu yana birçok ülke dış tehditlere karşı güvenliklerini sağlamak ve güçlü bir askeri yapı oluşturmak amacıyla nükleer silahlanma yarışına gitmiştir. (Abazlıoğlu, 2016: 29). Ülkelerin nükleer silahlanma sebeplerinin oluşmasındaki etkenlerin başında korku faktörünün geldiği gözlemlenmektedir. Nükleer güç olmayan bir ülke ve nükleer güç olan bir ülkeyle karşı karşıya kaldığında duyulan endişeyi en aza indirmede nükleer silahlanmanın etkisinin büyük olduğu anlayışı vardır. Ülkelerin nükleer silahları kullanarak diğer ülkelere karşı istedikleri güç ve prestije ulaşarak kazanacakları zafer bir diğer etken olarak kabul edilmektedir (Özgür, 2006: 65-66). İran-İrak savaşı bu duruma gösterilebilecek en iyi örneklerden biridir. İran, 1979 yılına kadar nükleer alanda önemli çalışmalarda bulunmuş ve bu alanda kendini geliştirmiştir. Fakat 1979 yılında İran da bir İslami Devrim gerçekleşmiş ve devrimin ardından iktidara gelen yeni İran hükümeti, İran'ın nükleer faaliyetlerini askıya aldıklarını duyurmuştur. 1980 yılında ise İran ile Irak arasında 8 yıl sürecek olan bir savaş başlamıştır. Irak, bu savaşta nükleer faaliyetlerini durduran İran'a karşı kitle imha silahları kullanmıştır. Irak'a karşılık veremeyen İran ise bu olayın ardından askıya aldıkları nükleer faaliyetlerine yeniden başlamaya karar vermiştir. Nükleer silahlar güç, güvenlik faktörlerinin yanında caydırıcılık etkisi de olduğu için bu gücü elinde bulunduran ülke elinde bulundurmayan diğer ülkeye karşı bir üstünlük sağlamaktadır. İran ile Irak arasında çıkan savaşta yaşanan gelişmelerde bunu görmek mümkündür.

Bu bölümde öncelikle ülkelerin birbirleriyle yarış haline girmelerine sebep olan nükleer silahların tanımı yapılmış ve ortaya çıkış projesi olarak görülen Manhattan Projesinin gelişim sürecinden ana hatlarıyla bahsedilmiştir. Ardından nükleer silahların etki gücüne kısaca değinilerek ülkelerin nükleer silahlanma yarışına girmelerinin arkasında yatan nedenlerden bahsedilmiş ve korku ve zafer unsurları ülkelerin nükleer silahlanma çabalarının oluşmasındaki baş etkenler olduğu

sonucuna varılmıştır. Bir sonraki bölümde nükleer silahlanma yarışına giren ülkelerin yarışa girmelerinin nedenleri açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2. Ülkelerin Nükleer Silahlanma Çabalarının Nedenleri

Nükleer silahlanma yarışına giren ülkelerin bu silahlara sahip olmak istediklerinin nedenleri ülkeden ülkeye göre farklılık gösterebilmektedir. Etki gücü oldukça fazla olan nükleer silahları elde etme arzusunda ülkeler, çabalarını birçok nedene bağlamışlardır. Bununla birlikte, nükleer silahların yıkıcı ve tehlikeli silahlar olduğunu, kontrolünün sağlanması gerektiğini, bu silahlanmanın nedenleri her ne olursa olsun halkın iradesini arka planda tutan ve demokratik olmayan ülkeler ya da illegal grupların ellerine geçtiği takdirde felakete yol açabileceğini, sadece o ülkenin değil dünyanın geleceğine yönelik ciddi tehditler içerdiğini göz ardı etmemek gerekir. Daha güvenli bir geleceğe ulaşmada silahsızlanma yolunda atılacak en küçük adımın dahi önemi büyüktür. Bu bölümde, ülkelerin bu güce sahip olmak istediklerinin nedenleri incelenerek nükleer silahların uluslararası ilişkilerdeki rolü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından çift kutuplu düzenden tek kutuplu düzene geçilmesi ile bir güç boşluğu ortaya çıkmıştır. Ülkeler, bu güç boşluğunu doldurmak, diğer uluslardan gelebilecek tehditlere karşı ülkesinin güvenliğini sağlamak, güç sahibi olabilmek (Cankara, 2005: 29) bunun yanında uluslararası politikada saygınlık kazanmak ya da kimlik edinmek, ulusal politikada meydana gelen muhalefete karşı yönetim biçiminin devamlılığını sağlamak gibi nedenlerle nükleer gelişmelere ağırlık vererek nükleer silah elde etmeye çalışmışlardır (Yılmaz, 2016: 154). Bununla birlikte nükleer silahların caydırıcılık etkisi de bulunmaktadır. Bölgesel olarak tehdide maruz kalan veya yer altı kaynakları açısından zengin olan ülkeler, karşı tarafa potansiyel bir güce sahip olduğu imajını vermek ya da ülkelerinin var olma mücadelelerine karşı oluşabilecek tehditlere caydırıcılık etkisi sağlamak amacıyla nükleer silahlanma yarışına girdikleri gözlemlenmiştir. Komşusu Hindistan'ın nükleer silah ürettiğini gören dolayısıyla güvenliği tehdit altına giren Pakistan bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Özgür, 2006: 65-66). Güç, güvenlik ve caydırıcılık faktörleri, ülkelerin nükleer silahlanma çabalarının başlıca nedenleri

arasında yer almaktadır. Ülkeler, varlıklarını tehdit eden unsurlara karşı güvenliklerini sağlamak zorundadır. Nükleer silahlar ise bu noktada önemli bir rol üstlenmektedir. Ülkeler, diğer bütün silahlara göre çok daha güçlü ve etkileyici özellikleri olan nükleer silahlara sahip olduklarında kendilerini dokunulmaz olarak hissetmelerinin yanında nükleer silahların caydırıcı özelliği ile birlikte ülkelerin güvenliğini tehdit eden unsurları da ortadan kaldırebildikleri anlayışı bulunmaktadır. Bu duruma örnek olarak verilebilecek ülkelerden biri İran'dır. Özellikle 1979'dan sonra ülkede yaşanan olaylar neticesinde nükleer faaliyetleri durdurulmaya çalışılan bunun için yaptırımlar uygulanan İran, her türlü baskıya ve yaptırıma rağmen nükleer faaliyetlerinden vazgeçmemiştir. İran'ın nükleer faaliyetlerinden vazgeçmemesinin en büyük nedenleri ise nükleer silahların sağladığı avantajlar olmuştur. Bunun yanında Pakistan örneğinde de görüldüğü üzere komşusu olan ve aynı zamanda da aralarında sorun yaşadığı Hindistan'ın nükleer silah elde ettiğini görmesi sonucunda güvenliğini sağlamak amacıyla nükleer silahlanma yarışına girmiştir.

Ülkeler, bu nedenlerin yanında askeri ve stratejik menfaatlerin sağlanması ve korunması açısından da nükleer silahları elde etmek istemektedirler. Askeri güç olarak görülen nükleer silahlar, düşman olarak nitelendirilen ülkelere karşı tehdit oluşturmakta ve bu durumda silahların üretimini daha da arttırmaktadır. Nükleer silahları ilk üreten ülkelerden olan ABD ve Sovyet Rusya, bu tür silahları askeri bir güç olarak nitelendirmiş ve silahları geliştirmek adına bir yarışa girdikleri görülmüştür (Abazlıoğlu, 2019: 31). Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde güç ve güvenlik ilkeleri askeri alanın dışında ekonomi, eğitim, siyasi ve psikolojik alanları da kapsamıştır. Yeni dünya düzeniyle birlikte birbirinde bağımsız olarak görülen bu alanlar birbirine bağlanmış ve savaşların sadece askeri güç kullanarak değil ekonomik ve eğitimsel olarak da devam edeceği anlaşılmıştır (Oğulbalı, 2017:16). Bu duruma örnek gösterilebilecek ülkelerden biri Kuzey Kore'dir. 2006 yılından bu yana nükleer denemeler yapan Kuzey Kore'ye ABD, Japonya, Rusya, Güney Kore gibi ülkeler bu denemelere karşı çıkmış fakat nükleer testin başarılı bir şekilde sonuçlanması ile Kuzey Kore'nin nükleer silahların caydırıcı özelliğini kullanan en iyi ülkelerden biri olmasında etkili olmuştur.

Bu bölümde ülkelerin nükleer silahlanma çabalarının nedenleri incelenerek nükleer silahların ülkelere sağladıkları avantajların neler olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmalardan ve görüşlerden hareketle nükleer güce sahip olmak isteyen ülkeler, nükleer silahlanma çabalarının nedenlerini güç, güvenlik ve caydırıcılık faktörlerine dayandırmışlardır. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından tek kutuplu dünya düzenine geçilmesiyle meydana gelen güç boşlukları ve güvensizlik ortamında ülkeler, kullandıkları takdirde bir ülkeyi yok edebilecek kadar etkili fakat bir o kadar da tehlikeli olan nükleer silahlara sahip olduklarında bir güç elde etmesinin yanında güvenliğini tehdit eden unsurları ortadan kaldıracabileceklerini aynı zamanda caydırıcı etkisi de bulunmaktadır. Kuzey Kore, Hindistan-Pakistan ve İran örneklerinde de bu durum görülmektedir. Özetle ülkeler nükleer silahlanma yarışına girmelerinin nedenlerini bir zincirin halkaları olarak görülen güç, güvenlik ve caydırıcılık faktörlerine dayandırmaktadırlar. Nükleer silahların ülkelere sağladığı avantajlar ilerleyen zamanlarda demokratik olmayan, anlaşmazlıkları barışçıl yöntemlerle çözmeye yanaşmayan dolayısıyla güven teşkil etmeyen ülkeler ile illegal grupların ellerine ulaşması bir şantaj dönüşmüş ve güvensizlik ortamı oluşturmuştur. Nükleer silahlara sahip olan ülkeler bunun önüne geçilmesi için nükleer silahsızlanmaya yönelik çalışmalarda bulunmuşlardır. Bir sonraki bölümde nükleer silahsızlanmaya doğru gidilen süreçte önemli bir rol oynayan ABD ve Sovyet Rusya arasında yaşanan Küba Füze Krizi ve Jüpiter Krizinden bahsedilecektir.

2.3. Küba Füze Krizi ve Jüpiter Krizi

Nükleer silahlara sahip olmak için çaba gösteren ülkeler ilerleyen zamanlarda nükleer silahsızlanma alanında çalışmalarda bulunmaya başlamışlardır. Bu ülkeleri nükleer silahsızlanmaya yönelten sebepler nelerdir ? Sorusuna cevap aramak için nükleer silahsızlanma sürecinde önemli bir aşama olan Küba Füze Krizine ve krizi ortaya çıkaran en büyük nedenlerden biri olarak görülen Jüpiter Füze Krizine değinmekte fayda vardır. Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliğinin Küba topraklarına orta menzilli füze yerleştirmesinden endişe duyan ABD, karşılık olarak Avrupa topraklarına füze yerleştirmeyi önermiş ve Türkiye ile İtalya'ya

Jüpiter, İngiltere'ye Thor adını verdikleri füzelerin konuşlandırılmasıyla 16 Ekim 1962'de Küba Krizi patlak vermiş dünya bir nükleer savaşın eşiğinden dönmüştür. Bu bölümde öncelikle, Soğuk Savaş döneminde birbirlerini nükleer silahların kullanımı üzerinden tehdit eden dönemin iki süper gücü ABD ile Sovyetler arasında meydana gelen ve Soğuk Savaş'ın en önemli krizlerinden biri olarak görülen Küba Füze Krizi ile Jüpiter Krizi açıklanacaktır. Ardından nükleer silahların uluslararası ilişkilerdeki rolünden, ülkelere sağladığı güç ile uluslararası siyasetteki etkilerinden bahsedilecektir

Nükleer silahlar, 1945-1991 yılları arası süren Soğuk Savaş döneminin kilit noktalarından biri olmuştur. Taraflar, diplomatik bir avantaj kazanmak adına birbirlerine karşı devamlı nükleer silahlar üzerinden tehdit etmişler fakat bunun bir tür blöf olduğunu kanıtlamaktan başka bir adım öteye geçememişlerdir (İşbilen, 2009: 35). Soğuk Savaş döneminde nükleer silahların kullanılması kutuplar arasındaki güvenlik politikalarının belirlenmesinde ve algıların şekillenmesinde belirleyici bir etken olmuştur (Sancak, 2013: 128 - 129). Binlerce nükleer silaha sahip olan ABD ve SSCB'nin nükleer silahları kullanması ihtimali dahi uluslararası güvenlikle ilgili tedirginliğe neden olmuştur (Doğanalp, 2016: 16). 1957 yılında ilk yapay uyduları olan Sputnik'i dünya yörüngesine yerleştiren Sovyetlerin bu atağını o dönem ABD Başkanı olan Dwight Eisenhower, Batı dünyası adına tehdit unsuru oluşturduğunu ifade etmiştir (Uslu, 2003: 135). Eisenhower yönetimi, Sovyetlerin kaydettikleri teknolojik ilerlemeleri dengelemek üzere Avrupa topraklarına orta menzilli füzeler yerleştirmeyi önermiştir (Sever, 1997: 648). ABD'nin bu önerisini sadece Türkiye, İtalya ve İngiltere olumlu bakarken diğer NATO ülkeleri de Sovyet baskısına maruz kalma korkusundan dolayı füzelerin topraklarına yerleştirilmelerini istememişlerdir. ABD'nin önerisine sıcak bakan Türk yetkililer ise topraklarına bu füzelerin yerleştirildiği takdirde Sovyet tehdidinden korunacaklarını, ülkenin stratejik öneminin artacağını ve Türk-Amerikan ilişkilerinin daha da gelişeceğini düşünmektedir (Bernstein, 1980: 98). Nihayetinde ABD ile Türkiye Ekim 1959'da Türk-ABD anlaşmasını imzalamışlardır. Bu anlaşmayla Türkiye'ye 15 adet orta menzilli Jüpiterler yerleştirilmiştir. Anlaşma sonucunda Türkiye'ye yerleştirilen Jüpiterler, Küba Krizinin çıkmasındaki rolünün büyük olduğu gibi krizin

sonuçlandırılmasında önemli bir etken olmuştur (Sever, 1997: 652). Fakat topraklarına füzelerin yerleştirilmesine onay veren Türkiye, Sovyetlerin tepkisini üzerine çekerek büyük bir riskte almıştır. Sovyet lideri Kruşçev, Mayıs 1962'de ABD'nin Türkiye'ye yerleştirdiği füzeleri sert bir şekilde kınayarak buna karşılık vereceğini ifade etmiştir. Sovyetler, Küba'ya Jüpiter benzeri füzeleri yerleştirerek karşılık vermişlerdir. 1962 Temmuz ayında, ABD tarafından U2 uçağının rutin uçuşu sırasında, Sovyet gemilerinin Küba yakınlarında konumlandığı tespit edilmiştir (Hudge & Nolan, 2007: 289). Sovyet gemilerinin Küba'ya ulaşmasını önlemek üzere ABD, gemilere abluka uygulamaya başlamıştır. Sovyetlerin gemileri geri çekmeyeceği, ABD'nin de ablukayı kaldırmayacağı anlaşılmasıyla Küba Krizi ortaya çıkmış ve dünya nükleer bir savaş eşiğine gelmiştir (Blum, 1991: 86). 13 gün süren Küba Krizi ABD, Türkiye ve Sovyet Birliğinin yanı sıra tüm dünyayı kapsayan nükleer savaşın ve hatta yok olmanın eşiğine geldiği bir kriz olmuştur. (Reshetnikova, 2008: 18). Küba Krizi, iki ülke liderlerinin karşılıklı olarak taleplerini ilettiği mektuplaşma sonucunda çözülmüştür. Sovyet lider, Kennedy'ye gönderdiği mektupta Sovyet Birliğinin sınır komşusu olan Türkiye'deki Jüpiter füzelerinden dolayı endişeli olduğunu ve kaldırılmasını talep ederken ABD Başkanı Kennedy ise Küba'daki füzelerin kaldırılmasını istemiştir (İzmir, 2017: 180). Ülkelerin değişen hükümetlerine rağmen, Soğuk Savaş'ın önemli aktörlerinden olan Türkiye'nin, ABD ve Sovyet Birliğinin füzelerle ilgili anlaşmasından sonra topraklarında bulunan Jüpiter adlı füzelerin sökülmesinin ardından Polaris denizaltılarının Akdeniz'e yerleştirilmesiyle kriz sona ermiştir (Bozkurt, 2017: 237). Krizin sonrasında önemli sonuçlar doğmuştur. Bu sonuçlardan biri, iki süper gücün savaşı göze almamaları caydırıcılık unsurunu öne çıkarmış ve ilerleyen süreçte, süper güçler yumuşama dönemine girmişlerdir (İşbilen, 2009: 49). Yumuşama süreci ile birlikte ABD ile Sovyetler arasında acil telefon hattı kurulur ve 5 Ağustos 1963'te Nükleer Denemeleri Sınırlandırma Anlaşması imzalanmıştır. Yapılan görüşmeler ve imzalanan anlaşmaların yanında ilk defa yumuşama döneminde silahsızlanma konusunda birtakım sınırlamaların getirildiği ve Doğu-Batı arasındaki ilişkilerin düzelmeye başladığı görülmüştür (Güneş, 1988: 322).

Soğuk Savaş döneminde nükleer silahların kullanımı ülkeler arasında üstünlük olarak görülmektedir. Nükleer silahlara sahip olanlar bir güç yarışına girerek birbirlerini karşı diplomatik avantajlar sağlamak adına tehdit etmektedir. O dönem iki büyük güç olarak görülen ABD ve Sovyetler arasında da bir yarış yaşanmaktadır. 1957 yılında Sovyetlerin dünya yörüngesine Sputnik'i yerleştirmesinin ardından ilk nükleer ülke olarak güç üstünlüğünü kaybetmek istemeyen ABD, Sovyetlerin bu atağını uluslararası güvenliğe karşı bir tehdit olarak görmüş ve müttefikleriyle görüşmelerde yapmış olduğu görüşmeler sonunda Avrupa topraklarına ABD yapımı orta menzilli füzeler yerleştirme kararı alınmıştır. ABD'nin bu fikrini sıcak karşılayan Türkiye, İngiltere ve İtalya ile Ekim 1959'da bir anlaşma imzalanarak füzeleri Türkiye'ye yerleştirmişlerdir. ABD'nin Jüpiter füzelerinin bir kısmını sınır komşusu olan Türkiye'ye yerleştirmesinden endişe duyan ve bu duruma büyük tepki veren Sovyet Birliği karşılık olarak Küba'ya füzeler yerleştirmiştir. Sovyet gemilerini Küba yakınlarında gören ABD, gemilere abluka uygulaması iki ülke arasında krizin başlamasına yol açmıştır. Her iki ülkenin birbirlerine karşı yaptıkları bu ataklardan vazgeçmemesiyle dünyanın yok olma eşiğine geldiği 13 gün sürecek olan Küba Krizi ortaya çıkmıştır. Kriz iki ülke liderlerinin karşılıklı talepleri doğrultusunda mektuplaşmalarıyla çözüme kavuşmuştur. Sovyet Rusya'nın lideri Kruşçev, ABD'den Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılmasını talep ederken ABD Başkanı Kennedy ise Sovyet Birliğinden Küba'daki füzelerin kaldırılmasını istemiştir. Her iki ülkede bu talepleri kabul etmesiyle kriz sona ermiştir. Küba Krizi ve krizi tetikleyen Jüpiter Krizi Soğuk Savaş'ın en önemli krizlerinden olarak görülmektedir. Sadece ABD ve Sovyet Birliğinin geleceği değil tüm dünyanın geleceğinin tehlikeye gireceği nükleer savaşın eşiğinden dönülmesinin ardından ülkeler nükleer silahsızlanmaya yönelik önemli girişimlerde bulunmaya başlamışlardır.

Bu bölümde nükleer silahların kullanımı ile ilgili Soğuk Savaş'ın dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen Küba Füzeler Krizi ve Jüpiter Krizine değinilmiş ve nükleer silah gücüne sahip olan ABD ve Sovyet Rusya'nın ellerindeki bu gücü kullanarak neler yapabilecekleri, nasıl avantajlara sahip oldukları fakat bu gücü kullandıkları takdirde sadece birbirlerini değil tüm dünyayı etkileyecek

tehlikelerin neler olduğu ve nükleer silah gücüne sahip olan ülkelerin neden nükleer silahsızlanmaya gittikleri ABD ile Sovyet Birliği özelinde açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar ve açıklamalar sonucunda nükleer silahlar, ülkelere ekonomik, askeri güç, güvenliğin sağlanması, caydırıcılık, uluslararası ilişkiler, siyasette ve diplomaside çok büyük avantajlar sağlamaktadır. ABD ile Sovyet Birliği arasında geçen fakat diğer ülkeleri de etkileyen Küba Füzeler Krizi ve krizi tetikleyen Jüpiter Kriziyle de bu avantajlar görülebilmektedir. Fakat bu silahlar diğer üretilen silahlarla karşılaştırılmayacak kadar tehlikeli ve kontrolü sağlanmadığı zaman tüm dünyanın geleceğini yönelik tehdit içeren silahlardır. Bu silahların kullanıldıkları zaman ne kadar tehlikeli olduklarını Hiroşima ve Nagazaki kentlerinden de anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu güce sahip ülkeler nükleer silahları sınırlandırma yönelik önemli adımlar atmaya başlamışlardır. Bir sonraki bölümde Soğuk Savaş sonrası dönemde nükleer silahsızlanma ve nükleer silahsızlanma ilgili imzalanan anlaşmalardan bahsedilecektir.

2.4. Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve Nükleer Silahsızlanma

Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından Sovyetler Birliği dağılmış, eski dünya düzeni yerini yeni dünya düzenine bırakmıştır (Doğan, 2004: 32). Soğuk Savaş sona ermesiyle birlikte birçok ülke ABD ve Sovyet Birliğinden doğan güç boşluğunu doldurmak, güvenliklerini tehdit unsurları ortadan kaldırmak gibi nedenlerden dolayı nükleer silahlara sahip olma yolunda çalışmalara başlamıştır. Bu tarihten itibaren dünya nükleerleşme sürecine girmiştir. Fakat nükleer silahların, avantajları olduğu gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Tahrip gücü ve caydırıcı özelliği oldukça fazla olan nükleer silahlar kullanıldıkları takdirde sadece o ülkede değil dünya üzerinde geri dönüşü olmayan hasarlar meydana getirebilmektedir. Nükleer silahların ülkeler arasında hızla yayılmasından endişe duyan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üye ülkeleri de nükleer silahlanmanın önüne geçmek, kullanımını sınırlandırmak amacıyla çalışmalara başlamış ve nükleer silahsızlanma ile ilgili anlaşmalar imzalamışlardır. Bu bölümde nükleer silahsızlanma adına atılan adımlardan, imzalanan anlaşmalardan ve Birleşmiş Milletler Örgütü ile Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütünden (NATO) bahsedilecektir.

Küba ve Jüpiter Krizlerini çatışma ya da savaş yöntemleriyle değil de uzlaşma yöntemiyle çözen ABD ve Sovyet Birliği, ilk anlaşmalarını 1963 yılında imzalayarak silahsızlanma konusunda önemli bir adım atmışlardır. Nükleer silahsızlanma konusunda atılan bu adımı daha da ileriye taşımak amacıyla 1969 yılının Kasım ayında Stratejik Silahları Sınırlandırılması Müzakereleri (SALT) başlamış ve Mayıs 1972'de de Anti-Balistik Füze Anlaşmasının (ABM) imzalanmıştır (ABD - Sovyet/Rus Nükleer Silahların Kontrolü). Bu anlaşmanın arkasında yatan neden, nükleer silahlanma yarışını kontrol altına almaktır. İki tarafında, savunma sistemlerinin sınırlandırılmasının, diğerinin konuşlayabileceği herhangi bir savunmanın üstesinden gelmek için daha fazla veya yeni saldırı silahları inşa etme ihtiyacını azaltacağı düşüncesiyle hareket ettiği görülmüştür (Arms Control Association). 1972 yılında ise Washington ve Moskova yönetimi SALT I'in devamı niteliğinde görülen SALT II anlaşmasını imzalamışlardır (Ceylan, 2019: 4).

1990'lı yıllara gelindiğinde ise nükleer silahların azaltılması yönünde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu önemli gelişmelerin başında Temmuz 1991'de ABD ve Sovyetler Birliği'nin imzalamış olduğu Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşması (START) gelmektedir (ABD- Sovyet/Rus Nükleer Silahların Kontrolü). Taraflarca imzalanan 700 sayfalık START Anlaşmasında her iki ülkenin stratejik saldırı güçlerini azaltılacağı ve sınırlandırılacağı şartları içermektedir. Bu anlaşma doğrultusunda hem ABD hem de Sovyetler Birliği ellerinde bulunan uzun menzilli nükleer silahlarda, savaş başlıklarında, saldırı silahlarında ve nükleer füze bombalarda indirime gitmişlerdir (Brooks, 1991). START Anlaşmasının imzalandığı süreçte uluslararası alanda önemli değişimler yaşanmış, Sovyetler Birliği dağılmış ve böylelikle de Soğuk Savaş dönemi sona ermiştir. İki kutuplu uluslararası alanın süper güçlerinden biri olan Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ABD uluslararası alanın tek süper gücü olarak kalırken, zaman içerisinde Rusya Federasyonu da uluslararası alanda önemli bir aktör haline gelmiştir. Gelişen bu olaylar START Anlaşmasında da birtakım değişikliklere gidilmesine yol açmış ve geçerliliğini korumaya devam eden anlaşma ikili bir anlaşmadan çıkarak çoklu anlaşmaya dönüşmüştür (Schenk & Youmans, 2012: 429). START Anlaşmasını tamamlamak ve takviye etmek üzere hazırlanan START II Anlaşması ise Bush ve Yeltsin tarafından 3 Ocak 1993

tarikhinde Moskova'da imzalanmıştır (Ceylan, 2019: 5). Bu anlaşma çerçevesinde her iki ülkede 1 Ocak 2003 tarihine kadar toplam nükleer başlık ve bomba sayısını 3000-3500 arasında bir düzeye indirecekler ve birden çok başlığa sahip olan sistemlerini ortadan kaldırma kararı almışlardır (Kavuncu, 2013: 139). Haziran 2002 yılında ABD'nin Anti Balistik Füze Anlaşmasından (ABM) çekilmesi üzerine Rusya, 2003'te yürürlüğe girecek START II 'den çekilmiş ve anlaşma geçersiz sayılmıştır (Ceylan, 2019: 5). 2009 yılında yürürlükten kalkan START Anlaşması üzerine ABD ile Rusya 2010 yılında YENİ START Anlaşmasını imzalamışlar ve stratejik savaş başlıklarının sayısını 2000 ila 2005 arası bir düzeye indirmişlerdir. 5 Şubat 2011'de onaylanması ile yürürlüğe giren bu anlaşmanın süresi 2021 yılında sona erecektir (New START Treaty Entry Into Force).

1990'lı yılların başından itibaren özellikle nükleer silahsızlanma ve nükleer silahların kontrolü alanlarında önemli gelişmeler yaşanmaya başlamış ve nükleer silahları sınırlandırma noktasında birçok anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaların yanında savunma ve caydırıcılık alanlarında da önemli değişikliklere yol açılmıştır. İmzalanan anlaşmaların ortak kararı ise nükleer silah gücüne sahip olmak isteyen ülkelerin nükleer silahların kullanımını sınırlandırılmasını sağlamak ve bununla birlikte nükleer silahların azaltılması için ciddi girişimlerde bulunmaktır. Bu bölümde Soğuk Savaş sonrası dönemde nükleer silahsızlanma alanında yaşanan gelişmelerden, nükleer silahların kullanımının sınırlandırılması hatta en aza indirgenmesi yönünde ülkelerarası yapılan önemli görüşmelerin ardından imzalanan anlaşmalardan bahsedilmiştir. Bir sonraki bölümde nükleer silahsızlanma konusunda faaliyet gösteren kuruluşlardan olan Birleşmiş Milletler Örgütü (BM) ve örgüte bağlı olarak kurulan Birleşmiş Milletler Silahsızlanma İşleri Ofisi (UNODA) ile Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) açıklanacaktır.

2.5. Nükleer Silahsızlanma Konusunda Faaliyet Gösteren Kuruluşlar

1945 yılında ABD'nin Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentlerine attığı atom bombasının meydana getirdiğı hasarlar nükleer silahlara bakış açısı değiştirmiş

ve silahsızlanmaya yönelik çalışmaların da hız kazandığı görülmüştür. Nükleer silahların kullanımının azaltılması ve sınırlandırılmasına yönelik dönemin süper güçlerinin yapmış oldukları görüşmeler neticesinde imzalanan anlaşmaların yanında nükleer silahsızlanma konusunda faaliyet gösteren önemli kuruluşlar da bulunmaktadır.

Bu bölümde nükleer silahsızlanma konusunda faaliyet gösteren kuruluşlardan Birleşmiş Milletler Örgütünden (BM) ve örgüte bağlı olarak kurulan Birleşmiş Milletler Silahsızlanma İşleri Ofisi (UNODA) ile Uluslararası Atom Enerjisi Ajansından (IAEA) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütünden (NATO) bahsedilecektir.

2.5.1. Birleşmiş Milletler Örgütü (BM)

Nükleer silahların kullanıldıkları takdirde yol açtığı hasarları Nagazaki ve Hiroşima kentlerinde görmek mümkündür. Buradan hareketle nükleer silahsızlanmanın önemini kavramak ve İran'ın nükleer silahları kullandığı zaman meydana getireceği hasarları anlamak amacıyla nükleer silahsızlanma alanında yapılan çalışmalardan ve kuruluşlardan bahsetmekte fayda vardır. Bu bölümde, uluslararası barışı ve güvenlik sağlamayı temel hedef olarak belirleyen ve bu doğrultuda hareket eden Birleşmiş Milletler Örgütü'nün nükleer silahlarının kullanımının yaygınlaşmasının önlenmesine yönelik yapılan çalışmalar irdelenecektir.

Savaş yorgunu ülkelerin gelecekteki askeri çatışmalarını engellemek ve ülkelerarası dostça ilişkiler kurarak ekonomi, sosyal ve kültürel alanlarda işbirliği sağlamanın yanında üyelerin dış politikalarında uyum sorunlarını çözmek amacıyla kurulan Birleşmiş Milletler Örgütü'nün bu bağlamdaki etkinliklerini Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Vesayet Konseyi, Sekretarya ve Uluslararası Adalet Divanı olmak üzere 6 organı yürütmektedir (Bennett&Oliver, 2015: 86-91). Uluslararası barış ve güvenlik ortamının sağlanması ve devamlılığının korunmasını temel hedef olarak belirleyen Birleşmiş Milletler için silahsızlanma kavramı oldukça önemlidir (Oğulbalı, 2017: 20). Fakat Birleşmiş Milletler Anlaşmasında nükleer silahlar ile ilgili herhangi bir madde bulunmamaktadır bunun

sebebi ise bu anlaşmanın Hiroşima'ya atom bombası atılmadan önce imzalanmış olmasıdır. Anlaşmada sadece Konvansiyonel silahların kullanımının düzenlenmesine ilişkin maddeler vardır. Bu maddeler de 11. 26. ve 47. maddelerdir (TBMM, 1945: 9238 - 9240). Buna rağmen Birleşmiş Milletler, nükleer silahların kullanılmasının önlenmesi konusunda önemli bir rol oynamıştır. 1957 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) kurulmuş, 1968'de Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Sözleşmesi (NPT) Genel Kurul'da kabul edilmesinin ardından Birleşmiş Milletler nükleer silahların kontrolü ve silahsızlanma konusunda önde gelen örgütlerden biri olmuştur (Reshetnikova, 2008: 39-40).

Nükleer silahların ve diğer kitle imha silahlarının yaygınlaşması ve bu söz konusu silahların yasa dışı gruplar tarafından kolayca ulaşması bununla birlikte mevcut uluslararası hukukun silahların bu aktörlerin eline geçmesini engelleyecek bir düzenlemeye sahip olmaması bir tehdit olarak görülmüştür (Rosand, 2004: 547). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi bu silahların yasa dışı grupların eline geçeceği endişesiyle Nisan 2004'te 1540 sayılı bir karar almıştır. Aldığı bu kararla tüm devletlerin, devlet dışı aktörlerin nükleer, kimyasal veya biyolojik silahları geliştirmesini, sahip olmasını, bir yerden bir yere ulaştırmasını veya kullanılmasını engelleyen etkili yasalar çıkartılarak bunların uygulanmasına karar verilmiştir (S/Res/1540, 2004: 2). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından alınan bu karar, nükleer silahların yayılmasına karşı alınan önlemlerle ilgili küresel bir alt sınır belirlemiş ve bütün devletleri bu önlemleri uygulamakla görevlendirerek nükleer maddelerin arzı ile ilgili önlemler alma şartını getirmiştir (Grossman, 2007).

İkinci Dünya Savaşının ardından uluslararası barış ortamını sağlamak ve güvenliği korumak, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda ülkeler arası işbirliği oluşturmak amacıyla kurulan Birleşmiş Milletler Örgütü (BM) nükleer silahsızlanma konusunda faaliyet gösteren önemli kuruluşlardan biri olarak kabul edilmektedir. ABD'nin Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentlerine attığı atom bombasından önce imzalanan Birleşmiş Milletlerin anlaşma metninde silahsızlanma ve konvansiyonel silahlarla ilgili maddeler bulunmakta iken nükleer silahlara yönelik maddeler yer almamaktadır. Ancak buna rağmen Birleşmiş Milletler, nükleer silahların kullanımının yaygınlaşmasının önlenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

1957 yılında Dünya Atom Enerji Ajansının kurulması, 1968'de Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Sözleşmesi (NPT) Genel Kurul'da kabul edilmesinin ardından Birleşmiş Milletler Örgütü nükleer silahların kontrolü ve silahsızlanma konusunda önde gelen örgütlerden biri olarak kabul edilmiştir.

2.5.2. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA)

8 Aralık 1953'te ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın "Barış için Atom" programı kapsamında Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımını yaygınlaştıracak ve askeri amaçlarla kullanımının engelleyecek bir öneri sunarak Uluslararası Atom Enerjisi Ajansının kurulmasına yol açmıştır (Dayday, 2009: 102). 26 Ekim 1956'da 81 ülke tarafından onaylanan ajans 29 Temmuz 1957'de yürürlüğe girmesi ile kurulmuştur (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Tarihçesi). Kuruluş amacını da nükleer enerjinin barışçıl kullanımını teşvik ederek askeri alanlarda kullanımının önüne geçilmesi olarak tanımlamıştır (Denk, 2011:109). Ajans tüzüğü'nün II. Maddesinde atom enerjisinin dünya çapında barış, sağlık ve refah için katkısını hızlandırmak ve genişletmekle birlikte yardımlarının, desteğinin ve denetiminin mümkün olduğu kadar askeri amaç için kullanılmamasını misyon edinmiştir (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Tarihçesi). Nükleer silahların kullanımının önüne geçilmesi ile uluslararası anlaşmalarının uygulanmasını sağlamak ajansın önemli görülen faaliyetlerinden biri olarak belirtilmiştir. Anlaşmalarla ilgili olarak en önemli sorumluluğu ise "Nükleer Silahların Yayılması Anlaşmasının (NPT)" uygulanmasını sağlamak olduğu görülmektedir (Fischer, 1997:131). Nükleer silahsızlanma alanında önemli çalışmalarda bulunan kuruluşlardan biri olan Birleşmiş Milletler Örgütü'nün çatısı altında kurulan departmanları da bu alandaki çalışmalarda önemli katkılarda bulunmuşlardır. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, Birleşmiş Milletler çatısı altında oluşturulan ajanslardan birisidir. Bu ajansın yanında Birleşmiş Milletler Silahsızlanma İşleri Ofisi de Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı gibi nükleer silahsızlanma çalışmalarında önemli katkılarda bulunmuştur.

İlk olarak Genel Kurulun silahsızlanma ilgili ikinci özel oturumun (SSOD II) önerisi ile Silahsızlanma Bakanlığı adı altında kurulmuş ve 2007'de Birleşmiş Milletler Silahsızlanma İşleri Ofisi olmuştur (Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Ofisi). Nükleer silahlanmanın yayılmasını önlemeyi hedefleyen ofis günümüzde çatışmalarda kullanılan silahların yasadışı ticaretini de önlemek amacıyla çalışmalarda bulunmanın yanında çatışmadan sonra eski askerlerin silahsızlandırılması, terhis edilmesi ve topluma yeniden kazandırılmasını da sağlamaktadır (United Nations Turkey). Ofis aynı zamanda askeri konularda diyalogun geliştirip, şeffaflık ve güveni sağlama yoluyla nükleer silahların kullanımının önlenmelerini etkili kılmakta ve bölgesel silahsızlanma çabalarını teşvik etmektedir (Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Ofisi).

2.5.3. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO - North Atlantic Treaty Organization)

Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Sovyetlere karşı Avrupa ülkelerinin demokratik özgürlüklerinin korunması ve kimyasal, biyolojik ve nükleer silah tehditlerine karşı güvenliklerinin sağlanması amacıyla (Birsal, 2012: 112) 4 Nisan 1949 yılında, 12 üye ülke tarafından Washington Anlaşması olarak bilinen Kuzey Atlantik Anlaşmasının imzalanması ile kurulmuştur (Founding Treaty of the NATO). Antlaşmada nükleer silahlara yönelik herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Fakat 5. madde de nükleer silah kullanımı dahil her türlü tehdit ve saldırıya karşı ortak bir savunma gerekliliğinden bahsettiği için nükleer silah politikalarının esası bu antlaşma dahilinde çizildiği görülmektedir (Oğuz, 2014: 62). NATO'nun nükleer silahların kullanımının önüne geçmesi, nükleer silahsızlanma çabalarının arttırılması konularını destekleme politikası ile İttifak'ın güvenlik hedeflerini gerçekleştirilmesinde uzun yıllardan beri önemli bir rol oynamıştır (Reshetnikova, 2008: 50). Nükleer silahların ve kitle imha silahlarının yayılmasını önlenmesine karşı ittifak, Nükleer Silahların Yayılmasını Önlemede Politik Askeri Grup (SGP) ve siyasi grup (DGP), siyasi ve savunma çalışmalarını birleştirmek için Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Ortak Komitesini (JCP) kurmuştur (Oğulbalı, 2017: 21). NATO'nun savunma bakanları, nükleer silahları kontrol edebilme ve

silahsızlanma ile ilgili düzenli aralıklarla görüşmelerde bulunmaktadır. 14 Aralık 1966'da NATO içindeki nükleer doktrin hakkında danışma süreci sağlamak amacıyla ittifakların NATO Savunma Planlama Komitesine bağlı olarak Nükleer Planlama Grubu kurulmuştur. Nükleer silahları bulunan ya da nükleer silah bulunmayan ülkelerin Savunma Bakanlarının, İttifak'ın nükleer politikasının gözden geçirilip, yeni gelişmeler çerçevesinde geliştirilmesinin yanında nükleer silahların güvenliğini, ömürlerini, kontrolü ve yayılmaları ortak endişelerini politik açıdan inceleme çalışmalarında bulunmaktadır (NATO Nükleer Planlama Grubu (NPG)).

Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO), Nisan 1949 yılında Sovyetler Birliğinin Orta ve Batı Avrupa'ya yayılma ihtimalinin önüne geçme ve kitle imha silahları kapsamında kimyasal, biyolojik ve nükleer silahların oluşturduğu tehditlere karşı güvenliğin sağlanması amacı doğrultusunda Kuzey Atlantik Anlaşmasının imzalanmasıyla kurulmuştur. Başlangıçta 12 üyesi olan NATO'nun, ilerleyen zamanlarda diğer ülkelerinde ittifaka katılmasıyla çok geniş bir coğrafyaya yayıldığı gözlemlenmiştir. NATO, kitle imha silahlarının kullanımının önüne geçilmesi ve silahsızlanma çabalarının artırılması alanında gösterdiği destek ile ittifakın güvenliğini sağlama hedefinin gerçekleştirilmesinde kurduğu üst düzeyli komiteler ve komitelerin çalışmaları ile önemli bir rol oynamıştır. 1966 yılında NATO Savunma Planlama Komitesine bağlı olarak kurulan Nükleer Planlama Grubu (NPG), nükleer silahı bulunan ya da bulunmayan ittifak ülkelerinin nükleer politikalarının geliştirilmesi, nükleer silahların kontrolü ve nükleer silahların yayılması gibi ortak endişelerin politik açıdan inceleme çalışmaları bulunmaktadır.

Enerjisini atom çekirdeğinin alarak atom parçalanması ve birleşmesi sonucunda nükleer silahlar meydana gelmektedir. Alman kimyacı Otto Hahn'ın Kayzer Wilhelm Enstitüsünde yaptığı deneyler esnasında uranyum atomunu nötronlarla parçalamaya başarısıyla Almanya nükleer silah çalışmalarına ilk olarak başlayan ülke olmuştur. Hahn'ın nükleer silahlarla ilgili çalışmasını öğrenen Albert Einstein, ABD Başkanına bir mektup yazarak nükleer silah üretiminde ve kullanımında Almanya'dan önce davranılması gerektiğini bildirmiş ve bunun için mali yardımda bulunulması gerektiğini belirtmiştir. Mektubun ardından Başkan Roosevelt, mali yardımda bulunulmasıyla nükleer silah çalışmalarına başlatılmıştır. 1942 yılında Enrico

Fermi'nin ekibi ile gerçekleştirdiği ilk zincirleme tepkime atom bombasının yapımında önemli bir rol oynamıştır. Manhattan Projesi olarak adlandırılan projede asıl amacı nükleer enerjiyi bulmaktır. 1945 yılına gelindiğinde "Trinity" adı verilen atom bombası denenmiştir. ABD'nin, 1945 tarihinde Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentlerine attığı atom bombasıyla büyük hasarlar meydana gelmiştir. Nükleer silahlar kullanıldıkları takdirde çok geniş alanlara yayılan kalıcı hastalıklara hatta ölümlere sebep olmaktadır. Böyle bir durumun bir daha yaşanmaması ve nükleer silahların önüne geçilmesi için nükleer silahsızlanma alanında önemli adımlar atılarak anlaşmalar imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmalarda ortak nokta, nükleer silah gücüne sahip olmak isteyen ülkelerin nükleer silahlarını kullanımını sınırlandırılmasını sağlamak ve bununla birlikte nükleer silahların azaltılması için ciddi girişimlerde bulunulmak olarak belirlendiği görülmüştür. Anlaşmaların yanında nükleer silahsızlanma alanında çalışmalarda bulunan önemli kuruluşlar bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Örgütü (BM), bu kuruluşlardan biri olarak kabul edilmektedir. Kitle imha silahları ve özellikle nükleer silahların kullanımının önlenmesi, bölgesel silahsızlanma alanlarında çalışmalarını sürdürmek amacıyla kurulan Birleşmiş Milletler Silahsızlanma İşleri Ofisi ve nükleer silahların kullanımının önlenmesi adına imzalanan uluslararası anlaşmaların uygulanmasını sağlamak gibi önemli çalışmaları bulunan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, Birleşmiş Milletler nezdinde kurulan ofislerden bazılarındır. Birleşmiş Milletler gibi nükleer silahsızlanma alanında çalışmalarda bulunan bir diğer kuruluşta kitle imha silahları kapsamında kimyasal, biyolojik ve nükleer silahların oluşturduğu tehditlere karşı güvenliğin sağlanması amacıyla 1949 yılında 12 üye ülke tarafından Kuzey Atlantik Anlaşmasının imzalanmasıyla kurulan Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütüdür (NATO).

Dünyanın nükleer silahlanma ve nükleer silahsızlanma nedenlerinden bahsedilmesinin ardından üçüncü bölümde tezde vaka olarak seçilen İran'ın nükleer silahlanma politikalarından bahsedilerek nükleer faaliyetlerinin sınırlandırılmasına yönelik uygulanan yaptırımlara rağmen neden nükleer silahlara sahip olmak istediğini, nükleer silah gücüne sahip olduğu takdirde neler yapabileceğini ve nükleer programına yönelik gösterilen tepkiler anlatılmaya çalışılacaktır.

3. BÖLÜM İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMI

Nükleer silahlar, yaydıkları ısı, ışık ve radyasyon etkisiyle dünyanın geleceğini tehdit eden tehlikeli silahlardır. Yıkıcı etkisi oldukça güçlü olan nükleer silahlar, ülkelere ekonomi, askeri, siyasi gibi alanlarda önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlardan faydalanmak isteyen birçok ülke nükleer silah gücünü elde etme adına adeta bir silahlanma yarışına girmiştir. Nükleer silahlanma çalışmalarında bulunan ülkelerden biri de İran'dır. Jeopolitik konumu, sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynakları ile bulunduğu bölgenin önemli aktörlerinden biri olarak kabul edilen İran, nükleer güç olduğu takdirde çok büyük avantajlara sahip olmanın yanında bölgedeki nükleer silahlanma yarışına da hız kazandıracaklarını düşünmektedir. Ancak İran'ın nükleer tesisleri ve nükleer alandaki çalışmaları uluslararası ortamda endişe oluşturmuş ve faaliyetleri sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

Bu bölümde İran'ın nükleer programının uluslararası ortamdan neden endişe oluşturduğu nükleer faaliyetlerini sınırlandırmaya yönelik uygulanan yaptırımlara rağmen İran'ın neden nükleer çalışmalarından vazgeçmediği anlatılmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda öncelikle İran'ın nükleer çalışmalarının tarihsel gelişimi ana hatlarıyla ortaya konulacaktır. Ardından İran'ın nükleer silahlanma çabalarının nedenleri ve her türlü engellemeye rağmen İran'ın nükleer silahları elde etme çabalarından neden vazgeçmediği incelenerek nükleer silahların İran'a sağladığı avantajlar ana hatlarıyla açıklanacaktır. Son olarak İran'ın nükleer faaliyetlerinin endişe olarak görülmesinin nedenleri ana hatlarıyla incelenerek bölüm tamamlanacaktır.

3.1. İran'ın Nükleer Programının Tarihsel Gelişimi

Yaşam ve kalkınma için önemli bir unsur olan enerji kaynakları zaman geçtikçe dünya üzerinde azalmakta ve çevreye verilen zarardan ötürü insan sağlığı tehlikeye girmektedir. Dolayısıyla ülkeler bu olumsuz tablodan kurtulabilmek için birincil enerji kaynaklarına alternatif olan enerji kaynaklarına yönelmektedir. Bunların başında da nükleer enerji gelmektedir (Kaya, 2012: 71). Nükleer enerji politikaları, enerji üretiminin yanında stratejik bir üstünlük elde etmek için de ülkeler

tarafından tercih edildiği görülmektedir. Fakat nükleer enerji üretimi için kurulan santrallerin tek başına nükleer silah yapımında yeterli olamadığını bu iş için başka tesislerin de kurulması gerektiği bilinmektedir. Arak Ağır Su Reaktörleri, Buşehr, Natanz, Fordo gibi önemli nükleer tesislere sahip olan İran, dünya kamuoyunda en çok sözü edilen ülkelerden biri olarak yer almaktadır. Önemli nükleer tesislerine sahip olan İran'ın nükleer çalışmalarına nasıl başladığını, nükleer silahlanma sürecinde neler yaşandığını anlamak amacıyla hazırlanan bu bölümde İran'ın nükleer çalışmalarının tarihsel gelişimi ana hatlarıyla ortaya konulacaktır.

Soğuk Savaş döneminde Batı Bloğu'nun destekçisi ve aynı zamanda CENTO üyesi olan İran, ABD'nin Sovyet Rusya'yı güneyden çevirme politikasında önemli bir rol oynamış ve nükleer silahlanma politikalarının temelleri de ABD başta olmak üzere Almanya, Fransa gibi ülkelerin destekleriyle bu dönemde atılmıştır (BÜSAM, 2010: 19). Çevreleme politikasından dolayı ABD, bu dönemde İran'ı silahlandırmaya başlamış ve Şah Rıza Pehlevi'nin iktidara gelmesiyle 1957 yılında iki ülke arasında Nükleer İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 1967 yılında da ABD, Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nde kullanılmak üzere hafif su reaktörü ve laboratuvar malzemesi sağlamıştır (Köse, 2008: 20). 1968'de "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı (NPT)" imzalayan İran, 1970 yılında nükleer çalışmalarına hız vermiştir (Ekren, 2017: 152). 1973 yılında gerçekleşen Dünya Petrol Krizi'nin sağladığı ekonomik getiriler İran'a nükleer güç olmada fırsatlar vermiş ancak İran bu süreçte 6 nükleer reaktör kurmaya başarabilmiştir. İran'ın nükleer güç sahibi olma yolunda önemli adımlar atan ve bölgenin en büyük askeri gücü olma niyetindeki Şah Rıza Pehlevi, 1974 yılında 20 Bin Megawat (MW) gücünde 20 adet nükleer reaktör inşa etmek istediğini bildirmiştir (Ergül, 2011: 47). Bu yıllarda İran'ın nükleer programının en büyük destekçileri Batılı ülkelerdir. İran, reaktörlerini ABD, Fransa ve Batı Almanya'dan satın almış, İranlı bilim insanları da Britanya, İtalya, Belçika, Kanada, Arjantin gibi ülkelere eğitim almışlardır (Quillen, 2002: 17). 1957 yılında nükleer çalışmalara ABD'nin öncülüğünde başlayan İran, 1979 İslami Devrimine kadar Şah Rıza Pehlevi'nin önderliği ve Batılı ülkelerin desteğiyle önemli çalışmalara imza atmıştır. 1979 İslami Devriminden sonra ise İran'ın nükleer alandaki faaliyetleri sekteye uğramaya başlamıştır.

İslami Devrim ile birlikte Şah Rıza Pevlevi'nin yerine gelen Humeyni, kitle imha silahlarına dinsel nedenlerden dolayı olumsuz bir gözle baktıklarını açıklayarak İran'ın nükleer programını askıya aldıklarını duyurmuştur (BÜSAM, 2010: 20). Devrimin hemen ardından 8 yıl sürecek olan İran-İrak Savaşı başlamıştır. Çıkan savaşta Irak, kitle imha silahları kullanmış ve savaş uçakları da Buşehr Nükleer Tesislerine saldırmıştır. Kitle imha silahı kullanan Irak'a , karşılık veremeyen İran bu savaş ile birlikte ekonomik ve askeri alanlarda zarara uğramıştır. Yaşanan gelişmeler İran'ın nükleer enerji konusunu tekrardan gündeme getirmesine neden olmuştur (Köse, 2008: 20). Devrim öncesi nükleer alanda İran ile müttefik olan Batılı ülkelerin yerini devrim sonrası Rusya, Çin gibi ülkeler aldığı görülmüştür. 10 Eylül 1992'de Rafsancani, Pekin'e gerçekleştirdiği ziyarette iki adet 300-330 MW'lık nükleer reaktörün satın alınması konusunda anlaşmaya varmıştır. Kasım 1994'te ise İran, Rusya ile bir anlaşma imzalayarak Alman firmalarının yarım bıraktığı Buşehr Nükleer Tesislerinin Rus firmalar tarafından tamamlanacağını açıklamıştır (Cordesman, 2000: 8). Bu sürecin devamı olarak nükleer çalışmalar çerçevesinde ilişkilerini genişleterek Almanya, Arjantin, İspanya, Kuzey Kore, Pakistan, Belçika ile işbirliğine giren İran, 20'den fazla nükleer tesise sahip olmuştur. Buşehr, İsfahan, Natanz, Arak'ta yerleşen nükleer tesisleri İran'ın en önemli nükleer tesisleri olarak bilinmektedir (Sadjadpour, 2007: 128). Ülkede gerçekleşen devrim ile birlikte nükleer programını askıya aldıklarını duyuran İran yönetimi, 1980 yılında Irak ile girdiği savaşta, kitle imha silahları kullanan Irak'a karşılık verilememesini ardından nükleer faaliyetlerine yeniden başlayacaklarını duyurmuşlardır. İran'ın devrimden sonra nükleer alandaki en büyük destekçileri ise Rusya ile Çin olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde hem jeopolitik konumu hem de sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynakları ile gözde ülkeler arasında yer alan İran, ABD'nin Sovyet Rusya'yı güneyden çevreleme politikasını uygulamasında önemli bir rol oynamış ve nükleer çalışmalarına da ABD'nin desteğiyle yine bu dönemde başlamıştır. 1979 İslami Devrimine kadar ABD ve Batılı ülkeler ile nükleer çalışmalarda ciddi gelişmeler kaydeden İran yönetimi, İslami Devrimin ardından nükleer silahların, dini açıdan uygun olmadığı düşüncesi ile nükleer çalışmalarını askıya aldıklarını duyurmuştur. Fakat devrimin hemen ardından Irak ile İran arasında çıkan savaşta

İrak'ın Buşehr Nükleer Tesislerini vurmasına ve kitle imha silahlarını kullanmasına karşılık veremeyen İran, nükleer çalışmalara yeniden başlama kararı almış ve Rusya, Çin gibi ülkelerin destekleriyle bu alanda önemli aşamalar kaydetmiştir.

Bu bölümde nükleer güç sahibi olmak isteyen ülkeler arasında yer alan İran'ın nükleer çalışmalarının tarihsel gelişimi ana hatlarıyla ortaya konulmuştur. İran'ın nükleer politikalarının devrim öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayrıldığı gözlemlenmiştir. Bir sonraki bölümde ise İran'ın nükleer çalışmalarının tarihsel gelişiminden yola çıkarak her türlü ambargo ve yaptırımlara rağmen neden nükleer güç sahibi olmak istediğini ve nükleer silahların İran'a sağlayacağı avantajlardan bahsedilecektir.

3.2. İran'ın Nükleer Politikasının Nedenleri

Tarihte ilk kez 1945 yılında ABD'nin Hiroşima ve Nagazaki kentlerine atom bombası atmasıyla tanınan nükleer silahların ne kadar tehlikeli silahlar olduğunu bu olayla birlikte görülmüştür. Caydırıcılık etkisi oldukça fazla olan bu silahları elinde bulunduran ülkeler, düşman olarak nitelendirdiği ülkelere karşı bir üstünlük sağladığı anlayışı vardır. Nükleer silahlar, aynı zamanda ülke güvenliğini tehdit eden unsurları yok etmede etkisi yüksek olan, ekonomi, diplomasi, siyasi, askeri gibi alanlarda ülkelere çok büyük avantajlar kazandıran silahlar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla birçok ülke bu silahlara sahip olmak istemiştir. Bu bölümde nükleer güce sahip olmak isteyen İran'ın nükleer çalışmalarının tarihsel sürecinden yola çıkarak neden nükleer güç olmak istediğini, her türlü engellemelere rağmen nükleer çalışmalarından neden vazgeçmediğini ve nükleer güce sahip bir İran'ın avantajlarının neler olduğunu ana hatlarıyla anlatılmaya çalışılacaktır.

Nükleer güç olmak isteyen İran'ın bu güce sahip olmak istemesinin ardında çeşitli nedenler bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında da İran'ın coğrafi olarak nükleer güçlerle kuşatılmış olması gelmektedir. Nitekim kuzeyde Rusya, doğuda Çin, güneydoğuda Pakistan ve Hindistan, güneyde fiilen de olsa ABD, batıda da İsrail nükleer silahlara sahiptir. Komşuları tarafından nükleer silahlara çevrelenen İran, bu silahlarla saldırıya uğraması durumunda misillemede bulunma amacıyla nükleer silahlara sahip olmak istemektedir (Telatar, 2012: 56). İran'ın nükleer

silahların caydırıcılığına yönelik ilk algılamaları ise İran-Irak Savaşına dayanmaktadır. Savaşta İran'a karşı kimyasal silahlar kullanan Irak, 1991'de nükleer misilleme tehdidi karşısında ABD liderliğindeki koalisyon kuvvetlerine karşı kimyasal silah kullanamamıştır. İran, Irak'ın iki savaşta farklı davranışlar sergilemesini, nükleer silahlara karşı tek caydırıcının bu silahlara sahip olmak olduğu şeklinde yorumlamıştır (Turan, 2008: 43). Nükleer silahlar caydırıcılık etkisi yüksek olan silahlardır. Birçok ülke hem güvenliğini sağlamak hem de çatışma ya da savaş halinde olduğu ülkeye karşı üstünlük elde etmek için bu silahlara sahip olmayı istemektedir. Komşuları tarafından nükleer silahlarla çevrilen İran'da güvenliğini sağlamak ve bu silahlarla saldırıya uğraması durumunda misillemede bulunmak amacıyla bu silahlara sahip olmak isteyen ülkelerden biridir. Irakla 1980 yılında başlayan ve sekiz yıl süren savaşta nükleer silahların caydırıcılık etkisini algılamış ve bu savaşın sonunda durdurduğu nükleer çalışmalara tekrar başlamıştır.

Yüksek politik, ekonomik ve askeri güce sahip ülkelerin baskın birer güç olarak yer aldığı coğrafyada bulunan İran, güvenliğini korumanın yanında daha aktif bir siyaset izlemek ve bölgede gerçekleşen olaylarda etkin bir güç olarak söz sahibi bir ülke olmak için de nükleer güce sahip olmayı istemektedir. Çünkü Ortadoğu ülkelerinin güç tanımının temelini askeri potansiyel güç oluşturmaktadır. Nükleer silahlanma İran için de güçlü bir askeri unsur olmanın en uygun yoludur. Aynı zamanda nükleer silahlara sahip olmak İran'a uluslararası ilişkilerinde itibar kazandıracaktır (Farhi, 2001: 46). Bütün bunlarla birlikte İran, 1979 yılında gerçekleşen İslami devrim sonucunda bölgesel askeri stratejisi ve planlamasını yeni yönetim sisteminin güvenliğini sağlama yönünde planladığı görülmüştür. İran'ın yeni yönetim sistemi kendisini bölgesel ve küresel boyutta tehdit altında tanımlamıştır (Konukçu, 2018: 76). Bunu çok iyi bilen İran yönetimi de, sistemin varlığını korumanın en etkili yolun nükleer faaliyetlerine devam ettirmek olduğunu düşünmüş ve bu sebeple de nükleer enerji üretmeyi kırmızı çizgisi olarak görmüştür (Özkan, 2007: 28). Nükleer güç olmak İran'a etkin bir bölgesel güç olmanın yanında daha geniş bir İslam coğrafyasında itibar ve güç kazandıracaktır. 1979'dan bu yana İslam'ın sözcülüğünü üstlenen bir ülkenin nükleer güç olması ona iddialarını onaylayan bir statü verecektir. Bu durum İran'ın özellikle 1979'dan sonraki nükleer

programının motivasyonlarından biri olmuştur (İşbilen, 2009: 86). Nükleer silahların ülkelerin güvenliğini sağlama ve caydırıcılık etkisinin yanında ekonomi, siyasi, diplomasi, askeri gibi önemli alanlarda da çok büyük avantajları vardır. Güvenliğini sağlama ve caydırıcılık etkisinden dolayı nükleer güç olmak isteyen İran bunların yanında bölgede etkili bir güç olmak, olaylarda söz sahibi olmak ve aktif bir siyaset izlemek için de nükleer güç olmayı istemektedir. Özellikle 1979 İslami Devrimin ardından sistem değişikliğine giden ve bunun sonucunda da ABD ile ilişkileri bozulan İran için nükleer silahların önemi büyüktür. Devrim ile birlikte İslam merkezli bir yönetim sistemine geçiş yapan İran, ABD başta olmak üzere birçok ülkenin tepkisiyle karşı karşıya kalmış ve ekonomik açıdan sıkıntılı bir sürece girmiştir. Yaşanılan bu zorlu süreçte nükleer silahlar İran'ın kırmızı çizgisi olmuş hatta milli bir mesele haline gelmiştir.

Demokrasi ile nükleer silahlar arasındaki ilişkiyi İran örneği üzerinden anlamayı amaçlanan tezin bu bölümünde İran'ın neden nükleer silah gücüne sahip olmayı istediğini, bu silahlara sahip olmasıyla elde edeceği avantajların neler olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. 1957 yılında ABD'nin desteğiyle nükleer çalışmalara başlayan İran, 1979 İslami Devrimi ile her bakımdan sıkıntılı bir sürece girmiştir. Devrimin başlarında dini açıdan olumsuz gözle bakılan nükleer çalışmalar durdurulmuş Irakla gerçekleşen savaşta, Irak'ın kimyasal silahlar kullanması sonucunda ise çalışmalara tekrar başlama kararı alınmıştır. Nükleer silahlar, ülkelere çok büyük avantajlar sağlamaktadır. Dolayısıyla birçok ülke bu silahları elde etmek istemektedir. Her ülkenin bu silahları elde etmeyi istemelerinin arkalarında yatan nedenleri farklıdır. İran'ın ise genel olarak nükleer silahları ülke güvenliğini sağlama, uluslararası ilişkilerinde etkili bir güç olma, ABD ile gerilen ilişkiler sonucunda uygulanan yaptırımlarla zora giren ülke ekonomisini düzeltme ve İslam merkezli yönetim sisteminin devamlılığını sağlamak amacıyla elde etmek istediği sonucuna varılmıştır. Bir sonraki bölümde ise Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyeleri tarafından İran'ın nükleer programının neden endişe olarak görüldüğü açıklanmaya çalışılacaktır.

3.3. Nükleer Krize Giden Süreç

Nükleer silahların ülkelere sağladığı avantajlar bir önceki bölümlerde de anlatıldığı üzere oldukça fazladır. Fakat bu silahların ülkelere sağladığı avantajların yanında dezavantajlarının da olduğunu, kullanıldıkları takdirde yayılan ısı, ışık ve radyasyonun etkisiyle ölümlerin, sakatlıkların ya da hastalıkların meydana gelebileceğini ifade etmek gerekir. Yıkıcı etkisi fazlasıyla yüksek olan bu silahların kullanılmasıyla sadece o ülkenin değil tüm dünya ülkelerinin geleceğini tehdit ettiğini ABD tarafından atom bombası atılan Hiroşima ve Nagazaki kentlerinde görmek mümkündür. Nükleer silahlar, kontrolü sağlanmadığı takdirde çok büyük tehlikelere yol açabilecek kapasitede olan silahlardır. Dolayısıyla isteyen her ülke nükleer silah gücüne sahip olamamaktadır. Demokratik olmayan ülkeler denetimi zor olan ülkeler arasında yer almaktadır. Bu ülkeler güç, güvenlik ve caydırıcılık etkisi yüksek olan nükleer silahlara sahip olduğunda denetimleri daha da zor olacaktır. Demokrasi ile ilgili araştırmaların yapıldığı Our World in Data'nın³ verilerine göre demokratik olmayan ülkelere biri olan İran'ın da nükleer silah gücüne sahip olmaması gerektiği düşünülmektedir. Bu bölümde İran'ın nükleer programının neden endişe oluşturduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

Köklü tarihi, kültürü, zengin enerji kaynakları ve kendine has siyasi tarzı ile İran, dünyanın tek Şii teokrasisi olmasının yanında geleneksel bir topluma da sahiptir (Akbaş & Baş, 2013: 21). Bölgede önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip bir ülke olan İran aynı zamanda Kafkasya enerji hatlarının tüm dünyaya aktarılması noktasında bir geçiş ülkesidir. Bu yönüyle İran, siyasi, askeri ve ekonomik yönden diğer ülkelerle kıyaslandığında önemli ve etkili bir ülke konumunda yer almaktadır (Topak, 2013: 701). İran'ın nükleer politikası dünya politik tartışmalarında önemli konular arasında yer almıştır. Zengin enerji kaynaklarının yanında stratejik bir konuma sahip İran, nükleer silahları üretmeye başarsa bölgesel güce dönüşmesi için önünde herhangi bir engelin kalmayacağını düşünmektedir.

ABD'nin Ortadoğu'daki petrol ve diğer zenginlik kaynakları üzerindeki menfaatlerini olumsuz etkileyecek şekilde, 1979 yılında gerçekleşen İslami

³ Detaylı bilgi için bkz. Our World in Data, Democracy.

Devrimden sonra değişen yönetim tarzı ve dış politikası ile bu devrimin bölgeye yayılma ihtimalinin yüksek olması İran'ın nükleer silah üretmesinde endişe duyulmasına sebep olan önemli hususlardan biri olmuştur (Dalar, 2008: 271). ABD'ye gören İran, devrimin gerçekleştiği ilk yıldan itibaren teröre destek veren ülkelerin başında yer almaktadır. Bu iddiaya göre İran, İslam ülkelerinde terör faaliyetlerine destek vermektedir. ABD öne sürdüğü iddiasını destekler nitelikte 11 Eylül saldırılarını örnek göstermiş ve İran'ın potansiyel olarak neler yapabileceğini ortaya koymuştur (Gündoğan, 2011: 72). İran'ın nükleer programının barışçıl amaçlı değil de nükleer silah üretmeye yönelik iddia eden dolayısıyla bundan endişelenen ülkelerin başında İsrail ile ABD gelmektedir. İsrail, İran'ın nükleer silah ürettiği takdir de güvenliğinin tehlikeye gireceğini, ABD ise İran'ın nükleer silah sahibi olarak Güneybatı Asya ülkeleri başta olmak üzere tüm dünya ülkelerine nükleer güç olduğunu bildirerek caydırıcılık unsurundan faydalanmak ve prestij sahibi bir ülke olmak istediğini iddia etmektedir (Topak, 2013: 707).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyeleri tarafından nükleer alanda endişe oluşturan İran'ın neden endişe oluşturduğunun incelendiği bu bölümde, İran'ın nükleer programının, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ile arasında yaşanan güvensizlikten kaynaklandığı gözlemlenmiştir. İran'ın yukarıda da açıklandığı üzere demokratik olmayan bir sistem ile yönetilmesi, petrol ve doğalgaz zengini bir ülke olmasına rağmen uranyum zenginleştirme çalışmalarında ısrarcı olması ve bir sonraki bölümde daha da ayrıntılı olarak açıklanacak nükleer çalışmalarını UAEA'ya zamanında bildirmemesi, UAEA ile işbirliğinde bulunmaması ABD başta olmak üzere Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin İran'a karşı bir güvensizliğin oluşmasını tetikleyen sebepler olmuştur.

Dördüncü ve son bölümde öncelikle 2002 yılında İran ile ABD arasında çıkan daha sonra UAEA, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, Rusya, Çin gibi önemli aktörlerin de dahil olduğu nükleer krizden bahsedilerek bu krizi çözme adına ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa ve Almanya'dan oluşan P5+1 ülkeleri ve İran arasında gerçekleşen müzakerelere ve bu müzakereler sonunda alınan kararlar ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Ardından müzakereler sonucu taraflar arasında imzalanan *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşması, şartları ve anlaşmanın önemine

değinilerek 2018 yılında müzakerelerden çekilen ABD Başkanı Donald Trump'ın anlaşmadan neden çekildiğine, gerekçelerine, Trump'ın kararının nükleer programa olan etkilerine ve İran'ın çekilme kararı sonrası izlediği politikalardan bahsedilerek tez sona erdirilecektir.

4. BÖLÜM İRAN NÜKLEER KRİZİ VE P5+1 MÜZAKERELERİ

Günümüzde nükleer enerji, ülkelerin gelişimlerini tamamlamak için olmazsa olmaz bir etken haline gelmiş ve ülkeler nükleer enerjiye sahip olmak için adeta bir yarış içine girmişlerdir. Yer altı zenginlikleri, stratejik konumu ile bölgede önemli aktörlerden biri olan İran'ın da nükleer enerji programının temelleri 1953 yılında ABD Başkanı Eisenhower'ın açıkladığı Barış İçin Atom Projesine dayanmaktadır. 1968'de imzalanan 1970 yılında da onaylanan "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı (NPT)" imzalayan ülkeler arasında yer alan İran, anlaşmayı imzalamasının ardından ABD ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin destekleriyle nükleer çalışmalarında hız kazanmıştır. Ancak ABD ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin İran'a nükleer alandaki destekleri 1979 yılına kadar sürmüştür. 1979'da İran da gerçekleşen İslami Devrimi ile ABD destekli Şah Rıza Pevlevi yönetiminin devrilmesi ve yine aynı yıl yaşanan rehinelere krizi ABD'nin İran'dan desteğini çekmesine ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. 2002 yılında İran'ın nükleer faaliyetlerine gizli bir şekilde devam ettiği ortaya çıkınca İslami Devrim ile ABD ve İran arasında gerilen ilişkiler daha da artmıştır. İki taraf arasında çıkan nükleer krize kısa bir sonra UAEA, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, Rusya, Çin gibi önemli aktörler de dahil olmuştur. 2006 yılında ise İran'a ilk defa Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından yaptırım uygulanmasına karar verilmiştir. Konsey 2010 yılına kadar İran'a çeşitli yaptırım kararları almış fakat sonuç değişmemiştir. 2012'de ise İran ile P5+1 ülkeleri İran'ın nükleer programını durdurmak için müzakerelere başlamışlardır. Uzun yıllar süren müzakereler sonucunda 2015 yılında *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşması imzalanmış ve İran'ın nükleer faaliyetlerine sıkı bir denetim getirilerek nükleer programı belli bir süreliğine sınırlandırılmıştır. Nükleer programının sınırlandırılmasını kabul eden İran ise karşılığında uygulan yaptırımlar kaldırılmasını ve nükleer haklarının ABD başta olmak üzere uluslararası alanda tanınmasını istemiştir. İran, bu anlaşmayla bozulan ekonomisini toparlama fırsatı elde etmiştir. Fakat Donald Trump'ın 2016 yılında ABD Başkanı seçilmesiyle anlaşmayla elde ettiği kazanımları kaybetmeye başlamıştır. Seçim süresi boyunca yaptığı konuşmalarda Trump, göreve gelir gelmez anlaşmayı feshedeceğini duyurmuştur. Ve göreve geldikten sonra 2018 yılında P5+1

lkeleri ve İan arasında imzalanan *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşmasından çekildiklerini açıklamıştır.

Bu bölümde öncelikle, ABD ile İan arasındaki nükleer krize, krizin ortaya çıkış nedenine, kriz sürecinde tarafların izlediği politikalara ana hatlarıyla değinilecektir. Ardından nükleer krizin çözümü için P5+1 lkeleri ile İan arasında gerçekleşen müzakereler, müzakereler sonucunda alınan kararlar ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır. Daha sonra uzun yıllar süren müzakerelerin sonunda taraflar arasında imzalanan *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşması, anlaşmanın şartları ve önemine değinilerek 2018 yılında anlaşmadan çekilen Donald Trump'ın, anlaşmadan neden çekildiğine, gerekçelerine, Trump'ın kararının nükleer programa olan etkilerine ve İan'ın çekilme kararı sonrası izlediği politikalardan bahsedilerek tezin temel sorununa cevap aranmaya çalışılacaktır.

4.1. İan Nükleer Krizi

2002 yılında İan'ın mevcut rejimini sonlandırmayı hedefleyen İan Ulusal Direniş Konseyi temsilcilerinden Ali Rıza Caferzade, ABD'de düzenlediği basın toplantısında İan'ın İsfahan Eyaletinde yer alan Natanz şehrinde uranyum zenginleştirme tesisine ve Arak Eyaletinde ağır su reaktörüne sahip olduğuna dair açıklamalarda bulunarak İan'ın iki gizli nükleer projesini açığa çıkarmıştır (Mahmood, 2020: 14). Bu açıklama ABD ile İan arasında uzun yıllar sürecektir. ABD ve İan arasındaki krize ilerleyen zamanlarda Uluslararası Atom Enerji Ajansı (IAEA), Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB), Rusya, Çin gibi önemli aktörlerin de dahil olduğu görülmüştür. ABD, İan'ın iki gizli nükleer çabasının açığa çıkmasının ardında çok sert açıklamalarda bulunarak İan'ın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nın (NPT) 2. maddesini⁴ ihlal ettiğini vurgulamış ve İan'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'ne sevk edilmesini önermiştir. İanlı yetkililer ise nükleer silah üretmek için gizli projelerinin olduğu ya da anlaşmayı ihlal ettikleri gibi suçlamaları reddetmişler

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması, 1970, Madde 2.

ve anlaşmanın 4. maddesini⁵ dayanak göstererek nükleer enerji çalışmalarının barışçıl yollarla sürdürülebileceğini savunmuşlardır. Diğer taraftan da nükleer programdaki bazı ilerlemeleri UAEA'ya zamanında bildirmekte başarısız olduklarını da kabul etmişlerdir. İranlı yetkililer, tesise ilişkin verilerin bildirilmesindeki başarısızlıklarını ise İran'daki iç bürokratik etkenlerin oynadığı rollere dayandırmışlar ve buna dair açıklamalarda bulunmuşlardır. Ancak, İranlı yetkililerden bazıları da "uranyum zenginleştirme tesisi inşa ettiklerini UAEA'ya bildirdikleri takdirde ABD'nin projeyi bitirmelerine izin vermeyeceğini bu sebeple tesisi gizlice inşa etmekten başka seçeneklerinin olmadığını" ifade etmişlerdir (Kibaroglu, 2006: 80). Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşmasını (NPT) 1968 yılında imzalayan ve 1970 yılında da onaylayan İran bu anlaşmayla ABD başta olmak üzere Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin de destekleriyle nükleer programında önemli gelişmeler kaydetmiştir. Fakat 1979'da ülkede gerçekleşen devrim ile müttefik olan ABD ile İran arasında gerginlikler yaşanmaya başlamıştır. 2002 yılında İran'ın iki gizli nükleer projesinin ortaya çıkarılmasının ardından iki ülke arasındaki gerilimin boyutu daha da artmıştır.

Bu süreçte İran'a yönelik askeri müdahalede bulunulması ya da yaptırım uygulanması gibi izlenecek politikalara kendi menfaatleri bakımından olumlu bakmayan ve Avrupa Birliği'nin (AB) bütünleşmesi açısından nükleer krizi fırsata dönüştürmeye çalışan Almanya, Fransa ve İngiltere devreye girmiş ve çözüm bulmak amacıyla İran ile müzakerelere başlamıştır (Gül&Karapınar, 2019:82). Nihayetinde taraflar arasında 21 Ekim 2003 tarihinde *Tahran Deklarasyonu* imzalanmış ve krizde detant dönemine girilmiştir. Deklarasyon ile İran, UAEA ile işbirliği içerisinde olacağına, uranyum zenginleştirme faaliyetlerine askıya alacağını, nükleer programı konusunda şeffaf davranacağına dair söz vermiştir. Nükleer krize yönelik ılımlı bir politika izleyen Hatemi yönetimindeki İran ayrıca Deklarasyon çerçevesinde 18 Aralık 2003 tarihinde Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşmasının Ek Protokolü de imzalamıştır (Statement by the Iranian Government and visiting EU Foreign Ministers). Ancak ilerleyen zamanlarda Deklarasyon'un içeriği konusunda

⁵ Detaylı bilgi için bkz. Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması, 1970, Madde 4.

anlaşmazlık çıkmıştır ve İran yeniden nükleer çalışmalarına başlamıştır. Yaşanan gelişmelerin ardından *Tahran Deklarasyonu* sona ermiştir. Bu durum sonucunda İran ile girilen yumuşama döneminin sıkıntıya düşmemesi adına taraflar tekrar müzakerelere başlamış ve 15 Kasım 2004 yılında Paris Antlaşmasını imzalamışlardır. Bu antlaşmaya göre İran, gönüllü olarak askıya aldığı uranyum zenginleştirme faaliyetlerine bir süre daha başlamamayı ve Ek Protokol'ün hükümlerini yerine getirmeyi kabul etmiştir (International Atomic Energy Agency, 2004b). Ancak 2005 yılının Ağustos ayında İran da yapılan seçimler sonucunda Mahmud Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte İran ve Avrupa Birliği üçlüsü arasındaki müzakereler de sekteye uğramıştır. Ahmedinejad yönetiminin uranyum zenginleştirme faaliyetlerine geri dönme düşüncesi ve İsrail hakkındaki sert açıklamaları Avrupa Birliği ülkelerinin İran'ın nükleer dosyasını Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne taşınmasına sıcak bakmasına neden olmuştur (Kibaroglu, 2006: 83). Ahmedinejad'ın, İsrail'in dünya haritasından silinmesi gerektiğine dair yapmış olduğu açıklamalarına başta İsrail olmak üzere ABD, Fransa gibi birçok ülke tepki göstermiştir (Fathi,2005). Bu süreçte Rusya devreye girmiş ve İran'daki reaktörlerde kullanılacak yakıtlar için uranyumun Rusya-İran ortaklığı ile Rus topraklarında gerçekleştirilmesi önerisinde bulunmuştur. Rusya'nın sunmuş olduğu öneri paketini ABD ve Avrupa Birliği olumlu karşılarken İran reddetmiştir (Jane, 2017:278). Nihayetinde ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa, Almanya ve İran 31 Ocak 2006'da Londra'da toplanmıştır. P5+1 ülkeleri ve İran arasında gerçekleştirilen bu toplantı da konunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne taşınması için Rusya ile Çin ikna edilmiş ve 4 Şubat 2006'da oy çokluğu ile kabul edilmiştir. Konunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine taşınmasına karar verilmiştir (Gül&Karapınar, 2020: 281). İran'ın iki gizli nükleer projesi ortaya çıkarıldıktan sonra iki ülke arasındaki gerilimin boyutu daha da artmıştır. Bu süreçte Avrupa Birliği'nin (AB) bütünleşmesi açısından iki ülke arasındaki krizi fırsata dönüştürmeyi amaçlayan Almanya, Fransa ve İngiltere, İran ile diyalog sürecine başlamışlar ve *Tahran Deklarasyonu* ardından da Deklarasyon çerçevesinde Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşmasının Ek Protokol'ü imzalanarak krizde yumuşama dönemine girilmiştir. Ancak ilerleyen zamanlarda Deklarasyonun içeriğiyle ilgili anlaşmazlık çıkmış ve süreç istenilen düzeyde olmamıştır. Çok

geçmeden ise taraflar yeniden müzakerelere başlamış ve Kasım 2004 tarihinde Paris Anlaşmasını imzalamışlardır. 2005 yılında İran nükleer faaliyetlerine ilişkin çalışmalarına yeniden devam etme kararı aldığını açıklamıştır. İran'ın almış olduğu bu kararda 2005 yılındaki seçimler sonucunda Hatemi'nin yerine gelen Ahmedinejad'ın etkisi büyüktür. Ahmedinejad yönetiminin Hatemi yönetiminin aksine daha sert bir politika anlayışını benimsemesi üzerine Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin İran'ın nükleer dosyasının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine taşınmasına sıcak bakmasına neden olmuştur. Nihayetinde konunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine oy çokluğu ile taşınmasına karar verilmiştir.

1979 yılına kadar müttefik olan İran ve ABD, 1979'dan sonra adeta iki düşman ülke olmuşlardır. İki ülke arasındaki ilişkinin bu boyuta gelmesindeki en büyük etken devrim sonrasında İran'ın iç ve dış ilişkilerinde demokrasiye aykırı izlediği politikalarıdır. İran, anayasasındaki maddelerini uygulama açısından demokratik bir ülke olmadığını göstermektedir. Bu durum İran'a karşı bir güvensizliğin oluşmasına sebep olmaktadır. Nükleer kriz sürecinde yaşanan gelişmeler de İran'a karşı duyulan güvensizliği göstermektedir. ABD ve Avrupa Birliği (AB) ülkeleri nükleer enerji konusunda İran'ı tehdit olarak görmüşler ve caydırıcı etkisi oldukça yüksek olan nükleer silahlara sahip olmaması için İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurmak adına müzakerelerde bulunarak anlaşmalar imzalamışlardır. Fakat İran, nükleer çalışmalarını devam ettirmekten vazgeçmemiştir. Bu bölümde ABD ile İran arasında başlayan daha sonra UAEA, Avrupa Birliği (AB), Birleşmiş Milletler, Rusya, Çin gibi aktörlerinde müdahil olduğu nükleer kriz ve krizin ortaya çıkış nedeni anlatılmıştır. Bir sonraki bölümde ise İran nükleer dosyası Birleşmiş Milletler Konseyine taşınması kararının ardından nükleer krizi tırmandıracak yaptırımlar ayrıntılı olarak incelenecektir.

4.2. Nükleer Krizin Tırmanması ve İran'a Uygulanan Yaptırımlar

Nükleer krizin çözümü için Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ile İran görüşmelere başlamış ve görüşmeler sonucunda da önce *Tahran Deklarasyonu* ardından da *Paris Anlaşması* imzalanmıştır. Fakat süreç istenilen düzeyde olmamış ve İran, 2005 yılında nükleer faaliyetlerine ilişkin çalışmalarına yeniden devam etme kararı

aldığını açıklamıştır. Bunun neticesinde ise İran nükleer dosyasının oy çokluğuyla Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine taşınmasına karar verilmiştir. Kararla birlikte nükleer krizde yeni bir sürece girilmiştir. Bu bölümde nükleer krizi tırmandıracak İran'a yönelik uygulanan yaptırımlar ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılacaktır.

İran nükleer dosyası Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine havale edilmiş olsa da Rusya ve Çin, İran'a yönelik yaptırım kararlarına sıcak bakmamıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi de, doğrudan yaptırım kararı almak yerine ilk adım olarak 29 Mart 2006 tarihinde oybirliğiyle bir açıklama yayınlamıştır. Yapılan açıklamada İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlamasından ve UAEA ile işbirliğinin askıya alınmasından endişe duyulduğu belirtilmiştir. Açıklamada ayrıca İran'dan bu endişeleri gidermek adına tüm faaliyetlerini durdurmalarını da istenmiştir (United Nations Security Council, 2006a). Ancak Ahmedinejad yönetimi endişeleri gidermek yerine 11 Nisan 2006'da %3.5 oranında uranyum zenginleştirmeyi başardıklarını bununla da kalmayarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam edeceklerini açıklamış ve İran'ın nükleer teknolojiye sahip ülkeler arasına katıldığını resmi olarak duyurmuştur (CNN, 2006). Açıklamaların ardından P5+1 grubu, İran'ın nükleer programını durdurulmasını sağlamak amacıyla bir havuç/öneri paketi sunmuştur. P5+1 ülkeleri tarafından sunulan havuç/öneri paketinde İran'ın, NPT yükümlülüklerine uygun olarak barışçıl amaçlarla nükleer enerji geliştirme hakkını tekrar teyit etmiş, UAEA Tüzüğü ve NPT uyarınca uluslararası müşterek projeler aracılığıyla İran'da hafif su reaktörlerinin kurulmasında aktif destek sağlanılacağını taahhüt etmiş ayrıca İran'dan, UAEA tarafından denetlenmek üzere uranyum zenginleştirme ve dönüştürmeyle ilgili tüm faaliyetlerin askıya alınmasını ve Ek Protokolün⁶ uygulanması istenmiştir. Fakat İran öneri paketine istenilen sürede cevap vermemiştir. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Konseyi tarafından İran'a 31 Temmuz 2006 tarihinde uyarı niteliğinde 1696 sayılı karar alınmıştır. Kararda İran'dan uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesi istenmiştir (S/RES/1696, 2006). Ancak Ahmedinejad yönetimi bu karara uymayı

⁶ Detaylı bilgi için bkz. Text of P5+1 nuclear package of incentives offered to Iran on 18 July, 2006.

reddetmiştir. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 23 Aralık 2006'da İran'a nükleer malzemelerin satışının yasaklanmasını, nükleer programlarına dahil olan kişi ve kuruluşların tüm ülkelerde malvarlıklarının dondurulmasını ve seyahat etme izinlerinin kısıtlanmasını içeren 1737 sayılı yaptırım kararını almıştır (S/RES/1737, 2006). Bu karara da riayet etmeyen İran'a 24 Mart 2007 tarihinde 1747 sayılı bir yaptırım kararının daha alınmasına neden olmuştur. Alınan kararla İran'a silah ambargosu uygulanmasına karar verilmiş ayrıca tüm devletlerden ve uluslararası kuruluşlardan İran'la mali yardım anlaşmaları yapmamaları istenmiştir (S/RES/1747, 2007). Ancak Ahmedinejad yönetimi bu karara da uymamıştır. Bunun üzerine İran'a, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından 3 Mart 2008 tarihinde İran'dan her türlü nükleer faaliyetlerini durdurması ve vazgeçmesi istenen 1803 sayılı bir yaptırım kararı daha alınmıştır (S/RES/1803, 2008).

P5+1 grubu ise bu süreçte İran'a krizin çözümüne yönelik 2006 yılında sunmuş olduğu havuç/öneri paketine benzer fakat daha kapsamlı yeni bir öneri paketi sunmuştur. Ancak taraflar arasında bu öneri paketi üzerinde de anlaşma sağlanamamıştır (Gül&Karapınar, 2020: 284). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, kararlarını dikkate almayan İran'a 27 Eylül 2008 yılında daha önce alınan yaptırım kararlarını teyit eden 1835 sayılı bir yaptırım kararı almıştır (S/RES/1835, 2008). İran'ın nükleer faaliyetlerine devam etmesi ve UAEA ile işbirliğini askıya alması Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üye ülkelerini endişelendirmiş ve nükleer programının durdurulması için öncelikle İran'a havuç/öneri paketi sunmuşlardır. Fakat İran öneri paketini kabul etmemiş bunun üzerine de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üye ülkeleri, İran'a ekonomi, finans, maden, ulaşım gibi alanlarda yaptırım kararları almaya başlamışlardır.

Bu süreçte ABD'de önemli bir gelişme yaşanmış, 2009'da Barack Obama, George W. Bush'tan görevi devralarak yeni ABD Başkanı olmuştur. Obama'nın ABD Başkanı olması krizin seyri açısından oldukça önem taşımaktadır. Başkanlığının ilk yılında Obama, İran'ın nükleer faaliyetleri sorununa çözüm bulmak için yoğun çaba sarf etmiş, diplomasiye öncelik vermiştir (Telatar, 2012: 62). Obama, göreve gelmesinden kısa bir süre sonra Al Arabiya'ya bir röportaj vermiştir. Röportajında, İran gibi ülkeler el sıkışmakta istekli olurlarsa kendilerinin de bunu karşılıksız

bırakmayacaklarını ifade etmiştir (Cooper&Landler, 2009). Nisan 2009'da Obama Yönetimi, nükleer kriz ile ilgili müzakerelerin başlaması için ön koşul koymayacaklarını açıklamıştır. Obama Yönetiminin yapmış olduğu bu açıklama daha önce görüşmelere başlamak için İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurması ön koşulunu koyan ve bu ısrarı sonucunda da İran yönetimi ile müzakerelerin yapılmasını engelleyen George W. Bush yönetiminden oldukça önemli bir farklılık oluşturmaktadır (The New York Times, 2009). Barack Obama'nın 2009 yılında ABD Başkanı seçilmesi ile nükleer krizde yeni bir döneme girilmiştir. Obama yönetimi, George W. Bush yönetiminin aksine İran'ın nükleer programına daha ılımlı yaklaşmış ve krizin çözümünde diplomasiye öncelik vermiştir.

ABD'de bu gelişmeler yaşanırken, İran'da da cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştur. Yeniden cumhurbaşkanı seçilen Ahmedinejad, tartışmalı geçen seçimlerden sonra yaşanan olaylar ile ülkedeki meşruiyetinin sorgulanmaya başladığını görmüş ve dış politikadaki sorunların kendisini iç politikada daha zor duruma düşüreceği endişesiyle P5+1 ülkeleriyle masaya oturma kararı almıştır. Birçok konuda görüşme önerisinde bulunan Ahmedinejad, uranyum zenginleştirme konusunu görüşmelerin dışında bırakmıştır. Obama yönetimi de bu görüşmenin nükleer program konusuna da yardım edeceği düşüncesi ile bu çağrıya olumlu cevap vermiştir (El-Khawas, 2011: 96). Ekim ayında Cenevre de yapılan görüşmelerde İran, elindeki düşük oranda zenginleştirilmiş uranyumu Rusya veya Fransa'ya işleyip yakıtı dönüştürmesi için göndermeyi ve bunun karşılığında nükleer reaktörlerinde kullanacağı yakıtı almayı öngören anlaşmayı kabul etmiştir. Fakat Ahmedinejad, anlaşmanın yerine getirilmesi aşamasında farklı bir tutum sergilemiş ve anlaşmanın uygulanmasında İran'a daha fazla garantiler sağlayan farklı önerilerde bulunmuştur. Haziran ayında gerçekleşen seçimler sonunda İran siyasetinde yaşanan tartışmalar nedeniyle muhaliflerin baskısı altında kalması Ahmedinejad'ın kararını değiştirmesinde önemli bir etken olmuştur (Bowen & Brewer, 2011: 935). Cenevre görüşmelerinden bir hafta önce İran'ın, Kum kenti yakınlarında barışçıl amaçlı yeni bir uranyum zenginleştirme tesisi inşa ettiğini açıklayan ABD, İngiltere ve Fransa, bu tesisin Birleşmiş Milletler denetimine açılmasını önermişlerdir (Sanger & Broad, 2009). Cenevre görüşmelerinde anlaşmaya varılmaması üzerine ABD, İran'ın bu

konusunu ön plana çıkartarak UAEA'nın İran'ı kınamasını sağlamaya çalışmıştır. 27 Kasım 2009'da UAEA'nın Rusya ve Çin'inde katıldığı toplantıda Kum kentinde yeni bir nükleer tesis inşa eden İran kınanmış ve tesisin durdurulması çağrısında bulunulmuştur (Erdbrink, 2009). ABD'de yaşanan seçimlerin ardından İran'da da cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleşmiş ve Ahmedinejad yeniden cumhurbaşkanı olmuştur. Seçimlerden önce krizin çözümü için masaya oturmaya yanaşmayan ve yaptırım kararlarına rağmen nükleer faaliyetlerine devam eden Ahmedinejad yönetimi seçimlerden sonra ülkedeki meşruiyetinin sorgulanmaya başladığını görmüş ve P5+1 ülkeleriyle masaya oturmayı kabul etmiştir. Bu karar krizin çözümü konusunda oldukça önemli bir gelişmedir. ABD, İngiltere ve Fransa Cenevre görüşmelerinden kısa bir süre önce İran'ın Kum kentinde yeni bir nükleer tesis inşa ettiğini açıklamış ve bu tesisin Birleşmiş Milletlerin denetimine açılmasını önermişlerdir. Cenevre görüşmelerinde anlaşmaya varılamaması üzerine yeni bir nükleer tesis inşa eden İran, Rusya ve Çin'in de katıldığı UAEA'nın toplantısında üye ülkeler tarafından kınanmıştır. Toplantıda aynı zamanda İran'dan nükleer tesisini durdurması istenmiştir.

Obama yönetimi, 2009 yılının sonuna kadar İran'ın nükleer faaliyetleri sorunun çözümünde istediği sonuçları elde edemeyince diplomatik çabalarından ve iyimser yaklaşımından vazgeçerek George W. Bush'un politikalarına yakın bir yaklaşım benimsemeye başlamıştır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Konseyi'nin İran'a yeni yaptırımlar uygulaması için çaba göstermiş ve Rusya ile Çin'i ikna etmeye çalışmıştır (Lane, 2010: 22). İkna çabalarının devam ettiği sırada 17 Mayıs 2010'da İran, Türkiye ve Brezilya, İran'ın düşük oranda zenginleştirilmiş uranyumunu Türkiye'de depolanmasını ortaya koyan bildiri yayınlamıştır. Bildiriye göre İran'ın zenginleştirilmiş uranyumun yarısını (1200 kg) Türkiye'ye ihraç etmesi, karşılığında da Rusya ve Fransa'dan %20 oranında zenginleştirilmiş uranyum alınması öngörülmüştür. Ancak, UAEA yönetim kurulu oy çokluğu ile kabul edilen ortak tasarıda İran'ın nükleer faaliyetlerinin askeri boyutundan endişe duyulduğu ve İran'dan endişeleri gidermek üzere şeffaf bir şekilde işbirliği yapması istenmiştir (Dış İşleri Bakanlığı, 2011: 1). ABD, İran'ın nükleer faaliyetlerindeki amaçları konusunda şüphe duymaya başlayan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin daimi üyelerini

İran üzerinde yaptırım uygulanmasına yönelik ikna etme çalışmalarının da son aşamaya gelmiş ve 18 Mayıs 2010'da da ABD Dışışleri Bakanı Hillary Clinton, Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri arasında İran'a yönelik yeni yaptırımlar uygulanmasına karar verildiğini açıklamıştır (Iran's Nuclear Program, 2012). Yaptırımlar konusunda uzlaşan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyeleri Haziran 2010'da İran'a daha önce alınan yaptırım kararlarından daha sert ve geniş kapsamlı 1929 sayılı kararı almıştır. İran'ı nükleer faaliyetlerinin denetlenmesi konusunda Birleşmiş Milletler ile işbirliği yapmayı amaçlayan bu karar, ülkelerin İran'a silah satmalarını yasaklamış, bu ülkeye giden ve kuşku duyulan gemilerin açık denizde durdurularak denetlenmesini öngörmüş ve İran'ın uluslararası bankacılık sistemi aracılığıyla nükleer faaliyetlerini finanse etmesini önleyecek önlemler getirmiş, yaptırımları denetleyecek ve uygulayacak sekiz üyeden oluşan bir komite kurmuştur (S/RES/1929, 2010). ABD, Güvenlik Konseyi'nin kararının yanında 1 Temmuz 2010'da 1996 yılındaki yaptırım yasasının kapsamını genişletmiştir. Bunun yanında ABD vatandaşlarına İran'dan ithalat ve ihracat yapmalarını yasaklamıştır (Jane, 2017: 294). Avrupa Birliği ile Avustralya, Kanada, Güney Kore, Norveç, Japonya da ABD ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin kararlarına takiben İran'a yaptırım uygulama kararı almıştır (European Commission, 2014). İran ile P5+1 ülkeleri yaptırımların gölgesinde İstanbul'da bir görüşme düzenlemişlerdir. İran görüşmede, Birleşmiş Milletlerin yaptırımlarının kaldırılmasını ve uranyum zenginleştirmenin İran'ın da hakkı olduğunu kamuoyu önünde duyurulmasını istemiştir. P5+1 ülkeleri ise karşılıklı güvenin henüz sağlanamadığı için böyle bir adım atmaya istememişlerdir (BBC Haber, 2010).

Mart 2012'de Avrupa Birliği Dış Politika Şefi Catherine Ashton, İran'la nükleer kriz ile ilgili görüşmeleri yeniden başlatmayı teklif etmiş ve bu teklif sonrası İstanbul, Bağdat, Moskova ve yeniden İstanbul'da görüşmeler düzenlenmiştir. Görüşmeler, sıcak çatışma ihtimalinin gerçekleşme ihtimalini azaltmıştır ancak her iki görüşmede de somut bir ilerleme kaydedilememiştir (Iran's Nuclear Program, 2012). ABD yönetimi, İran'a nükleer faaliyetleri konusunda Mart 2013'e kadar Birleşmiş Milletler nükleer gözlemcileriyle işbirliği yapmalarını aksi takdirde konuyu Birleşmiş Milletler gündemine taşıyacağını bildirmiştir (Akbaş, 2013: 35).

Müzakerelerin sürdürülmesine yönelik çalışmalara devam edildiği sırada İran'da cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleşmiştir. 2013 tarihinde yapılan seçimler sonrasında Hasan Ruhani, Ahmedinejad'dan görevi devralarak yeni cumhurbaşkanı olmuştur (İran'da Cumhurbaşkanı Seçimini Ruhani Kazandı, 2013). Ruhani'nin göreve gelir gelmez dış politikadaki önceliği nükleer kriz, müzakereler ve ülkesine yönelik uygulanan yaptırımlar olmuştur. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı olduktan sonra ilk basın toplantısında İran'ın nükleer programında şeffaflık göstererek ülkesi üzerindeki yaptırımların hafifletilmesine yardımcı olacağını ifade etmiştir. Ruhani toplantıda ayrıca başta komşu ülkeleri olmak üzere dünya ile ilişkilerinin geliştirilmesini vurgulamış ve İran ile diğer ülkeler arasında dostluk bağları için yeni bir fırsat doğduğunu söylemiştir (Iran's President-elect Promises 'More Transparency' in Nuclear Program, 2013). Ahmedinejad'a kıyasla krizin çözümü konusunda Ruhani'nin iyimser yaklaşımı sadece İran'da değil uluslararası alanda da ses getirmiş ve beklentileri arttırmıştır. Nitekim beklentiler boşa çıkmamış P5+1 ülkeleri ile İran nükleer krizin çözümüne yönelik uzlaşma arayışına girmişlerdir.

İran, yapılan müzakerelere, imzalanan anlaşmalara rağmen nükleer faaliyetlerine devam etmekten vazgeçmemiş ve nihayetinde de İran nükleer dosyası 2006 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine taşınmasına karar verilmiştir. Bu kararın ardından İran'a ilk etapta nükleer faaliyetleri konusunda bir havuç/öneri paketi sunulmuş fakat İran bu pakete istenilen sürede cevap vermemiştir. Bunun üzerine de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi de uyarı niteliğinde 2006 yılında bir yaptırım kararı almıştır. İran, bu yaptırım kararına da riayet etmeyince Konsey 2010 yılına kadar İran'a belirli aralıklarla yaptırım kararları almıştır. Fakat Ahmedinejad yönetimindeki İran bu yaptırım kararlarının hiçbirine uymayarak nükleer faaliyetlerine devam etmiş. Nükleer krizin çözümü konusunda 2013 yılına kadar anlaşma masasına oturmayan İran, 2013 yılında Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle bu karardan vazgeçmiştir. Ruhani'nin krizin çözümü için yapıcı konuşmalarda bulunması P5+1 ülkeleri ile İran nükleer krizin çözümüne yönelik uzlaşma arayışına girmesine sebep olmuştur. Bir sonraki bölümde krizin çözümüne yönelik müzakerelere başlayan P5+1 ülkeleri ile İran arasında görüşmeler sonunda imzalanan *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşması, şartları ve anlaşmanın

öneminden bahsedilecektir. Ardından İran'ın nükleer faaliyetlerinin belli bir süreliğine durdurulmasına karar verilen anlaşmadan 2018 yılında çekilen Donald Trump'ın, bu anlaşmadan neden çekildiği, çekilme kararının nükleer programa etkisi, İran'ın bu çekilme kararına gösterdiği tepki ve sonrasında izlediği politika ayrıntılı bir şekilde açıklanarak tezin temel sorununa cevap aranmaya çalışılacaktır.

4.3. P5+1 Müzakereleri ve ABD'nin Müzakerelerden Çekilmesi

Göreve geldikten sonra ilk önceliği ülkesine uygulanan yaptırımları azaltılması olan Ruhani, bunun için nükleer krizin çözümünde Batı ile uyum içinde çalışmaya hazır olduklarını dile getirmiştir. Ruhani'nin yapıcı söylemleri P5+1 ülkelerini umutlandırmış ve yeniden çözüm arayışına götürmüştür. Olumlu atmosfer içerisinde İran ve P5+1 ülkelerinin temsilcileri 2013 yılının Ekim ve Kasım aylarından Cenevre'de yeniden müzakerelere başlamışlardır. Bu bölümde öncelikle İran ve P5+1 ülkeleri arasında uzun yıllar süren müzakereler sonucunda imzalanan *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşmasından, şartlarından ve anlaşmanın öneminden bahsedilecektir. Ardından İran'ın nükleer faaliyetlerinin belli bir süreliğine durdurulmasına karar verilen anlaşmadan 2018 yılında çekilen Donald Trump'ın, bu anlaşmadan neden çekildiği, çekilme kararının nükleer programa etkisi, İran'ın bu çekilme kararına gösterdiği tepki ve sonrasında izlediği politika ayrıntılı bir şekilde açıklanarak tezin temel sorununa cevap aranmaya çalışılacaktır.

Müzakereler sonucunda 24 Kasım 2013'te İran ile P5+1 ülkeleri İran'ın nükleer programı konusunda geçici anlaşma olan *Müşterek Eylem Planı (MEP)* adı verilen bir anlaşmaya varmışlardır. İki aşamalı olan anlaşmanın ilk aşamasında İran'a uygulanan yaptırım kararlarında ABD, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletlerin gönüllü olarak tedbirler üstlenmesi öngörülürken ikinci aşamasında İran'a yönelik yaptırımların kaldırıldığı uzun dönemli bir anlaşma üzerinde uzlaşmaya varılması karar verilmiştir. 14 Temmuz 2015 tarihinde ise nihai anlaşma olan *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* üzerinde anlaşmaya varılmıştır (Joint Plan of Action, 2013). *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)*, İran'ın nükleer faaliyetlerini UAEA'nın denetimine izin vermesi ve belirli bir süre sınırlandırılması karşılığında İran'ın nükleer haklarını uluslararası toplumun tanınmasına fırsat veren bir anlaşma olarak geçmektedir. Bu

anlaşmayla İran'ın nükleer faaliyetlerine sıkı bir denetim getirilerek İran'ın nükleer silah elde etmesinin on yıl boyunca önüne geçilmiş karşılığında da nükleer programı nedeniyle İran'a uygulanan yaptırımların kaldırılması öngörülmüştür (Gül & Karapınar, 2020: 287). Taraflar arasında imzalanan anlaşma 20 Temmuz 2015'te Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 2231 sayılı kararı ile kabul edilmiştir (Joint Comprehensive Plan of Action (JPOA) at Glance, 2015). 18 Ekim 2015 tarihinde yürürlüğe giren anlaşma ile ABD ve Avrupa Birliği, İran'ın nükleer programına karşı uygulanan ekonomik ve finansal yaptırımları kaldırmak için harekete geçmişlerdir (Information Note on EU sanctions to be lifted under the Joint Comprehensive Plan of Action (JPOA), 2016: 9). İran da 2013 yılında Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle krizin çözümünde yeni bir boyuta geçilmiştir. Ruhani'nin krizin çözümüne yönelik iyimser yaklaşımının ardından İran ile P5+1 ülkelere yeniden müzakerelere başlamış ve 2015 yılında *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Taraflar arasında uzun yıllar süren müzakereler sonunda gerçekleşen bu anlaşma İran nükleer krizi için büyük bir önem taşımaktadır.

İran'ın nükleer faaliyetleri anlaşmadan sonra UAEA'nın denetimlerine tabi tutulmuş ve denetimler sonucu UAEA, İran'ın anlaşma yükümlülüklerini yerine getirdiğine dair raporu sunmuştur. Raporla birlikte ABD, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler, uranyum zenginleştirerek nükleer silah elde etmesinden endişe duyulan İran'a karşı yaptırımların kaldırılacağını duyurmuşlardır (Aljazeera, 2016). Bu kararın ardından İran'ın finansal kurumları ile bankaları tekrar faaliyete açılmış, doğal gaz, petrol, nakliye, gemi yapımı ve ulaştırma sektörlerine karşı uygulanan yasaklar kaldırılmıştır. Ayrıca, altın, diğer değerli metaller, banknotlar, madenlerin tedariki, satışı, ihracatına izin verilmiştir (Information Note on EU sanctions to be lifted under the Joint Comprehensive Plan of Action (JPOA), 2016: 9-11). Nükleer faaliyetleri belirli bir süre durdurulan İran'a anlaşma karşılığında ülkeye uygulanan yaptırımların kaldırılmasına karar verilmiştir. Yaptırımlar karşısında ekonomik açıdan oldukça zor bir duruma düşen İran, anlaşmayla birlikte bozulan ekonomisini düzeltme fırsatını elde etmiştir.

İran, *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)*, anlaşmasında nükleer faaliyetlerinin sınırlandırılması konularında tavize yer vermesinin amaçlarından biri

yaptırımlardan dolayı çöken ekonomisini yeniden ayağa kaldırmak ve bölgede önemli bir güç konumuna gelmektir (Kanapiyonava, 2017: 558). Ancak 8 Kasım 2016'da ABD'de Obama'nın yerine Donald Trump'ın başkan seçilmesiyle anlaşmanın geleceği tartışılmaya başlanmıştır. Trump gerek Seçim kampanyasında gerek Yahudi lobisi AIPAC'ta bir konuşma yapan Trump, Başkanlık görevine seçilmesi halinde felaket olarak nitelendirdiği İran ile yapılan nükleer anlaşmayı feshedeceğini duyurarak anlaşmanın aleyhine bir politika izleyeceğini ortaya koymuştur (BBC Türkçe, 2016). Trump, göreve geldikten sonra *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşması yavaş yavaş çıkmaza girmeye başlamıştır. Trump, 13 Ekim 2017'de İran'ın nükleer anlaşmaya uymadığını belirtmiş ve İran'ın nükleer programını teyit etmeme kararı aldığını açıklayarak anlaşma karşıtı söylemlerini bir adım daha ileri taşımıştır (BBC News, 2017). İran Dini Lideri Ruhani ise bunun üzerine Trump'ı asılsız ithamlarda bulunmakla suçlamış ve anlaşmaya yönelik taahhütleri yerine getirmeye devam edeceklerini açıklamıştır. Ruhani ayrıca, çok taraflı imzalanan anlaşmanın bir ülkenin kararı ile iptal edilemeyeceğini de vurgulamıştır (Sputnik, 2017). Trump'ın *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşmasında izlediği adıma sadece İran'dan değil Avrupa Birliği olmak üzere Rusya ve Çin'den de tepkilerin geldiği görülmüştür.

Trump, İran'ın terörün desteklenmesinde dünya lideri konumunda olduğunu, henüz *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşmasından çekilmediklerini ancak istediği değişiklikler yapılmadıkları takdirde anlaşmadan çekileceklerini 12 Ocak 2018'de yaptığı yazılı açıklamada belirtmiştir (White House.gov, 2018). Trump, anlaşmanın üzerinden 10 yıl geçtikten sonra İran'ın yeniden nükleer çalışmalara dönmesini imkan veren hükümlerin kaldırılmasını istemektedir (BBC News, 2017). Diğer taraf devletlerinin bu duruma yanaşmaması ve anlaşmanın İran'ın bölgedeki hamlelerini kısıtlamaması, ülkenin füze denemelerine engel olmaması nedeniyle 8 Mayıs 2018 tarihinde Trump, ABD'nin *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşmasından çekildiğini açıklamış ve anlaşma doğrultusunda kaldırılan yaptırımların yeniden uygulanmaya başlayacağını duyurmuştur (WhiteHouse.gov, 2018). Bu bağlamda iki aşamalı yaptırım kararı alınmıştır. İlk aşamasında İran'a yönelik döviz sektörü, metal, değerli madenlerle ticaret yapmasının yasaklanması, otomotiv sektörü gibi alanlarda eski yaptırımların tekrar uygulanması öngörülmüştür.

İkinci aşamada ise gemicilik, petrol ve enerji alanlarında yaptırımların uygulanmasına karar verilmiştir (Hürriyet.com, 2018). İran ise Trump'ın anlaşmadan çekilme kararını hukuka aykırı olduğunu ve uluslararası anlaşmaları yıktığını açıklamıştır (BBC News, 2018).

ABD yönetimi, 2019 yılının Nisan ayında İran Devrim Muhafızlarını terör örgütü olarak tanımlamıştır. Bu kararın hemen ardından İran da ABD Merkez Kuvvetlerini (CENTCOM) terör örgütü listesine aldıklarını açıklamıştır (Aktan, 2019). Artan gerilim neticesinde İran Cumhurbaşkanı Ruhani, ABD'nin *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşmasından çekilme yıldönümünde yaptığı konuşmada, İran'ın da anlaşmadan kısmen çekildiğini duyurmuştur (Hürriyet.com, 2019). Önce ABD'nin anlaşmadan çekilmesi ardından da İran'ın kısmen de olsa anlaşmadan çekilmesi taraflar arasındaki gerilimin artarak devam edeceğini, eğer tarafların kendilerini güvende hissedeceği bir çözüm bulunmaz ise artan bu gerilimin uzun vadede bölgesel ve küresel ilişkileri de etkileyeceğini söylemek mümkündür.

4.4. Değerlendirme

Nükleer silahlar, ülkelere siyasi, askeri, diplomasi, ekonomi gibi alanlarda önemli avantajlar sağlamakla birlikte o ülkenin uluslararası arenada etkili bir aktör olma yolunda da büyük bir rol oynamaktadır. Fakat ülkelere sağladığı avantajların yanında dezavantajları da bulunan nükleer silahların hızla yayılması endişe oluşturmuştur. Endişe oluşturan ülkelere biri olan İran, Şah yönetimiyle birlikte başta ABD olmak üzere diğer Batı ülkelerinin desteğiyle bu alanda ciddi ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak 1979 yılında gerçekleşen İslami Devrimi ile İran'ın nükleer programı kesintiye uğramış ve ABD İran'dan desteğini çekerek İran'ın nükleer faaliyetlerine baskılar uygulanmaya başlanmıştır. Bu baskıların üstesinden gelebilmek için İran hükümeti, nükleer alandaki faaliyetlerini gizli bir şekilde yürütmeye başlamıştır. Fakat 2002 yılında İran'ın gizli faaliyetleri gün yüzüne çıkınca ABD ile arasında nükleer kriz ortaya çıkmıştır. İran ile ABD arasındaki nükleer krize ilerleyen zamanlarda UAEA, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, Rusya ve Çin gibi aktörlerin de dahil olduğu görülmüştür. Bu süreçte İran'a nükleer faaliyetlerini durdurması yönünde baskılar artmıştır, Birleşmiş Milletler Güvenlik

Konseyi tarafından birçok alanda uygulanmak üzere yaptırım kararları alınmıştır. Ancak İran, bu süreçte baskılara boyun eğmek yerine nükleer programının arkasında durmaya tercih etmiştir.

Nükleer krizin çözümü için İran ve P5+1 ülkeleri uzun yıllar süren müzakereler sonucunda 14 Temmuz 2015 tarihinde *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla İran'ın nükleer faaliyetlerine sıkı bir denetim getirilerek belli bir süreliğine nükleer programı sınırlandırılmıştır. Bu İran için dezavantaj gibi görünse bu anlaşmayla İran'a uygulanan yaptırımlar kaldırılarak, nükleer hakları ABD dahil olmak üzere uluslararası alanda tanınmıştır. Bu anlaşmayla uygulanan yaptırımlar yüzünde ekonomisi çöken İran toparlanma fırsatı bulmuştur. Fakat bu toparlanma İran için kısa sürmüştür. 2016 yılında Donald Trump'ın ABD Başkanı olmasıyla *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşmasının geleceği tehlikeye girmiştir. 8 Mayıs 2018 tarihinde ise Trump, anlaşmanın İran'ın bölgedeki hamlelerini kısıtlamayacağı, ülkenin füze denemelerine engel olmayacağı ve anlaşma imzalandıktan 10 yıl sonra İran'ın yeniden nükleer faaliyetlerine devam edeceği gerekçeleriyle ABD'nin *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşmasından çekildiğini açıklamıştır. ABD'nin çekilme kararına İran'dan tepki gecikmemiş ve tam 1 yıl sonra İran'da anlaşmadan kısmen de olsa çekildiklerini açıklamıştır. Taraflar arasında yaşanan bu gelişmelerin kısa ve uzun vadede bölgesel ve küresel ilişkileri etkileyeceğini söylemek mümkündür.

Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) anlaşması, İran'ın nükleer faaliyetlerinin kısıtlanması açısından önemli bir anlaşmadır. Fakat anlaşmada İran'ın 10 yıl boyunca uranyum zenginleştirme yapmayacağını içeren maddenin (Joint Comprehensive Plan Of Action, 2015: Madde 3) yer alması ve İran'ın daha 10 yıl dolmadan anlaşmaya yönelik ihlallerde bulunması ise (The Joint Comprehensive Plan Of Action (JCPOA) at a Glance, 2020) anlaşmanın krizin çözümü konusunda kalıcı değil de geçici bir anlaşma olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Bu tez, Demokratik Barış teorisi varsayımları çerçevesinde demokrasi ve nükleer silahlar arasında nasıl bir ilişki olduğunu açıklamayı amaçlamıştır. Demokratik Barış teorisi, demokratik ülkelerin aralarında çıkan anlaşmazlıkları uzlaşma yoluyla çözdüklerini, demokratik olmayan ülkelerin ise anlaşmazlıkları barışçıl yöntemlerle değil de savaş ya da çatışma yoluyla çözdüklerini ileri sürmektedir. Bu teoriye göre özgür ve adil seçimlerin yapıldığı, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı, bireylerin yasalar önünde eşit olduğu, açık ve sorumlu bir hükümet, hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı gibi demokrasinin önemli ilkelerine sahip olan demokratik ülkeler, demokratik olmayan ülkelere göre güvenilirliği daha yüksek ülkelerdir. 1980'li yıllarda Uluslararası İlişkiler literatürüne girmiş olup üzerinde birçok çalışılma yapılan ve tartışılan teorilerden biri olarak kabul edilen Demokratik Barış teorisinin temelleri Alman Filozof Immanuel Kant'ın fikirleriyle atılmıştır. 1795 tarihinde kaleme aldığı "Perpetual Peace" adlı eserinde Kant, ülkelerin iç politikalarının dış politikalarına etkisine dikkat çekmeye çalışmıştır. Ona göre cumhuriyet barışçıl bir sistemdir ve demokratik ülkeler demokratik olmayan ülkelere göre daha barışçıldır. Hem ülkelerarasında hem de ülkelerin iç yapılarında kalıcı barışı sağlamanın bir yolunu bulmak açısından oldukça önemli olan bu çalışmasında Kant, demokratik ülkelerin, barışçıl politikalar izlediğini, halkın rızasının esas olduğunu ve halkın çoğunluğunun savaşa rıza göstermeyeceğinden bu ülkelerde savaş kararı almanın zor olduğunu, demokratik olmayan ülkelere ise savaş kararı almanın daha kolay olduğunu ileri sürmüştür. Demokratik Barış teoriyle ilgili başta Immanuel Kant olmak üzere Jack Levy, Michael Doyle, Rudolph Rummel, Melvin Small, J. David Singer, Bruce Russett gibi birçok düşünür araştırmalarda bulunmuştur. Bu çalışmalardan çıkartılan ortak görüş ise demokrasilerin yapısal ve kurumsal kısıtlamalarından dolayı demokratik ülkelerde savaş en son düşüncedir ve bu ülkeler aralarında çıkan anlaşmazlıkları demokrasinin getirdiği esaslar doğrultusunda barışçıl yöntemlerle çözmektedirler. Demokratik olmayan ülkeler ise aralarında oluşan anlaşmazlıkları tam tersi yöntemlerle çözmeye çalışmaktadır ve bu ülkelerde demokratik ülkelere göre savaş kararı almak daha kolaydır. Demokratik bir ülke ile demokratik olmayan bir ülke

arasında çıkan anlaşmazlıkların ise tarafların birbirlerine karşı duydukları güvensizlikten dolayı farklı müdahaleler ve yaptırımlarla çözüldüğü görülmektedir. Güven, demokratik ülkelerin kendi aralarında barışçıl olmalarında en önemli esaslardan biri olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu ülkeler kendi iç politikalarında olduğu gibi dış politikalarında da demokrasinin yapısal ve kurumsal kısıtlamaları doğrultusunda hareket etmek zorundadır. Dolayısıyla bu ülkeler barışa daha yatkındır.

Tezde vaka olarak seçilen İran da Anayasası, seçim sistemi, halka tanınan temel hak ve özgürlükler gibi demokrasinin temel ilkelerini yönetiminde bulunduran ülkelerden biridir. Fakat Dini Lider ve Cumhurbaşkanı olmak üzere iki başlı yürütme gücüne sahip olan İran'ın yönetim sistemi diğer demokratik yönetim sistemlerinden farklıdır. Ülkede yönetimin başında Dini Lider yer almaktadır ve Liderin, önemli makamlara atama yapma ya da görevden almanın yanında İran'ın Devlet Yürütme Konseyi ile görüşükten sonra genel politikalarını tanımlama, politikalarını denetleme, ulusal referandum için kararname çıkarma, savaş ve barış ilanı ve silahlı kuvvetlerin seferberliğini ilan etme gibi önemli yetkileri bulunmaktadır (İran Anayasası, 1989: Madde 110). Ülkedeki en yüksek yetkiye sahip Dini Lideri, üyeleri halk tarafından seçilen (İran Anayasası, 1989: Madde 107) Uzmanlar Meclisi göreve getirir ve görevden alır (İran Anayasası, 1989: Madde 111). Ancak Uzmanlar Meclisine aday üyeler, öncelikle Dini Lider tarafından atanan din adamları ile Parlamento tarafından seçilen hukukçulardan oluşan Anayasayı Koruyucu Konseyinin onayından geçer daha sonra halka sunulur ve atanır. Meclisin yeterlilikleri de yine Anayasayı Koruyucu Konseyi tarafından denetlenir. Dini Liderden sonra ülkedeki en yüksek yetkiye sahip Cumhurbaşkanı ise 1989 da yapılan Anayasa değişikliğiyle yürütme görevini üstlenmiştir. Fakat Cumhurbaşkanının yürütme ile yetkileri Dini Liderin doğrudan yetkisine bırakılan hususlar dışındadır. Cumhurbaşkanı, Anayasayı uygulamaktan ve Yürütmeye başkanlık etmekten sorumludur (İran Anayasası, 1989: Madde 113). Halk, Cumhurbaşkanını, demokrasinin önemli ilkelerinden özgür ve adil seçimler yoluyla seçebilmektedir. Seçimler dört yılda bir yapılmakta ve Cumhurbaşkanı birbirini izleyen ikinci dönem için yalnızca bir kez seçilebilmektedir (İran Anayasası, 1989: Madde 114).

Cumhurbaşkanının seçimi ve yetkileri parlamenter hükümet sistemlerindeki ile benzerlik gösterse de Dini Lider'in sistemdeki konumu itibariyle İran yönetim sistemi demokratik sistemlerden ayrılmaktadır. Halk, Cumhurbaşkanının yanında İran İslam Parlamentosu temsilcilerini, konsey üyelerini ve benzer heyetlerin üyelerini de seçme hakkına da sahiptir. Ancak halk tarafından seçilen mecliste alınan kararları İran inanç esaslarına ve Anayasaya uygun olup olmadığı Anayasayı Koruyucu Konseyi tarafından denetlenmektedir. Bu durum da yine İran'ın seçim ve atama ile görev yapan kurumların birbirini denetlediği karma bir yönetim sistemine sahip olduğunu ve demokrasinin ilkeleriyle çeliştiğini göstermektedir.

Ülkede çift başlı yönetimin olması, kurumlar arasında tezatlıkların yaşanması ve anayasada demokrasinin esaslarına ters düşen ayrıntıların yer alması toplumu ve ülke idaresini olumsuz etkilenmesine ve İran hükümetine karşı bir güvensizlik oluşmasına neden olmaktadır. İran hükümetine karşı duyulan güvensizlik ülkeye birçok alanda zarar vermektedir. İran'ın zarar gördüğü alanlardan biri de nükleer programıdır.

İran nükleer programı ve buna bağlı olarak gelişen nükleer kriz hali uluslararası alanda en karmaşık sorunlardan biridir. Bu programın temelleri ise Şah döneminde atılmıştır. 1953 yılında ABD Başkanı Eisenhower, Sovyetler Birliğine karşı müttefiki olarak gördüğü İran'a nükleer çalışmalara başlaması yönünde tavsiyelerde bulunmuş ve bu tavsiyelerin yerine getirilmesi içinde desteğini sürdürmüştür. İran, bu çalışmaları barışçıl amaçlı yürütmesi koşuluyla Fransa, Almanya gibi ülkelerden de destek görmüştür (Mahmood, 2020: 76). 1979 İslami Devrimine kadar bu ülkelerin destekleriyle nükleer alanda önemli çalışmalarda bulunmuştur. Fakat devrim ile birlikte İran'ın nükleer alandaki çalışmalarının boyutu değişmiş ve bunun yanında müttefik olan ülkeler ile ilişkileri bozulmuştur. 1979 İran İslam Devrimi, "Ne Doğu Ne Batı" sloganı İran da yeni bir İslam Cumhuriyeti hükümetinin kurulmasına ortam hazırlamıştır. "Ne Doğu Ne Batı" sloganı aynı zamanda İran'ın dış politika sloganı da olmuştur (Therme, 2019: 1). Yeni kurulan İran İslam Cumhuriyeti hükümeti, ABD'nin uluslararasıdaki düzenine karşı olduğunu ilan etmiştir. İran hükümetinin yapmış olduğu açıklamaları, devrimin

hemen ardından yaşanan rehineler krizi ABD ile arasında gerginliklerin yaşanmasına sebep olmuştur.

2002 yılında İran Ulusal Direniş Konseyi üyelerinden Ali Rıza Caferzade, İran'ın Natanz'da uranyum zenginleştirme tesisine ve Arak'ta ağır su reaktörüne sahip olduğuna dair açıklamalarda bulunarak İran'ın iki gizli nükleer projesini açığa çıkarması ile de İran ve ABD arasında uzun yıllar sürecek olan nükleer krizin fitili ateşlenmiştir. ABD, açıklamaların ardından İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşmasını (NPT) ihlal ettiğini açıklarken İran ise ABD'nin suçlamalarını kabul etmeyerek nükleer çalışmalarını anlaşma kuralları çerçevesinde barışçıl yollarla sürdürdüklerini açıklamıştır. İran ile ABD arasındaki nükleer krize kısa bir sonra UAEA, Avrupa Birliği (AB), Birleşmiş Milletler, Rusya, Çin gibi önemli aktörler de dahil olmuştur.

Bu süreçte Avrupa Birliği'nin (AB) bütünleşmesi açısından iki ülke arasındaki krizi fırsata dönüştürmeyi amaçlayan Almanya, Fransa ve İngiltere devreye girmiş ve krize çözüm bulmak amacıyla İran ile müzakerelere başlamışlardır. Müzakereler sonucunda da *Tahran Deklarasyonu* ardından da Deklarasyon çerçevesinde Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşmasının Ek Protokol'ü imzalanarak krizde detant dönemine girilmiştir. Ancak detant dönemi, Deklarasyonun içeriğiyle ilgili anlaşmazlık çıkmasıyla istenilen düzeyde olmamış ve neticesinde de *Tahran Deklarasyonu* sona ermiştir. Bu durum sonucunda İran ile girilen yumuşama döneminin sıkıntıya düşmemesi adına taraflar yeniden müzakerelere başlamış ve Kasım 2004 tarihinde Paris Anlaşmasını imzalamışlardır. İran, anlaşmayı imzalayarak gönüllü olarak askıya aldığı uranyum zenginleştirme faaliyetlerine bir süre daha başlamamayı ve Ek Protokol'ün hükümlerini yerine getirmeyi kabul etmiştir 2005 yılında ise İran nükleer faaliyetlerine ilişkin çalışmalarına yeniden devam etme kararı aldığını açıklamıştır. İran'ın almış olduğu bu kararda 2005 yılındaki seçimler sonucunda Hateminin yerine gelen Ahmedinejad'ın etkisi büyüktür. Uranyum zenginleştirme faaliyetlerine geri dönme düşüncesi Avrupa Birliği ülkelerinin İran'ın nükleer dosyasını Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne taşınmasına sıcak bakmasına neden olmuştur. Yaşanan gelişmelerden sonra İran nükleer dosyası oy çokluğuyla Birleşmiş Milletler Güvenlik

Konseyine taşınmıştır. Fakat İslami Devrimin ardından İran'ın nükleer alanda işbirliği yaptığı Rusya ve Çin, İran'a yönelik yaptırım kararlarına sıcak bakmamıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi de, buna istinaden İran'a doğrudan yaptırım kararı almak yerine ilk adım olarak 2006'da uyarı niteliğinde bir açıklama yapmıştır. Yapılan açıklamada İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlamasından ve UAEA ile işbirliğinin askıya alınmasından endişe duyulduğu belirtilmiş ve İran'dan bu endişeleri gidermek adına nükleer faaliyetlerini durdurmaları istenmiştir. İran hükümeti bu uyarıyı dikkate almayarak nükleer faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Konsey, 2010 yılına kadar İran'a çeşitli öneriler sunmuş ve yaptırım kararları almıştır. Fakat sonuç değişmemiştir. İran'ın nükleer faaliyetlerinden vazgeçmemesinde, nükleer silahların ülkelere sağladığı güç, güvenlik ve caydırıcılık faktörlerinin etkisi olmuştur. İran, nükleer güce sahip olarak bulunduğu bölgede ve uluslararası alanda söz sahibi olmayı, devrimin ardından yeni kurulan yönetim sistemine yönelik baskıları azaltmayı ve nükleer silah gücüne sahip olan komşularına karşı güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. Fakat İran'a yönelik uygulanan yaptırımlar İran'ı ekonomi başta olmak üzere birçok alanda zarara uğratmıştır. 2013 tarihinde yapılan seçimler sonrasında yeni cumhurbaşkanı olan Hasan Ruhani de göreve gelir gelmez dış politikadaki önceliği nükleer kriz, müzakereler ve ülkesine yönelik uygulanan yaptırımlar olmuştur. Ruhani yönetimindeki İran, nükleer programında şeffaflık göstererek ülkesi üzerindeki yaptırımların hafifletilmesine ve ekonomisini düzeltmeye yönelik adımlar atmışlardır. Ruhani'nin iyimser yaklaşımı sadece İran'da değil uluslararası alanda da ses getirmiş ve beklentileri arttırmıştır. Nitekim beklentiler boşa çıkmamış P5+1 ülkeleri ile İran nükleer krizin çözümüne yönelik uzlaşma arayışına girmişlerdir. Krizin çözümüne yönelik gerçekleştirilen müzakereler sonucunda da 2015 yılında *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Taraflar arasında imzalanan bu anlaşmayla İran'ın nükleer faaliyetlerini UAEA'nın denetimlerine tabi tutulmasına ve belli bir süreliğine sınırlandırılmasına, karşılığında ise İran'a uygulanan yaptırımların kaldırılmasına ve nükleer hakları uluslararası alanda tanınmasına karar verilmiştir. Nükleer faaliyetlerinin sınırlandırılması İran açısından dezavantaj gibi görünse de karşılığında yaptırımların kaldırılması kötü giden ekonomisini düzeltmesi bakımından bir fırsat sağlamıştır. Fakat Donald Trump'ın

2016 yılında ABD Başkanı olmasıyla İran elde ettiği kazanımları kaybetmeye başlamış ve anlaşmanın geleceği de tehlikeye girmiştir. Trump, Anlaşmanın İran'ın bölgedeki hamlelerini kısıtlamayacağı, ülkenin füze denemelerine engel olmayacağı ve anlaşma imzalandıktan 10 yıl sonra İran'ın yeniden nükleer faaliyetlerine devam edeceği gerekçeleriyle 8 Mayıs 2018 tarihinde ABD'nin *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* anlaşmasından çekildiğini duyurmuştur. ABD'nin çekilme kararına İran'dan tepki gecikmemiş ve tam 1 yıl sonra İran'da anlaşmadan kısmen de olsa çekildiklerini açıklamıştır. İran ilerleyen zamanlarda ise anlaşmaya yönelik ihlallerde bulunmaya devam etmiştir. Yaşanan gelişmeler taraflar arasında uzun yıllardır süren nükleer sorunun yeni bir dönemin habercisi olmuştur.

Sonuç itibarıyla demokrasi, ülkeleri var eden önemli yapı taşlarından olan halkın, özgür ve adil seçimler yoluyla kendisini yönetecek olan yöneticilerini seçme hakkını sağlayan barışçıl bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Özgür ve adil seçimlerin yanında temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, eşitlik, siyasi çoğunluk, açık ve sorumlu bir hükümet, hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı ilkelerine dayanan demokratik ülkeler de ise sorunlar uzlaşma yöntemleriyle çözülmeye çalışılmaktadır. 1980'li yıllarda Uluslararası İlişkiler literatürüne giren Demokratik Barış teorisi de demokratik ülkelerin demokratik olmayan ülkelere göre daha barışçıl olduklarını, bu ülkelerin aralarında çıkan anlaşmazlıkları savaş ya da çatışma yöntemlerine başvurmadan uzlaşma yöntemleriyle çözdüklerini savunmaktadır. Tarihte çeşitli nedenlerden dolayı ülkeler arasında birçok anlaşmazlık yaşanmaktadır. Nükleer silahlanma yarışı ülkeler arasında yaşanan anlaşmazlıklardan biridir. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında nükleer silahların ülkeler arasında hızla yayılması nükleer savaş tehlikesini arttıracığından dolayı endişe oluşturmuştur. Bu noktada tezde, bu endişelenmede demokrasinin rolü, nükleer silahlar ile demokrasi arasındaki ilişki Demokratik Barış teorisi varsayımları çerçevesinde İran nükleer programı üzerinden açıklanmış ve demokrasinin yapısal ve kurumsal kısıtlamalarının önemsenmediği demokratik olmayan ülkelerin, yıkım gücü oldukça yüksek olan nükleer silahlara sahip oldukları takdirde olası bir savaşta nükleer gücünü kullanarak ciddi tehlikelere yol açabilme ihtimallerinin yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

ABD Süre Verdi 90 Gün İçinde..., (*Hürriyet.com*, 08 Mayıs 2018) 04 Aralık 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abd-sure-verdi-90-gun-icinde-40830328> adresinden alındı.

AB'den İran'a Yeni Yaptırımlar, (*BBC Haber*, 26 Temmuz 2010) 28 Ekim 2020 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/07/100726_eu_iran adresinden alındı.

ABD Başkanı Trump İran Nükleer Anlaşmasından Çekildiklerini Açıkladı., (*BBC NEWS*, 08 Mayıs 2018) 04 Aralık 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44033357> adresinden alındı.

Akay, G. G., & Nalçacı, E. (2019). Savaşın Hizmetinde Bilim: Manhattan Projesi. Madde, *Diyalektik ve Toplum*, 2(3), 208-218.

Akbaş, Z., & Baş, A. (2013). İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları. *History Studies*, 5(2), 21-44.

Aktan S. (2019). ABD ve İran, Askeri Güçlerini Karşılıklı Olarak Terörist Listesine Aldı, 08 Nisan 2019. *Euronews.com* <https://tr.euronews.com/2019/04/08/abd-iran-devrim-muhafizlarini-terror-orgutu-olarak-tanidi> adresinden alındı.

Aliefendioğlu, Y. (1999). Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 16(1), 95–115. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 4(1), 21-47.

Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri; Çatışma, Hegomanya, İşbirliği*. Bursa: MKM Yayıncılık.

Atasoy, D. (2008). *"İran'da Şah Sonrası Nükleer Enerji Politikası"*. (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ve Küreselleşme Yüksek Lisans Programı, İstanbul.

Ateş, D. (2008). Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Orta Yol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 213-235.

Becker, P. & Raveloson, J.-A. A. (2008), *What Is Democracy?, First Edition, Antananarivo.*

Bennett, A.L. & Oliver, J.K. (2015). *Uluslararası Örgütler*, (N. Uslu, Çev.), Ankara: BB101 Yayınları.

Berger, P. L. (1999). *Günümüz Dünyasında Demokrasi*, (C. Akyan, Çev.), *Sosyal ve Siyasal Teori-Seçme Yazılar*, A. Yayla, (Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Birsel, H. (2012). Başlangıçtan Günümüze NATO Sorunsalı “Madalyonun İki Yüzü”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012(25), 109-124.

Bir Bakışta Balistik Karşıtı Füze (ABM) Antlaşması, (*Arms Control Association*). 28 Aralık 2019 tarihinde <http://www.armscontrol.org/factsheets/abmtreaty.asp> adresinden alındı.

Bir Bakışta Yeni Başlatma. 29 Aralık 2019 tarihinde <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/02/156037.htm> adresinden alındı.

Blum, J.M. (1991). *Years of Discord, American Politics and Society, 1961-1974*, New York: Norton Company.

Bowen, W. Q. & Brewer, J. (2011). Iran's nuclear challenge: nine years and counting. *International Affairs*, 87(4), 923-943.

Bozkurt, İ. (2017) Soğuk Savaş Döneminde Amerika Birleşik Devletleri Türkiye İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası: Küba Bunalımı, *Asos Journal*, 5(57), 221-239.

Brodie, B. (1989). The atomic bomb and American society. In P. Bobbitt, L. Freedman and G. Treverton (Eds.) *U.S. Nuclear Strategy*, New York: New York University Press.

Brooks, L. F. The Strategic Arms Reduction Treaty:Reducing The Risk of War. *NATO Review* No:5, (October 1991), 25 Temmuz 2019 tarihinde <http://www.nato.int/docu/review/1991/9105-2.htm> adresinden alındı.

Büyükbaş, H. & Atıcı, N. (2015). Liberal Demokratik Barış Kuramı: Eleştirel Bir Değerlendirme, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(40) , 1-19 .

Cankara, Y. (2005). *Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Cederman, L. E. (2001). Back to Kant: Reinterpreting the Democratic Peace as a Macrohistorical Learning Process. *American Political Science Review*, 95(1), 15-31.

Ceylan, F. (2019). Silahsızlanma ve Silahların Kontrolü Sürecinde INF Sorunsalı", *Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi, Dış Politika & Güvenlik*, 13, 2-9.

Cordesman, A. H. (2000). Iran and Nuclear Weapon Weapons-Background Paper for the Senate Foreign Relations Committee” . *Centerfor Strategic and International Studies (CSIS) report*.

Curtis, G. E. & Hooglund, E. (2008). *Iran: A Country Study*, Washington: Library of Congress Press.

Dahl, R. A. (2017). *Demokrasi Üzerine*, (Çev. Betül Kadioğlu). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Dayday, N. (2009). Nükleer Teknoloji ve Uluslararası İlişkiler, *Tasam*, https://tasam.org/Files/Icerik/File/nukleer_teknoloji_ve_uluslararası_iliskiler_9eeb0605_094a-46d6-b57c-a4a6159079bb.pdf adresinden alındı.

Demirci, A. (2014). Literatür Taraması. İçinde Coğrafya Araştırma Yöntemleri, Y. A. & İ. K. (Ed.) Balıkesir: *Coğrafyacılar Derneği*.

Denk, E. (2011). Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar, *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, 66 (3), 93-136.

Derdiman, R. C. (2006). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Türk Anayasa Düzeni*, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Dilek, K. (2011). Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında İran'ın Orta Asya Politikaları, *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Araştırma Raporu*, Ankara.

Doğan N. (2004). Yeni Dünya Düzeni Bağlamında Uluslararası Sistem, Nato'nun Rolü ve Türkiye'nin Stratejik Konumu, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 25-41.

Doğanalp, T. (2016). Uluslararası Hukukta Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanmaya Yönelik Girişimler, *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 15-28.

Doyle, M. W. (1983). Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs Part 2, *Philosophy and Public Affairs*, 12(3), 205–235.

Dünyanın Nükleer Tarihi. (NTV Haber, 13 Nisan 2010). 15 Aralık 2020 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/dunyanin-nukleer-tarihi,jSqPUp-mV02ncv3TwChkRg/MgU0RPBHQkCGCu2yT5vA6A> adresinden alındı.

Ejder, Y. (1996). *Hukuk Sözlüğü*, Ankara: Yetkin Yayınları.

Ekmekçi, F. (2011). Demokratik Barış Teorisi: Bir Değerlendirme, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 7/26, 107-124.

Ekren, A. (2017). 1979-1995 İnan-ABD İlişkileri, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 146-155.

El-Khawas, M. (2011). Obama's Engagement Strategy with Iran: Limited Results, *Mediterranean Quarterly*, 22(1), 93-113.

Erdbrink, T. (2009). Ahmedinejat Vows Dramatic Expansion of Iran's Nuclear Program, (*The Washington Post*, 30 November 2009) <https://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2009/11/29/AR2009112900992.html> adresinden alındı.

Ergül, M. P. I. (2011). *"İnan ve ABD/İsrail Güç Mücadelesi: İnan'ın Nükleer Silah Elde Etme Çabaları ve Muhtemel Senaryolar"*, (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.

European Commission, *European Union Restrictive measures (sanctions) in force*. 03 Aralık 2020 tarihinde https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/international-relations/restrictive-measures-sanctions_en adresinden alındı.

Farhi, F. (2001), To Have or Not To Have ? Iran's Domestic Debate On Nuclear Options, *Iran's Nuclear Weapons Options: Issue and Analysis*, Washington: The Nixon Center.

Fathi N. (2005). ,Wipe Israel 'Off the Map' Iranian Says' ', (*The New York Times*, 27 Ekim 2005). 25 Kasım 2020 tarihinde <https://www.nytimes.com/2005/10/27/world/africa/wipe-israel-off-the-map-iranian-says.html> adresinden alındı.

Fisher, D. (1997). *History of the International Atomic Energy Agency, The First Forty Years*, Austria: Printed by the IAEA in Austria.

Grossman, R. (Sonbahar 2007) Silahların Yayılması ve Kalkınma – Bağlantılar Açığa Çıkıyor, *NATO Review*, , (Erişim tarihi: 01.01.2020). <http://www.nato.int/docu/review/2007/issue3/turkish/art3.html> adresinden alındı.

Gül, M. & Karapınar, E. (2019). İran Dış Politikasında Nükleer Program, Nükleer Kriz ve Nükleer Müzakereler. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, 76, 75-92.

Gül, M. & Karapınar, E . (2020). İran Nükleer Krizi Ve Zorlayıcı Diplomasi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* , 11(26), 279-290.

Gündoğan, Ü. (2011). 1979 İran İslam Devriminin Ortadoğu Dengelerine Etkisi. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 3(30), 67-73.

Güneş, K. K. (1988). Doğu-Batı İlişkileri ve Nükleer Güç (1945-1985). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 43(01), 319-326.

Hobsbawm, E. (2007). *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm*, İstanbul: Agora Yayınevi.

Hudge, C. C. & Nolan, C. J. (2007). *U.S Presidents Foreign Policy From 1789 To the Present*, California: ABC-Clio.

Huntington, S. P. (1993). *Üçüncü Dalga, Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, (E. Özbudun, çev.) Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.

Hussein, H. O. (2020). "*Gorbachev's Domestic Reforms and Foreign Policy: The Democratic Peace Theory and Gorbachev's New Thinking*", (Yüksek Lisans Tezi) Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bilim Dalı, Ankara.

International Atomic Energy Agency, 05 Ocak 2020 tarihinde <https://www.iaea.org/about/overview/history> adresinden alındı.

International Atomic Energy Agency, (2004). *Communication dated 26 November 2004 received from the permanent representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004. INFCIRC/637*, 25 Kasım 2020 tarihinde <https://www.iaea.org/resources/legal/treaties>. adresinden alındı.

Iran's President-elect Promises 'More Transparency' in Nuclear Program', (*Radio Free Europe Radio Liberty, 17 Haziran 2013*). 03 Aralık 2020 tarihinde <https://www.rferl.org/a/iran-rohani-nuclear-program-transparency/25019601.html> adresinden alındı.

Iran Says It Joins 'Countries with Nuclear Technology, (*CNN, 12 Nisan 2006*). <http://edition.cnn.com/2006/WORLD/meast/04/11/iran.nuclear/> adresinden alındı.

Iran Nuclear Deal: Trump 'Will not Sign Off Agreement, (*BBC News, 13 Ekim 2017*). 04 Aralık 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-41605412> adresinden alındı.

İran'ın Nükleer Programının Tarihçesi. (*TRT Haber, 03 Nisan 2015*). 18 Nisan 2020 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranin-nukleer-programinin-tarihcesi-176648.html> adresinden alındı.

İran İslam Cumhuriyeti, (1979), *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, 04 Ekim 2019 tarihinde <http://en.parliran.ir/eng/en/Constitution> adresinden alındı.

İran'da Cumhurbaşkanı Seçimini Ruhani Kazandı (*BBC NEWS, 16 Haziran 2013*). 03 Aralık 2020 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130615_iran_secim adresinden alındı.

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, ABD Başkanı Donald Trump'ın İran'la İlgili Açıklamalarına Yanıt Verdi.' (*Sputnik News, 13 Ekim 2017*). <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201710131030587783-ruhani-trumpin-sozleri-irana-lanet-okumaktir/> adresinden alındı.

İran Nükleer Anlaşmayı Kısmen Askıya Aldı. (*Hürriyet.com 15 Mayıs 2019*)
04 Aralık 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-iran-nukleer-anlasmayi-kismen-askiya-aldi-41214161> adresinden alındı.

İran Nükleer Programı ABD ve AB, İran'a Yaptırımlar Kaldırıldı, (*Aljazeera*.
17 Ocak 2016). 04 Aralık 2020 tarihinde <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-ve-ab-irana-yaptirimlari-kaldirdi> adresinden alındı.

İşbilen E., (2009), *Nükleer Satranç*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.

İzmir, B. (2017). İki Müttefik, Bir Kriz: Türk-Amerikan İlişkilerinde Jüpiter Füzeleri Krizi. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 177-192.

Jane, M. (2017). İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 264-314.

Joint Plan of Action. (2013). Cenevre, 24 Kasım 2013, 04 Aralık 2020 tarihinde <https://www.armscontrol.org/Implementation-of-the-Joint-Plan-of-Action-At-A-Glance> adresinden alındı.

Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) at Glance, (2015). Vienna, 14 Temmuz 2015, 04 Aralık 2020 tarihinde <https://www.armscontrol.org/factsheets/JCPOA-at-a-glance> adresinden alındı.

Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), (2016). *Information Note on EU Sanctions to be Lifted under the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA)*. 04 Aralık 2020 tarihinde http://www.eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/iran_implementation/information_note_eu_sanctions_jcpoa_en.pdf adresinden alındı.

Kakışım, C. (2017). Liberalizm Çağında Barış Çalışmaları ve Demokratik Barış Vizyonu: Teorik Bir İnceleme, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(50), 27-44.

Kanapiyanova, Z. (2017). İran'ın "Ortak Kapsamlı Eylem Planı" Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar. *Ege Akademik Bakis*, 17(4), 553-564.

Kant, I. (1983). *Perpetual Peace and Other Essays*, Indiana: Hackett Publishing Company.

Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.

Kaya, İ. S. (2012). Nükleer Enerji Dünyasında Çevre ve İnsan, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(24), 71-90.

Keskin, M. H. (2013). Nükleer Krizde AB'nin İran Politikaları: Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 9(34), 87-118.

Kılınç, A. (2008). İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 907-948.

Kıbaroğlu, M. (2006). İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu: Şah'a Destek, Mollalara Yasak, *Akademik Ortadoğu*, 1(1), 76-110.

Kıbaroğlu, M. (2013). İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 5(9), 1-8.

Kongar, E. (1997), *Demokrasi ve Laiklik*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Konukçu, Y. (2018). İran'ın Bölgesel Güvenlik Stratejisi: Bir Güç Döngüsünün Değerlendirilmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(3), 74-91.

Kozan, M. (2002). *"Türkiye'nin Merkezîyetçi Yapısının Siyasal Demokrasi Üzerindeki Olumsuz Etkileri"*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.

Köse, T. (2008). *İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları*. Ankara: SETAV.

Köysüren, S. (2008). *"Nükleer Silahların Ortadoğu Barış Sürecine Etkisi"*, (Yüksek Lisans Tezi) Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Programı.

Kutchesfahani, S. (2006). *Iran's nuclear challenge and European diplomacy*. Brussels: European Policy Centre.

https://www.files.ethz.ch/isn/17041/EPC_Issue_Paper_46.pdf adresinden alındı.

Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), (1966). *Nükleer Planlama Grubu (NPG)*. 04 Mart 2019 tarihinde

http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50069.htm?selectedLocale=en adresinden alındı.

Lane, C. (2010). Obama's year one: medius. *World Affairs*, 172(3), 19-25.

Levy, J. S. (1988). Domestic politics and war. *The Journal of Interdisciplinary History*, 18(4), 653-673.

Lijphart, A. (1999). *Patterns of Democracy (Government Forms and Performance in ThirtySix Countries)*, Second Edition, Yale University Press/ New Haven and London.

Lipson, L. (1999). *Demokrasinin Felsefesi*, (Çev. Mustafa Erdoğan). *Sosyal ve Siyasal Teori-Seçme Yazılar*, A. Y. (ed.) Ankara: Siyasal Kitabevi.

Mahmood, R. M. N. (2020). "*İran İslam Devrimi Sonrası Nükleer Krizin İran-ABD İlişkilerine Etkisi*", (Yüksek Lisans Tezi) Kocaeli.T.C. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı,

Mansfield, E. D., & Snyder, J. (1995). Democratization and war. *Foreign Affairs*, 79-97.

Maoz, Z. & Abdülali N. (1989). Regime Types and International Conflict, 1816- 1976, *The Journal of Conflict Resolution*, 33(1), 3-35.

NATO, (1949). *Founding Treaty of the NATO*, 07 Ocak 2020 tarihinde https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_67656.htm adresinden alındı.

Obama's Speech in Cairo, (*The New York Times*, June 4, 2009). 01 Aralık 2020 tarihinde <https://www.theguardian.com/world/2009/apr/14/obama-iran-nuclear-talks-uranium-precondition> adresinden alındı.

Oğuz, Ş. (2014). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde NATO'nun Nükleer Silah Politikasının Uluslararası Güvenliğe Etkileri Ve Türkiye. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Orta Doğu'da Güncel Güvenlik Sorunları, (2012). *Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik Stratejik Araştırmalar Merkezi (BÜSAM)* 13 Temmuz 2019 tarihinde <http://content.bahcesehir.edu.tr/public/files/14.pdf> adresinden alındı.

Okyar, O. (2014). *İran ve Demokrasi*. İstanbul: Ötüken.

Oneal, J. R. & Russett B. (1999), The Kantian Peace: The Pacific Benefits of Democracy, Interdependence, and International Organizations, 1885-1992, *World Politics. A Quarterly Journal of International Relations*, 52 (1), 1-37.

Oneal, J. R. & Russett, B. & Berbaum, M. (2003). Causes of Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations, 1885-1992, *International Studies Quarterly*, 47(3), 1-51.

Özdemir, H. (2007). Demokratik Barış Teorisi, *Uluslararası İlişkiler. Giriş, Kavram ve Teoriler*, H. Ç. (Ed.) Ankara: Platin Yayınları.

Özgür, S. (2006). *Geleceğe Yönelen Tehdit? Kitle İmha Silahları*, İstanbul: IQ Kültür.

Özkan, G. (2007). ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44(509), 234-245.

Özkeçeci-Taner, B. (2019). Demokratik Barış, *Güvenlik Yazıları Serisi*, 7, 1-6.

Park, J. (2013). Forward to the future? The democratic peace after the Cold War. *Conflict Management and Peace Science*, 30(2), 178-194.

Poorbagher, G. (2007). İran'da 1979 Devrimi'nden Sonra Egemenlik ve Siyasal İktidar. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Ankara.

Popper, Karl R. (1999), Açık Toplum ve Düşmanlarına Yeniden Bakış. (Çev: İhsan Duran Dağı), *Sosyal ve Siyasal Teori-Seçme Yazılar*, A.Y. (Ed.) Ankara: Siyasal Kitabevi.

President Donald J. Trump is Ending United States Participation in an Unacceptable Iran Deal, (*WhiteHouse.gov. 8 Mayıs 2018*) 04 Aralık 2020 tarihinde

<https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/president-donald-j-trump-ending-united-states-participation-unacceptable-iran-deal/> adresinden alındı.

Reshetnikova, V. (2008). 1969'lardan Bu Yana Nükleer Silahsızlanma Alanında Yaşanan Gelişmeler. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Roser, M. (2019) Democracy, *Our World In Data*. 05 Aralık 2020 tarihinde <https://ourworldindata.org/democracy#world-maps-of-political-regimes-over-200-years> adresinden alındı.

Rummel, R. J. (1999). Democracies don't fight democracies. *Peace Magazine*, 10.

Rummel, R. J. (2005). *Never Again: Ending War, Democide, & Famine Through Democratic Freedom*. Llumina Press.

Rummel, R. J. (1983). Libertarianism and International Violence. *Journal of Conflict resolution*, 27(1), 27-71.

Russett, B. (1993). *Grasping the Democratic Peace Principles for a Post-Cold War World*, New Jersey: Princeton, Princeton University Press.

Russett, B. & Layne, C. & Spiro, D. E. & Doyle, M. W. (1995). The Democratic Peace. *International Security*, 19(4), 164-184.

Rosand, E. (2004). The Security Council as 'Global Legislator': Ultra Vires or Ultra Innovative. *Fordham International Law Journal*, 28(3), 542-590.

Sancak, K. (2013). Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(6), 123-134.

Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev. Tunçer Karamustafaoğlu & Mehmet Turhan) Ankara: Yetkin Yayınları.

Schenk, L. M. & Youmans, R. A. (2012). "From START to Finish: A Historical Review of Nuclear Arms Control Treaties and Starting Over With The New START." *Cardoza Journal of International & Comparative Law* Vol.20, Issue 2, (Winter 2012), 339-435.

Schmidt, A. G. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, (Çev. M. Emin Köktaş). Ankara: Vadi Yayınları.

Schmitter, P. & Karl, T. L., (1991), “What Democracy Is . . . and Is Not”, *Journal of Democracy*, 2(3), 75–88.

Selcen, N. & Akgül, P. (2015). Barış Çalışmaları: Başlangıçtan Günümüze Değişimi, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 3(1), 85-106.

Sever, A. (1997) Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi Ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52(01), 647-660.

Sinkaya, B. (2011), İran İslam Cumhuriyeti’nde Siyasal Yapı ve Yönetim. T. Y. & M. Ş. (Ed), *Ortadoğu Siyasetinde İran*, Ankara: Barış Kitabevi.

Small, M. & Singer, J. D. (1976). The War Proneness of Democratic Regimes. *Jerusalem Journal of International Relations*, 4(1), 50-69.

Statement by the President on the Iran Nuclear Deal, (*White House.gov*, 12 Ocak 2018). 04 Aralık 2020 tarihinde <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-iran-nuclear-deal/> adresinden alındı.

Statement by the Iranian Government and Visiting EU Foreign Ministers. (21 Ekim 2003). 23.11.2020 tarihinde https://www.bits.de/public/documents/iran/Tehran_EU_Iran_Agreement03.pdf adresinden alındı.

Tabari, K. & Özkan, İ. (2014). Devrim Sonrası İran’da Hukuk Devleti Ve Reform Politikaları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72(1), 917-933.

Tarzi, S. (2007). Democratic Peace, Illiberal Democracy, And Conflict Behavior. *International Journal on World Peace*, 24(4), 35-60.

Tekin, B. (2013). Radyoaktiviteden Atom Bombasına, *ODTÜ Bilim ve Teknik Dergisi*, 49(549). 38-44.

Telatar, G. (2012). Barack Obama Yönetiminin İran’ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası. *Akademik Ortadoğu*, 7(1), 53-78.

Therme, C. (2019). Iran's "Neither East Nor West" Slogan Today. *International Institute for Strategic Studies (IISS)*, 8. 05 Ocak 2020 tarihinde https://www.ispionline.it/sites/default/files/pubblicazioni/commentary_therme_08.02.2018.pdf adresinden alındı.

Topak, S. (2013). Uluslararası Sistemde Nükleer Güç Dengesi: İran'ın Nükleer Programı ve Son Dönem Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye'nin Rolü. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(5), 693-717.

Touraine, A. (1992). *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev. H.Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Trump: Başkan Seçilirse İlk İş İran Anlaşmasını Feshedeceğim, (*BBC Türkçe*, 22 Mart 2016). 04 Aralık 2020 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160321_trump_iran adresinden alındı.

Turan, K. (2008). İran Nükleer Krizinde Bıçak Sırtında Siyaset. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 4(07), 39-53.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), (1945). *Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (1970)*, 17 Haziran 2020 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc062/kanuntbmmc062/kanuntbmmc06202225.pdf adresinden alındı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), (1945), *Birleşmiş Milletler Antlaşması*. 01/01/2020 tarihinde <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf> adresinden alındı.

Tütüncü, A. N. (2004). Nükleer Silâhların Kullanımının Yasaklanması Sorunu. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 9-26.

United Nations, *UNODA Structure* 04 Ocak 2020 tarihinde <https://www.un.org/disarmament/structure/> adresinden alındı.

United Nations, (28 Nisan 2004). *1540 Sayılı Güvenlik Konseyi Kararı, S/Res/1540, Madde 1-2*, 28 Nisan 2004, 01 Ocak 2020 tarihinde [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1540\(2004\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1540(2004)), adresinden alındı.

United Nations Turkey, 03 Ocak 2020 tarihinde <http://www.unicankara.org.tr/today/1.html> adresinden alındı.

United Nations Office For Disarmament Affairs. 04 Ocak 2020 tarihinde <https://www.un.org/disarmament/about/> adresinden alındı.

United Nations Security Council. (2006). *Statement by the president of the security council*, S/PRST/2006/15, 29 Kasım 2020 tarihinde <https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions>, adresinden alındı.

United Nations Security Council (2006). *S/Res/1696 (2006)*. 29 Kasım 2020 tarihinde <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1696> adresinden alındı.

United Nations Security Council (2006). *S/Res/1737 (2006)*. 29 Kasım 2020 tarihinde [https://www.undocs.org/S/RES/1737%20\(2006\)](https://www.undocs.org/S/RES/1737%20(2006)) adresinden alındı.

United Nations Security Council (2007). *S/Res/1747 (2007)*. 29 Kasım 2020 tarihinde [https://www.undocs.org/S/RES/1747%20\(2007\)](https://www.undocs.org/S/RES/1747%20(2007)) adresinden alındı.

United Nations Security Council (2008). *S/Res/1803 (2008)*. 29 Kasım 2020 tarihinde [https://www.undocs.org/S/RES/1803%20\(2008\)](https://www.undocs.org/S/RES/1803%20(2008)) adresinden alındı.

United Nations Security Council (2010). *S/Res/1929 (2010)*. 03 Aralık 2020 tarihinde [https://www.undocs.org/S/RES/1929%20\(2010\)](https://www.undocs.org/S/RES/1929%20(2010)) adresinden alındı.

Uslu, N. (2003). *The Turkish-American Relationship Between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance*. New York: Nova Publishers.

Yeşiltaş, S. (2019). İran Nükleer Krizi ve Müzakereleri, *International Sciences and Studies Journal*, 5(40). 3956-3970.

Yılmaz, S. (2016). Çin'in Nükleer Askeri Stratejisi ve Ulusal Güvenliği, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 151-185.

Quillen, C. (2002). Iranian nuclear weapons policy: past, present and possible future. *Middle East Review of International Affairs*, 6(2), 17-24.

World Justice Project (WJP), (28 February 2019). *Iran Ranked 102 Out Of 126 Countries On Rule Of Law, Dropping Sixteen Positions*. Washington DC: World Justice Project (WJP), 05 Ocak 2021 tarihinde https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/Iran_0.pdf adresinden alındı.